

В4(2=411.2)

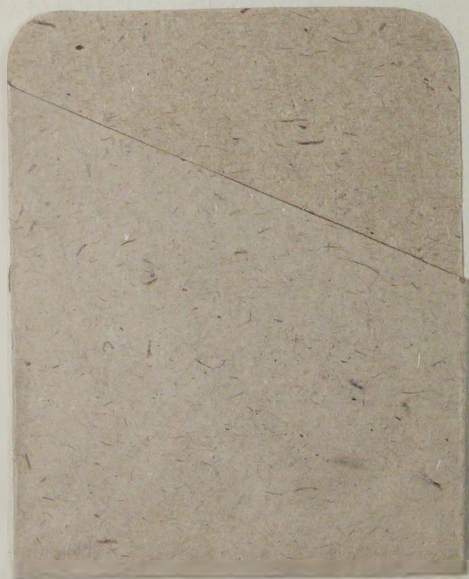
Г-585

Н. Тоголь

ПОВЕСТЬТЕР

ГОРНО-АЛТАЙСК · 1959

P₁
Г-585

Н. Гоголь

ПОВЕСТЬТЕР

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1959

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

2.00.149
641.00.2

84(2=411.2)

т 585

Н. В. Гоголь „Шинель“ деген произведенийинде „киинин“ Россияда журтаган жокту Акакий Акакиевич Башмачкин деп жамызы жабыс чиновниктин журдун көргүзөт. Көбүркий Башмачкин Петербургда жаткан чиновниктердин эң ле жоктузы болгон. Жаандар ого кизиреп, жинт бай чиновниктер оны жаантайын шоодын туратандар.

Акакий Акакиевичтин кийими коомой, иштеп алган акчазы жакшы жамачыга да жетпейтен. Көн жылдардын туркунына шырмай-боролой жуу алган акчазыма көктөдүн алган шинелин тонокчулдар түндө айрып аларда, көбүркий Башмачкин ал-санаага бастыртын, учында жада калган. Онойдо ок „Жүлгөк кижинин бичиген бичиктери“ деп произведенийинде Н. В. Гоголь жокту чиновник Поприщиннин жуу журдун көргүзөт.

Бү бичикке „Тумчук“ деп повесть база кижинин жат.

Ш И Н Е Л Ь

Департаментте... Је кандый департаментте болгонун айта-лаза, јакшы болор. Јузун-базын будулү департаменттерден, полктордон, канцеляриялардан, јартап айтса, јузун-базын јамылу ла бай укту-тосту улустардан јаман, калју неме јок. Эмди бастыра общество јаман айтыра берди деп, кажы ла кижи бодоп јат. Бу јуукта бир кандый да капитан исправник-тег сурак бичик келген деп айдыжат, ол кандый городтон болгоны санаама кирбей туру, государственный јолтор кучи јок артып туру ла онын агару ат-чолозы калас айтыртып туру деп, ол бойынын сурак бичигинде чике јарт айдып туру. Бу керекти керелеп чындалтар керегинде ол кандый да романтический сочинениенинг ума јок јаан томын бойынын сурак бичигиле кожо ийиптир, бу томнын кажы ла он страницанын бажында капитан-исправник көрүнип келип јат, кезик јерлерде дезе ол сырагај эзирик болуп көрүнет. Оной-ып, јузун-базын јаман керектерден кыйарга болуп, бу эрмекке кирип турган департаментти бис бир департамент деп айдарыбыс. Онойып, бу бир департаментте бир чиновник иштеген, бу чиновникти сүрекеј јакшы кижи деп айдарга болбос болгон: ол јабыс сынду, јузи эмеш толбулу, чала кызыл-сары чачту, керек дезе эмеш сокок көстү, мандайынын үсти тужунда эмеш тазай берген, јаактарына чырыш кирип калган ла кыймазы оору кижининг чырайы ошкош куу чырайлу кижи болгон... Је оны канайдар! Петербургтын климады бурулу. Онын јамызын айдар болзо (бисте озо ло баштап јамызын айдар учурлу), ол удур эрмек айдып болбос улусты санаазына јеткенче шоодып, электеерине таскап калган ју-зун-базын будулү писательдерге јаантайын јабыс көрдирип, шооттырып туратан титулярный советник болгон. Онын өбө-көзи Башмачкин болгон. Онын ады-жолынан да көргө-жин, ол качан-бир башмак деп сөстөн улам табылганы

јарт билдирип јат; је ол башмак деп состон улам качан, канайып табылганы јарты јок. Онын адазы да, таадазы да, јурчызы ла онон до өскө ончо ло Башмачкиндер, сүреле сопокту жүргүлейтен улус болгон, олор жаңыс ла солокторынын тамандарып бир жылдыг турукунына уч катап жаңы тамандарла солып туратандар. Онын ады Акакий Акакиевич болгон. Кычыраачыга онын ады чала кайкамчылу ла өнөтийин сананып таап алган ат аайлу деп көрүнердег айабас, је оны канайып та сананып таап алган ат эмес, ол бойы ла онойдо табылып келген деп, база ого онон өскө ат адаар арга јок болгон деп бүдүндире айдар арга бар, ол мынайда табылган: Акакий Акакиевич, ундубай турган болзом, 23-чи мартка барып јаткан күнде чыккан болгодый эди. Онын јада калган энези, чиновник кижиниң уйи, сүрекей јакшы уй киж, базаны креске јакшы јазап тужурип салар деп сананган. Энези эжиктинг одожында турган орында јаткан болгон, онын он јанында десе — крес адазы, сүреен јакшы киж, сенатта столоначальник болуп иштеген Иван Иванович Ерошкин ле баланың крес энези, кварталный офицердинг уйи, сүреен буурзак јакшы санаалу уй киж, Арина Семеновна Белобрюшкова тургулаган. Жаңы јенилген уй кижиге уулының адын адаарына мындый эки атты санаазына јараганын талдап алзын: Моккия, Соссия, эмесе базаны кыйналган Хоздзаттын адыла адазын деп талдаткандар. «Јок — ончозы ла келишпес аттар болуптыр» — деп, сонгында јада калган энези сананды. Онын санаазына јарагадый ат табылзын деп, календарды өскө јердег кайра ачып ийдилер, база ла уч ат чыгып келди: Трифилий, Дула ла Варахасий. «Бу торт ло кудайдың кыйыны болуптыр, — деп, эмеген айдат; — бу ончозы ла кандый саң башка аттар болды. Јажыма ондый атту улус бар деп мен качан да укпадым. О јук Варадат, эмесе Варух болгон болзо, кем јок болор эди, былар десе Трифилий ле Варахасий». База бир страницаны ача тартып ийдилер, — ондо: Павсенахий ле Вахтиский болуп калды. «Је, көрүп турзам, онын байла, салымы ондый болотон туру, — деп эмеген айтты. — Ондый болзо, онын ордына ол адазының адыла адалзын. Адазы Акакий болгон эди, уулы да Акакий болзын. Онойып ол Акакий Акакиевич болуп калды. Баланы креске тужургендер, бу тужунда бала ыйлап, јааназа, титулярный советник болорын билген чилеп, өкөс эдип, алырандап, јүзин бырчыйтып ийди. Бу ончозы шак ла ондый болгон. Мыны бис кыйалтазы јогынан онойдо адаарга керектү болгонынан ла онон өскө ат адаар арга чек јок болгонынан улам, онойдо адаганын кычыраачылар бойы билип алзын деп турубыс. Департаментке иштеерге ол качан, кандый өйдө киргени, оны ишке кийдиргени кемниң де санаазына кирбей јат. Директор-

лор, узун-базын начальниктер канча ла катап солынып туратандар, ол десе жаантайын ол ок бир жеринде, ондый ок бир айалгада, ол ок бир ижинде туратан. Ол ак-жарыкка онойып сырангай ла белен вицмундирлу ле тас башту чыккан болор деп согында улус буге бергендер. Департаментте оны кем де тообойтон. Ол кирип келгенде, каруулчыктар отурган жерлеринен туруп чыгарган болгой, приемныйды табара чымыл уча бергендий, оноор коргулебейтен де болгондор. Бийлер десе оны ненин де учун соок-кыжыраң коргулейтен. Столона-чальниктин кандый бир болушчызы чаазындарды онын тумчугынын алды жаар чачып ийетен, керек десе: «кочурип бичигер», эмесе «бу жилбулу, жакшы керек эмтир» деп, эмесе уккур, службада айдылып туратан кандый бир жалакай жакшы состордон до бир де сос айтпайтан. Акакий Акакиевич жангыс ла чаазынды алып туратан, оны онын алдына кем салды деп корбойтон до, не керек салган деп сурабайтан да. Чаазынды алган бойынча кочурип бичиирине белетене беретен. Јиит чиновниктер оны канцелярияда иштеген улустын чечен созиле не ле деп шооткылап, онын керегинде јузун-базын неме куучындагылап туратан, онын јаткан айылдын ээзи јетен јашту карыган эмеген керегинде база нени де куучындагылап, ол эмеген оны согуп турат деп айдыжып, база олордын тойы качан болор деп сурагылаптан, онын бажына оок чаазындар тужургилеп, оны кар жаап турганы деп адагылап туратан. Је Акакий Акакиевич олорго удур бир де сос айтпайтан, ол кемди де корбой тургандый болотон; мынызы керек десе онын ижине де јаманын јетирбейтен. Бу мынды калажырлу улустын ортозында отурган да болзо, ол бойынын кочурип бичип турган бичигинде бир де јастыра этпеген. Је жангыс ла олордын ойыны ойи-кеминен одуп, чыдажып болбогодый боло бергенде, онын колына туртургилеп, иштеерге чаптык эткилей бергенде, ол жангыс ла мынайда айдып туратан: «Меге беришпегер, мени не керек тарындырып туругар?» Онын айткан состоринде ле унинде кандый да кижинин ичи ачый бергедий неме угулатан. Бу јуукта ишке кирген, осколоринен тем алынып, Акакий Акакиевичти электеп, шоодо берген бир јиит кижини, кепетийин окпо-јурегин откоре кададып ийгендий, Акакий Акакиевичти шоодоры токтой берген, ол ойдон ала онын алдына ончо немелер кубулып, осколон бергендий корунген. Укту-тосту светский жакшы улус деп бодоп, нажылажып алган нокарлоринен оны кандый да жаан ийде-куч айра боллоп ийген. Тас мандайлу, жабыс сынду, «меге беришпегер, мени не керек тарындырып туругар?» — деп јурекке томылта айдып туратан ондо чиновник, кандый ла суумчилу ойдон кижинин санаазына жаантайын кире берип турар боло берген, онын онойып јурекке томылта айдып турган состоринде мынды оскос

төр угулып тургандый болотон: «Мен сениг карындажыг
ине». Кижиде деп немеде кижиде күүни жок болоры кандый көп,
үредүлү ле укту-төстү бай да улустарда онызы бар, кудайы-
май! Керек дезе, бу улустыг ортозында ак-чек, жакшы кижиде
деп бодолуп та турган кижиде күркет, калжу кылыктар канча
кире көбин бу јит көөркий бойынын жүрүминде эске алын-
ганда, бастыра бойы селт эдил, јүзин колыла бөктөп ийетен...

Бойынын ижинде Акакий Акакиевич чилеп жүрген кижиде
табылат эмеш пе. Ол жагыс ла кичеенип иштеген деп айдарга
ас болор, жок, ол бойынын ижин сүреен сууп иштеген. Бичик
көчүрүп бичиир иш ого бойынын кандый да јүзүн-базын бү-
дүлү ле жакшынак жадын-јүрүмиде деп көрүнөт. Бу ишке куун-
зеп турганы онын чырайынан да билдирип туратан: онын
анчадала тыг сууп туратан буквалары бар болгон, ол ондый
букваларга једип келгенде, суунип, каткырынып, көзиле им-
деп, эриндерин кыймыктада беретен, онын чырайынан көр-
гөндө, онын колы бичиген кандый ла букваны кижиде кычырып
ийгедий болуп көрүнөт. Онын ижин жакшы көрүп, баалаган
болзо, ол статский советник те боло берерден аяабас эди,
је ол узак иштеген, жагыс ла шилбизине тагар жамынын тем-
дегин иштеп алган ла кыймазына оору таптырып алган деп,
онын көкөрлөри кокырчы улус айдыжатан. Је ого тон ло
онойып, бир де кижиде ажару этпеген деп айдарга жарабас. Бир
директор жакшы кижиде болгонынан улам, узак иштеген учун
онын ижин кайралдаар деп сананып, ого чаазын көчүрүп би-
чиир ишке көрө, јаан учурлу неме этиреге берзин деп жакар-
ган; јартап айтса, белен керектег оны кандый бир өскө уч-
реждениеге көчүрери жакылган, керектин аайы жагыс ла ти-
тулды солып, кандый бир јерде баштапкы јүзүннүн глаголдо-
рын учинчи јүзүнгө көчүрерин солыырында болгон. Је бу иш
оны күчсиндирип ийгенинен улам, онын ачу тери ага берген,
учу-учында ол маңдайынын терин арчып, мынайда айткан:
«жок, меге онын ордына нени-нени көчүрүп бичиирине бер-
гер». Ол өйдөн ала оны бичиктер көчүрүп бичиир иште үргүл-
јиге артырып салгандар. Ого бичиктер көчүрүп бичиир иш-
тег артык неме чек жок деп көрүнөт. Бойынын кийими ке-
регинде ол чек сананбайтан; онын вицмундиринин өйгө но-
гоон эмес, је кандый да сары-боро өңдү болгон. Мундиринин
жаказы кичинек ле жабыс болгонынан улам онын мойыны узун
эмес те болзо, је кандый да узун, Россияда јуртап турган көп
өскө ороондордын улустары баштарында тагынып жүрөтөн са-
лактажып калган башту гипсовый кискечектердин мойында-
рына кеберлеш болуп көрүнөт. Онын вицмундирине жаан-
тайын ла кандый-бир неме, темдектезе, өлгөн эмезе кандый-
бир учук жапшынып калатан, ого үзеери ол көзнөктөрдөгө јү-
зүн-базын чөпти таштап турган өйдө көзнөктөрдүн алды-

ла өдүп туратан учун, онын кейпек шляпа бөрүгинде жаантайын ла арбузтын, дынянын кадарлары ла онон доёскө немелер жапшынып калганы көрүнөтөн. Кандый ла күнде оромдо не болуп турганын ол бойынын жүрүмүндө бир де катап ажаарып көрбөгөн, онойдо ок онын бойы ошкош жокту жиит чиновник, жаантайын ла ончо немени эбиреде аяктап көрүп турганын, керек десе оромнун ол жанында жаткан тротуарда кандый бир кижинин сырканчагынын буужы чечиле бергенин көрүп ийеле, каткырып ийетенин де ол качан да ажаарбайтан.

Же Акакий Акакиевич бойынын түс бичиген строкаларын сананып браатканда, онын ийинине кайдан да кандый-бир ат бажын салып, коңжоорунан онын жаактарына салкын ошкош тыныжын үрдүрүп ийгенде, жаңыс ла ол тушта ол бичип отурган строкаларынын тал ортозы тужунда жедип келген эмес, же оромнун тал ортозы тужунда жедип келгенин сезип ийетен. Айылына жанып келгенде, тургуза ла столго отуруп, көчөзин мендей-шиндей иче беретен, бир болчок уйдын эдин согоного кожуп жип алатан, жиген курсагын амтанын да сеспейтен, курсакка кирген чымалдарды ла онон до ёскө немелерди курсакла кожо жип ийетен. Карды чербейип жаанай бергенин сезип ийгенде, столдун ары жанынан туруп чыгала, чернилалу баючказын карманынан чыгарып, айылына экелген чаазындарды көчүрүп бичий беретен. Көчүрүп бичири чаазын жок болгондо, анчадала бичижинин жаражы жанынан эмес, же кандый бир жаңы эмесе жаан учурлу кижиге бичиген адреси жанынан жилбулу, жакшынак деп көрүнип турган чаазынды копиянын бойына артырып аларга өйөтийин көчүрүп бичип алатан.

Керек десе Петербургтын боро теңеризи чек карануйлай берген ле бастыра чиновник улус кажызы ла, канайда ла алып турган жалына ла күүн-санаазына келиштире ажанып, тойып алган тушта да, — качан департаментте перолорды чыкырада бичиген, ары-бери жүгүрүшкөн, бойынын ла ёскө керектердин кийининде, качан олут жок кижинин бойынын күүнзегенин көп алып турган керектеринин кийининде, ончозы амырагылап та алган тушта, — качан чиновниктер арткан өйдө соодогылап аларга: кемизи театр жаар мендегилеп, кемизи кандый бир жараш уй кижинин көрүп ийерге тышкаары чыккылап туратан да өйдө, кемизи кандый-бир жараш кызыкчакла куучындажып өй өткүрерге театр жаар ла көп эмес чиновниктер жуулган жер жаар барып турганда; кемизи тегин ле төрттинчи эмесе учинчи этапта, баштапкы кыпту эмесе курсак азар кужялу, база кандый бир чүмдү жараш немелерлу, лампалу эмесе айылчылар кычырып күндү-курее эдерин ле ойноп-жыргаарын токтодып, жоп алган ёскө до жөөжөчөктү эки кичинек кыпта жадып турган жокту наязынын айылы жаар барып турганда, онызы айла жаантайын ла болуп жат — керек десе

бастыра чиновниктер көзөр ойноорго бойынын нажыларынын оогош квартиралары сайын таркагылап, баазы жеңил сугайры салган стакандардан чай ичкилеп, узун канзаларынан ышты буркурада тарткылап, көзбөрдү собырып, үлөп турган өйдө бийик обществодон таркаган, орус кижжи качан да, кандый да айалгада мойношпой айдып туратан көп эрмектерди айдып турганда, эмезе айдар сөстөрүн таппай салала, ол ло бир комендант керегинде, Фальконетовтын монументинде тургускан памятник аттын куйругун кыскарта кезип салган деп ол комендантка келип айдып туратандары керегинде жаантайын айдып туратан анекдотты такып-такып айткылап, тегин отургылап та турган тушта; кыскарта айтса, качан ончозы соодонгылап аларга куунзегилеп те турганда, — Акакий Акакиевичти бир де неме куунзетпейтен. Онын качан-бир, кандый-бир вечерде жүргенин көргөн кижжи жок. Маказы канганча бичип алган кийининде, ол эртен кудай көчүрүп бичириге база нени бергей не? — деп сананып, кулүмзиренип ийелсе, уйуктаарга жада беретен. Жылына алып турган төрт жүс салковой жалын болорзынып жүрген кижинин амыр-эңчү жадын-жүрүми онойдо өткөн, же жагыс ла титулярный советниктердин эмес, онойдо ок керек дезе тайный, действительный, надворный ла онойдо өскө жүзүн-базын советниктердин, керек дезе кемге де жоп айдып бербей, бойлоры да кемнен де жоп албай туратан советниктердин жүрүмине жүзүн-базын бүдүлү жеткер-тубек түшпеген болзо, ол онойдо узак, катан жажына жетире жүрерден аяабас эди.

Петербургта жыл туркунына төрт жүс салковой ло ого шыдар жал алып турган ончо улустын бир казыр өштүзү бар болгон. Ол казыр өштү бистин түндүктин соогынан өскө не де эмес болгон, же оны сүрекей тузалу да деп айдыжат. Эртен тура тогус чашта, департамент жаар барып жаткан улус оромдорды буркеп ийген өйдө, түндүктин соогы кандый ла улустын тумчуктарын ылгаан жоктон ужуда тонгурып турат, бу өйдө жокту чиновниктер тумчуктарын кайдаар эдерин билбей барадылар. Бу өйдө керек дезе бийик жамылу иште иштеп турган улустын маңдайлары соокко ачыжып ла көстөрүнүн жаштары агат, жокту чиновниктер кажы бирде сооктон коруланар да аргазы жок боло бередилер. Олордын жагыс ла коруланар аргазы беш-алты оромды жука шинельдү түрген кечире жүгүрүп, швейцарскийге жеделе, ондо будыла тепсенип, жолой тоггон эди-сөөгин ле иш бүдүрер арга-чыдалын эргизип, жылыдары болуп жат. Акакий Акакиевич оромдорды кечире түргөн жүгүрө де берип турган болзо, онын сыртына ла жардына соок тын өдүп кирип турганын ол бир-канча өйдө бери сезе берген болгон. Учү-учында, ол шинельде кандый-бир ойык-тейик бар болбозын деп сананды. Ол оны

айылында јакшы ајыктап көрөрдө, эки-үч јерде, јартап айтса, сыртында ла јардында сарсак бөс чилеп, сүрекеј ју-кара берген болуптыр: чекпен элентизи једе бергенинен улам тежиктери өткүрө көрүнүп ле кыбы элөп, кыркыла берген болды. Акакий Акакиевичтин шинели чиновниктердин база бир каткырып шоодотон немези болгон деп билер керек; олор оны керек дезе шинель де деп айтпай, капот деп адагы-лайтан. Чындап та айтса, онын кебери чыгып, јаказы јылдын сайын там кичинектеп, шинельдин өскө јерлерин өйкөп элөдип турган. Мынайып элөп, кыркылып, јиги сөгүлип, чырчыла берген шинель кийим көктөбчинин узын көргүспөй, таар аяс-ту болуп кебери чыга берген болгон. Мыны билип ийген кийининде, Акакий Акакиевич шинельди, кайда да кийин јанынан чыгып турар тепкиштү төртинчи этапта јаткан кийим көктөбчиге, Петровичке апарып, јамадар туру деп сананды, Петровичтин көзи сыңар ла јузи чоокыр мендерлү де болзо, эруул болгондо ло кандый-бир өскө иш эдер деп сананбай турганда, чиновниктин ле өскө дө јүзүн-базын улустын пантолондорын ла фрактарын јамап, сүрекеј јакшы иштенип туратан. Бу кийим көктөбчи керегинде көп айтпас керек болгон, је повестте, кандый ла кижинин кылык-јанын јарт айдатан учурлу болгондо, бис Петрович те керегинде айдарыбыс. Ол эн баштап, тегин ле Григорий деп ададып туратан, кандый да бир баринде јүргөн крепостной кизи болгон; је качан јайымга чыгып, кандый ла байрамдарда, эн баштап јаан байрамдарда, оноң ары дезе учурашкан ла байрамда, церквенин бастыра ла байрамдарында, календарьда крест ле турган јерлерде јүрүп, аракыны көп иче берген өйдөн ала Петрович деп адада берген болгон. Бу јанынан ол ада-өбөкөлөринин јандаган јангына будуп туратан кизи болгон, бир катап ол үйиле керижип турала, оны мирской үй кизи ле немец үй кизи деп адаган. Бис онын үйи керегинде айтканыста, ол үй кизи керегинде база бир-эки сөс айдып ийер керек болуп јат; је качажып, ол керегинде ас билгилеп, јангыс ла Петровичте үй кизи бар деп, ол бажына плат тагынбай, тегерик чепчик бөрүк кийип јүрөт деп билетендер; јаражыла дезе ол мактанып болбогодый болгон, је јангыс ла ого тушташкан гвардейский солдаттар онын чепчиги јаар ајыктагылап, азу сагалдары тыртындажа берип ле нени де айдып ийетендер.

Петербургтың тураларынын кийин өткүш јанынан чыгган бастыра тепкиштери чилеп, төгүлгөн, чачылган суу, јайынты јаба тоңуп калган, кижинин көзин ачыдып турар кандый да спирттин јыды ошкош ачу јыт өдүп калган тепкишти брө чыгып, Петрович јаар барып јадала, Акакий Акакиевич шинельди јамап берген учун Петрович канча сөлкөвой сурагай

не деп сананала, је ого эки салковойдонг откүре бербес туру деп шүүнүп алды. Эжикти ачып салган болгон, ненин учун десе айыл ээзи уй кижини кандый да балык каарыл турала, курсак азар кыпты ышталтып ийгенинен улам, не де көрүнбей барган. Акакий Акакиевич айыл ээзи уй кижининг бойына да сестиртпей курсак азар кыпты өдүп, тор кыпка кирип барарда, Петрович будук жок жаан агаш столдыг үстүндө, турецкий каан чылап будын тартынып алган отурды. Ол иштенип турган көктөнбөчилердин жагы айыныча өдүк жок отурды. Озолу баштап Петровичтин Акакий Акакиевич сүрекей жакшы билетен, черепаханын бажы ошкош калын, бек тырмактү кенек эргеге көскө көрүнө берди. Петровичтин мойынында торко ло тегин болчок учуктар каландажат, тизезинин үстүндө кандый да жамачы жатты. Ол учукты ийнеге үч минутка чыгара саптап болой, карагуйга ачынып, учуктын бойына да арбанып отурды: «Батпай жат; шилемир, мени кыжырантытпа, опту тагма!» Петрович арбанып турган тушта келгени Акакий Акакиевичке жарабай турды, ненин учун десе Петрович эмеш каланы эзирик тушта, эмесе уйи оны: «жангыс көстү курум, аракыдаг баш көдүрбей барды». — деп арбап турган тушта ол ого ненинени жакырга сүүйтен болгон. Ондый айалга болгондо, Петрович немени жеңил баага көктөл берерге сүрекей куунзегендү алатан, керек десе бажын бөкөйтип, алкыжын айдып ийетен болгон. Чындап, соңында уйи келип, өбөгөним эзирик болгон учун жеңил көктөгөн деп, ыйлап-сыктап айдып туратан, же ол тушта ого үзсери он акча кожуп бергенде, жопсине беретен. Эмди десе Петрович эрүүл деп көрүндү, онын учун ол чукулчы, учукпас ла ума жок жаан баа сураардан айабас болды. Акакий Акакиевич мыны билип ийеле, кайра болуп, чыга конор кууни келди, же орой болгон. Петрович сыгар көзүн оноор сыкыйта көрүп ийерде, Акакий Акакиевич арга жокто учугуп ийди:

— Эзендер, Петрович!

— Эзендер, эзендер, сударь — деп айдала, Петрович ол нени экелди эмеш деп, онын колдору жаар кылайып көрүп ийди.

— Мен сеге келдим, Петрович, ондый...

Акакий Акакиевич уланыларды, кубулбастарды, артуучында десе бир де учуры жок бөлүгөштерди көп айдарып сүүйтенин айдар керек. Керек чала уурлай берген тушта ол эрмекти де жетире айтпайтан, темдектесе, куучынды: «Мындый, ондый...» — деп сөстөрлө баштап жүрөле, оной ары нени де айтпай, токтой беретен, эрмекти жетире айтпаганын ундып ийеле, ончозун айдып ийген болорум деп бодойтон.

— Не болды? — деп Петрович айдала, ол ок өйдө бойынын сок жангыс сыгар көзиле Акакий Акакиевичтин вицмун-

дириң жаказынан ала жеңине жетире, сыртын, эдектерин ле шилбилерин текши шинжилеп көрө берди, мынын ончозын ол жакшы билетен, ненин учун десе ол онын бойынын ижи болгон. Кийим көктөйчилердин жаңы ондый: кижиге туштаар ла болзо, элден ле озо кижинин кийимин айкап көргилей берер.

— Мен слерге, Петрович... шинель, чекпен... көрзөн, бска жерлери будун, ол эмеш тоозындаган, онын учун эски болуп корунип жат, бойы десе жаңы, жүк ле мында бир жерде эмеш ондый... сыртында, база мында, жардында бир жерде жукарган. бу жардында база эмеш жукарган, көрдинг бе, ончозыла ол. Иш көп болбос...

Петрович капотты алып, оны элден озо полдын устуна жайа салып, узак шинжилеп көрөлө, бажын жайкап ийди, оной колын көзөктин алды жаар сунуп, оной кандый да генералдын сурин жураган тегерик таңкы салгыжын алды, бу генералдын ады-жолы жарт эмес болгон, ненин учун десе онын жүзи жураган жерди сабар сыйрып саларда, төрт булунду чаазынла туй желимдеп салган болгон. Петрович таңкызын жыткарып алала, капотты жарыкка удур жайа тудуп көрөлө, бажын жайкады. Оной чекпеннин кыбын аңдандыра тудуп көрөлө, бажын база ла жайкай берди, чаазынла желимдеп салган генералду таңкы салгыжынын какпагын ойто ачып, таңкыны тумчугына уруп, жыткалды, оной таңкы салгыжынын какпагын ойто бөктөп, кайдаар да салала, учу-учында мынайда айтты:

— Жок, жазап болбос эмтир, чек үрелип калтыр!

Бу сөстөрдү айткан тужунда Акакий Акакиевичтин жүреги борт эде берди.

— Канайып жазап болбос, Петрович? — деп, ол баланын уни чилеп жайнап турган униле айтты:— жаңыс ла жардында жукарган ине, сенде жамачы эткедий кандый-кандый өөндөр бар ине...

— Өөндөр табылбай кайтсын, табылар ла — деп Петрович айдат, — же көктөөр арга жок, чек чирип калган, учук илинер жери жок, ийнени кадап ла ийер болзон — ончозы ойылып, түже берер.

— Ойылзын, ол тушта сен жамачыдан жаба салып ийеринг.

— Жамачы салар жер жок, жамачы токтобос, элентизи жедип калган. Жаңыс ла ады чекпен, салкын согор ло болзо, туш башка уча берер.

— Же, канайып-канайып кабыштырып берзек. Тон ло не болуп барды!..

— Жок — деп, Петрович кезе айтты, — нени де эдип болбозым, чек үрелип калтыр. Слер онын ордына кыштын соок өйи келгежин, оной бутка орошкын эдип алыгар, ненин учун десе чулук бутты жакшы жылыдып болбой жат. Мыны көп акча жууп аларга болуп немецтер сананып тапкылаган (кан-

дый бир учуралга шылтай немецтерди андырып Петрович сууйтен); шинельди десе слерге, байла, жагыдаг эттирерге келижер.

«Жагы» деген сости айткан тужунда Акакий Акакиевичтин көзи өчөмиктелип, кыптыг ичинде турган немелер онын көзине алыжып-колыжа берди. Онын көзине жагыс ла Петровичтин тагкы салгыжынын какпагында жүзин чаазыла туй желимдеп салган генерал көрүнөт.

— Жагы дедигер бе? — деп, туженип турган аайлу айтты. — менде жагы шинель эттирерге акча жок ине.

— Эйе, жагы — деп Петрович сүрекей токунаалу айтты.

— Же, жагыны эттиргедий болзо, ол канайып...

— Нежи канайып, канчага турар ба?

— Эйе.

— Уч беженнен артыкты саларга келижер — деп айдала, Петрович эриндерин ыпшыйтып ийди. Ол кижини кайкаткадый неме айдарып сууйтен, кенетийин кижини сырагай маңзаарта айдып ийеле, оног ол кижинин чырайы канайда берди эмеш деп, оноор кыязынаг көрүп ийетен.

— Шинель учун жүс бежен салковой бо? — деп, көөркий Акакий Акакиевич кыйгырып ийди, ол энедег чыккалы онойып эг ле баштап кыйгырганы болордог айабас, ненин учун десе ол качан да болзо, жобаш униле аныланып туратан.

— Эйе — деп, Петрович айтты, — айла сүреен шинель болор. Жаказын суузардыг терезиле эдер болзо, торко кыпту башлыкту болор болзо, эки де жүс салковойго жеде берер.

— Петрович, баш болзын, — деп, Акакий Акакиевич Петровичтин айткан сөстөрүн ле онын ончо кайкадыжын укпай да, угар да кууни келбей, жайналганду униле айтты, — база бир эмеш те болзо, кийип аларга канайып-канайып жазап бер.

— Жок, жазап болбозым: тегин ле калас иш болор, акча да калас жерге чыгымдалар — деп, Петрович айдат, ондый сөстөрдү уккан кийининде Акакий Акакиевич ал-санаазы аймап калган чыга берди.

Петрович десе ол чыга берген кийининде, бойы да жопко кирбегенине, кийим көктөөр эп-сүмени де айдып бербегенине суунип, ижин этпей, эриндерин кымынып алган узак турды.

Тышкаары чыгып келген кийининде Акакий Акакиевич туш жеринде жүргениле түнөй боло берди. «Ондый, керек ондый болуптыр, — деп, ол бойына айдат: — Ондый болор деп мен санбагам...» — оног унчукпай барган кийининде, кожуп айтты: — ондый! ондый болуп калды, ондый болор деп мен качан да бодобогом». Онын кийининде ол база ла унчукпай барала, оног ойто ло айдат: «Ондый болуптыр! Ондый, кандый ошкыш, сакылта жок жанынаг, шак ла ондый болуп калды!» Мынаып айдала, ол айылы жаар барардыг ордына, сырагай

жокко жер жаар, туура чыга бергенин бойы да билбей калды. Жолой ого кандый да бастыра бойын кара коо тудуп салган труба арчыычы согулала, онын жарындарын карарта коолөп ийди; ого узеери жаны тудуп турган туранын үстүнөн төгүлүп тушкен черет онын үстүнө чокчойып жада берди. Мыны ол чек сеспеди, ононг алебардазын (малтазын) жанына салып алып, торсоп калган жудуругына муустен танкыны уруп, жыткарып отурган каруулчыкка согула берген тушта ла, ол эмеш ондонып келди, ненин учун десе ол каруулчык оны: «Бери не туткуп клеедиң, тротуарды көрбөй туруң ба?» — деп адылган. Ононг улам ол карын, кайра бурылала, айылы жаар басты. Же жаңыс ла айылына келген кийининде, онын санаазы токунап, не-неме керегинде сананып, бойынын айалгазын жарт көрүп, эркекти узуктелте айтпай, же бойынын кереги керегинде антыгарлуу жакшы наязыла куучында жып отургандый ачык-жарык ла укаалу куучындана берди. «Жок, эмди Петровичте куучында жарга жарабас — деп, Акакий Акакиевич айдат: ол эмди ондый... уйи онын токтогын берген болгодый. Мен оны воскресен күнде эртен тура барып көрөйүн, ол суббот күнде аракыдайла, сыңар көзи кылайып, уйкузырап калган отурар, ого баш жазып аларга акча керек болор, уйи десе ого акча бербес, шак ла ол тушта мен ого он акча берзем, ол көкүп көөрөй берер, ол тушта шинель де жамала берер...» Акакий Акакиевич онойдо сананып, бойы көкидинип, воскресен күндү сакый берди. Воскресен күнде Петровичтин уйи туразынан чыгып, кайдаар да жүре бергенин ыраагынан көрүп ийеле, көндүрө ле Петровичтин айылы жаар базып ийди. Петрович чын ла суббот күннин кийининде көзүн сүрөкөй кылайта көрүп, бажын пол жаар түңзүйтип, чек уйкузырап калган отурган эмтир; же ондый да болзо, онын келген керегининг аайын угуп ийеле, көрмөс тектергендий мынайда айтты: «жазап болбос, жаңыдан жакыдыгар». Шак ла бу ойдө Акакий Акакиевич ого он акчаны туда берди. «Алкыш болзын, сударь, слердин су-кадыгаар учун эмеш тыңыдынып алайын — деп, Петрович айтты, — же шинель керегинде түймебегер, ол керегиненг чек чыгып калган. Мен слерге жаңы сүреен жараш шинель көктөп берейин, чырмайарым».

Акакий Акакиевич база ла шинельди жамары керегинде айда берди, же Петрович онын айтканын жетире укпай салала, мынайда айтты: «Мен слерге жаңы шинельди быжула көктөп берерим, иженигер, күжүренерим. Жаңы табылган чүм аайынча жаказын мөңүн топчыларла топчылап турар да эдип көктөөргө кем жок».

Жаңы шинельди эттиртпес аргазы жогун билип ийеле, Акакий Акакиевичтин анказы чек аза берди. Чындап та айтса, оны не-ле, кандый акчала эттиртер? Акчанын кезигин байрам күнге

учурлап беретен кайрал акчадан алар деп иженер арга бар, је бу акчаны чыгымдайтан јерин ажындыра бодоштырып салган. Јаңы панталоңдор (брюкалар) садып алар керек, эски конычка жаңы баш улап берген учун сопок көктөөчиге эски алымды төлөөр керек, ого үзеери кийим көктөөчиге уч чамча, база бичикте айдарга эби јок, ич кийимнен эки кийим јакыдар керек, өскөртө айтса, — бу акча ончозы чыгымдалатан учурлу болгон; керек десе директор быйанын јетирип, беретен төртөн салковой кайрал акчанын ордына төртөн беш эмезе бежен де салковой бергежин, түңей ле јетпес, эмеш акча артар, је ол арткан акча шинель эттиретен акчага түңейлесе, талайда тамчы ла кирелу болуп бодолор. Је ондый да болзо, ол Петрович кенетийин ума јок јаан баа сурап, јүүле беретенин билетен, ол ондый јаан баа сурап турганда, онын уйи де энчигип болбой, мынайда кыйгырып ийетен: «јүүле бердин бе, тенек! Бирде немени тегинге ле јуук эдил туратан јогун ба, эмди десе бойунг да турбас јаан баа сурап не улуркап турун». Петрович шинельди сегизен салковойго до эдил берерин Акакий Акакиевич билеп турган, је ол сегизен де салковой акчаны кайдаг алар? Акчанын јарымызы табылардан маат јок: јарымызы, јарымызынаг эмеш көби де табылар; је база јарымызын кайдаг алар?.. Је бу акчанын баштапкы јарымы кайдаг алынганын кычыраачы озо ло баштап билер учурлу. Акакий Акакиевич чыгымдап турган кажы ла салковой акчадан жакпагында акча салар уйт ойып салган, түлкүүрле боктоп турган кичинек кайырчагашка јарым акчадан салып туратан. Кажы ла јарым јылдыг бажында ол кайырчакта јуутан јес акчаны тоолойло, оок монун акчаларла солып туратан. Акчаны онойып ол узак өйдин туркунына јууган, ондый болгондо, бир-канча јылдарга чыгара јуулган јес акча төртөн салковойдон ажып калган болды. Онойып, акчанын јарымыны колдо бар боло берди; је база јарымызын кайдаг алар? Арткан төртөн салковойды кайдаг алар? Акакий Акакиевич сананып-сананып келеле, мындый шүүлте этти: бир де јылга чыгара болзо, акчаны чыгымдаарын астадар, энгирлерде чап ичерин токтодор, энгирде свечи куйдирбес, нени-нени эткедий болзо, айыл ээзи уй кижинин кыбына барып, онын свечизинин јарыгында иштесер; оромдордо базып јүргөн тужунда, аргалу болзо, чек алтап јурер, таштардын, плиталардын устиде араай чебер базып, өдуктин ултангы, таманы түргөн элебезин деп буттын бажыла базып јурер; ич кийимдерди кийим унар уй кижиге каа-јаа ла јундурып турар, түргөн элебезин деп айылга келген бойынча уштып салар, јук ле элентизи једип калган демикотоновый халатту артып турар. Бу мындый өйлөмирлерге темигерге эн баштап ого эмеш уур болгон деп чынын айдар керек, је онон ары ол ого темигип, үрене

берген болгон; керек десе энирде курсак жибей аштап та турарына жакшы темигип алган; же торолоп олбостин курсагын жип, тогул олбостин кийимин кийип, ойлонип те журген болзо, ол жаңы шинельду болорым деп сананып, санаазы омок журетен. Ол ойдон ала онын журуми де оскорип кубула бергендий, ол кижин алып, айылду-журтту боло бергендий, оныла кожо кандый да оско кижин журуп тургандый, ол жаңыскаан эмес, же кандый да жакшынак эш-нокор журуминин жолун оныла кожо ойдорго жопсине бергендий болуп корунип турды, — же бу мындый эш-нокор, оско кем де эмес, калын вата сырып коктон, элебес бек кыпту ол ок жаңы шинель болгон. Ол кандый да ачык-жарык, омок боло берген, керек десе бойына чике жарт амаду тургузып алган кижин чилеп, онын кылык-жаңы да турумжай, кату боло берди. Онын алаңзып, жаңгаксып турары, жартай айтса, — эренистелип ле жалтанып турар будулерин де жоголо бергени онын чырайынан ла кылык-жаңынан коруне берген. Кажы бирде онын козин де суркурап, чагыла беретен, бажына десе мындый сыраңай ла жалтанбас кал санаа эбелип турды: акыр ого чындап та суузар терези жака тактыртса, кайткай не? Мындый санаа оны арайла алаатытпаган. Бир катап ол бичик кочурип бичип отунала, арайла жастыра этпеген, «ух!» деп тын кыйгырып ийеле, крестене берген. Шинель керегинде, чекпенди кайдан алза, жакшы болор, кандый оңдүзинен, баазы кандыйынан алза, жакшы болор деп жоптожорго, ол кажы ла айда Петровичке бир катап барып туратан, оной ойто кичеенкейи эмеш тынып калган да болзо, же учу-учында ончозын садып алып ла шинельди коктодип алар ой келер болбой деп сананып, суунип калган жанатан. Керек те кенетийин жылгырлай берди. Директор Акакий Акакиевичке тортон эмесе тортон беш салковой акча берердин ордына буткул алтан салковой акча берген; ол Акакий Акакиевичке шинель керектузин билген бе, айса бу керек бойыла ондый боло берген бе, онызы жарт эмес, же Акакий Акакиевичте оной улам артык жирме салковой акча бар боло берген. Бу айалга керекти жылгырладып ийген. База ла эки-уч ай кирези аштаган кийининде — Акакий Акакиевичте сегизеп салковойго шыдар акча жуула берди. Онын амыр, токунаалу журеги согула берген. Баштапкы ла кунде ол Петровичке кожо лавкалар жаар баргылаган. Сурекей жакшы, баазы да жеңил чекпен садып алгандар, нениг учун десе чекпен садып алар деп жарым жыл ажындыра санангылап журген болгон, ого узсери чекпеннин баазын угарга лавкаларга ай ла сайын барып туратандар. Петрович бойы да мынаг артык чекпен жок болотон деп айткан. Кып эдеринс каленкор бос талдап алгандар, же ол сурекей ныкта, Петро-

вичтиг айтканыла болзо, торкодог до артык, өңи де жалтыр-кай, жараш бос болгон. Суузардын терезин садып албагандар, ненин учун десе ол сүрекей баалу болгон, онын ордына, лавкада барынча, ыраагынан көргөжин, сырангай ла суузардын терези деп айткадый, сүрекей жараш кискенин терезин садып алгандар. Петрович шинельди эки неделеге чыгара көктөгөн, ненин учун десе сырып көктөр иш көп болгон, оног башка ол оны оног эрте де көктөн салар эди. Көктөгөнү учун Петрович он эки салковой алган — оног ас алар аргазы жок болгон, ненин учун десе ончозын торко салып, эки кат оогош ныкта жиктү эдип чынбып көктөгөн, ол жиктерди Петрович сонгында тиштерилен тиштеп, жүзүн-базын жуурылган жерлерин түзедип жылмайткан. Бу кажы күнде болгонун айдарга күч... же арт-учында Петрович шинельди экелген күн Акакий Акакиевичтиг жүрүмүндө сырангай суумчилу жакшы күн болгон деп айдар керек. Ол оны эртең тура, сырангай ла департамент жаар барар өйдөгү озо экелген. Оног өскө өй болгон болзо, ол шинельди качан да онойып мендеп экелбес эди, ненин учун десе бу өйдө жаан сооктор башталып ла оног ары там тыгый берер деп билдирип турган болгон. Петрович жакшы портной кизи чилеп, шинельду келген. Онын санаазы оморкоп калганы чырайынан көрүнүп турган, онын онойып омок жүргенин Акакий Акакиевич качан да көрбөгөн. Ол жаан иш бүдүргенине, онойдо ок кийимге жаңыс ла кып кыптагылап ла оног ойто жазагылап туратан портнойлордон, көктөгөн немезин жектеп ийгенде, такып көктөгилеп туратан кийим көктөкчилерден бойыннын артыгын кенетийин көргүскенине суунип тургандый болуп көрүнгөн. Ол шинель ороп экелген кол арчуулын чечип, шинельди чыгарды, бу жаңы ла жүндүрткан ару арчуул болгон, оног ол оны буктей тудала, карманына супуп алды. Шинельди эки колыла жаа тудуп, аяктап көрөлө, Акакий Акакиевичтиг ийинине эптү арта жаап ийди; оног оны кийин эдегинен төмөн тартып түзөткен кийининде, Акакий Акакиевичке өй бө, кандый деп, анаг-мынан тенейте тартып көрө берди. Акакий Акакиевич жажы жаанай берген кизи болгон учун жегин кийип көрөр деп сананды; Петрович ого жегди кийерге болушты, — жегдери де өл-өй, эптү болды. Жартап айса, шинель ого сырангай жарай берди. Жаңыс ла жаан оромдо жар бичиги жок иштеп турган учун ла Акакий Акакиевичти узактан бери билетен учун ас алдым деп, Невский проспекте болзо, шинельди жаңыс ла көктөгөнү учун оног жетен беш салковой алгылаар эди деп айдарын Петрович унутбады. Акакий Акакиевич онын керегинде Петровичке көп куучындажар кууни келбеди, ого үзеери ол Петровичтиг айдатан ума жок жаан бааларынан коркып турган болгон. Ол

648000

мында ок кийип алып, департамент жаар жүре берди. Петрович онын кийининен ары чыгып, оромдо токтоп тура тужеле, ыраагыннан шинельди узак аяктап көрө берди, онон өнөтийин туура чыгып, толгош переулокты эбири базып, оромго ойтө жүгүрүп келеле, бойынын көктөгөн шинелин база бир жанынан, жартап айтса, чике удура база катап аяктап көрди. Бу өйдө Акакий Акакиевич сыраңай байрамдагы кижичилеп оморкол калган барып жаткан болгон. Жаңы шинель кийип алганын ол кажы ла минутта сезип, сүүнгенинен керек десе каткырып ийип барып жатты. Чындап та айтса, бу бир жанынан жылу да, бир жанынан десе жараш та шинель болгон. Жолой ол нени де аярып сеспеген, эмди ле көрзө: департаментке једил келтир; швейцарскийде шинелин уштып, оны эбиреде аяктап көрөлө, јакшы ајарулу шиндеп көрүп турзын деп швейцарга јакыды. Акакий Акакиевич жаңы шинельдү болуп калганын, каподы јоголып калганын департаментте кенетийин билип ијгендер. Акакий Акакиевичтин жаңы шинелин көрө деп, ол ок тарыйын ончозы швейцарскийге жүгурижап келип. Акакий Акакиевичти жаңы шинельде уткугылай берди, Акакий Акакиевич эн баштап күлүмзиренип турган болгон, је онын кийининде ого чала ујату да неме ошкош боло берди. Качан ончозы онын јанына јуулып келеле, жаңы шинельди буркуртып јунар керек, ол олордын ончозын вечерге кычырар учурлу деп айдыжарда, Акакий Акакиевичтин анказы азып, нени эдерин, олордон канайып айрыларын чек билбей барды. Ол тегине ле бу жаңы шинель эмес ине, бу сыраңай эски шинель ине деп, үч минутка чыгара чырайы кызарып калган айдып турды. Учы-учында, чиновниктердин бирүзи, керек десе столоначальниктин кандый да бир болушчызы, сайыркак јаман кижичи эмес, је јамызы јабыс та улусла билижетен буурзак јакшы кижичи болуп көрүнерге тургандый мынайда айтты: «Је канайдар, Акакий Акакиевичтин ордына вечерди мен эдейин, бүгүн энирде меге чай ичерге келигер, — онон мынайда кожуп айтты: — мен онойып тегин айдып турбай, бүгүн менин чыккан күним ине». Чиновниктер столоначальниктин болушчызын мында ок уткугылап ла онын кычырузын сүрекей куунзегендү јарадып алдылар. Акакий Акакиевич вечерге барып болбозым деп мойножо берди, је ончозы онойдорго јарабас, ујат болор дежерде, ол арга јокто јолко кире берди. Онон ол керекке шылтай вечерге жаңы шинельдү баратан турум ине деп сананарда, онын санаазы јарый берди. Бу кун Акакий Акакиевичке сыраңай јаан байрам күн ошкош күн болгон. Ол айылына сыраңай сүүнип калган јанып келеле, шинелин уштып, стенеге чебер илеле, онын чекпенин ле кыбын база катап аяктап көрди, онон сыраңай

элентизи једип, эскирип калган каподын экелип, шинельле тунейлештирип көрө берди. Каподын көрөлө, бойы да каткырып ийди: башказы жаан болгон! Онон ол ажанып та отурган тушта, каподы санаазына кирип, узак каткырып отурды. Суумжилу јакшы ажанып алды, ажанып алган кийининде кандый да чаазынды көчүрип бичибеди, бүрүнкүй киргенче орынында кыйын јадып, амырап алды. Онон керекти узатпай, туруп чыгып, шинелин кийип алала, ором јаар басты. Вечерге кычырган чиновник кайда јатканын айдып болбозыбыс, ундуп јадыбыс, је Петербургта бар ончо немелер, ончо оромдор ло туралар Акакий Акакиевичтин козине алыжып-колыжып булгалыжа берген учун, ол чек аайланып болбой барды. Чиновник кандый да болзо, городтың эң јакшы јанында јаткадый учурлу болгон, ондый болгондо, ол Акакий Акакиевичтин јаткан јерине тың јуук эмес. Акакий Акакиевичке эң баштап кандый да ээн оромдорды табара өдөргө келишти, је онон ары, чиновниктин квартиразына јууктаган сайын оромдордо улус көптөп, оордыг јарыдылганы да јарана берди. Анаң-мынаң јойу улус узук јок элбендежип, јараш кийимдү уй улус ла кумдус јакалу эр улус учуражат, алтын калайлу кадулар кадап кееркеткен агаш чанагашту унаачылардың учураары астай берди, кызыл килиң бөрүктү, айу гerezи јуурканду, куулылап кееркедил салган, јылтырууш јараш чанактар јеккен јелишкир ылгым атту улустың учуражары там көптөп, кееркеде чумдеп салган кареталар колесолоры карга чыкыражып, оромло элес эдип өдө конуп турдылар. Мынын ончозын Акакий Акакиевич сонуркап көрүп баратты, ненин учун дезе ол бир-канча јылдарга чыгара энирлерде оромго чыкпаган болгон. Ол онойып барып јадала, бир көзнөгин јарыдып салган магазинниң алды орто тура тужуп, кандый да, өдүгин уштып таштап ийеле, јыланаш јараш будын суй тееп алып турган јараш уй кижиниң сүрин жураган картинаны соныркап көрө берди; ол уй кижиниң ары јанында, кандый да јаак ла чокчок ээк сагалду кижі өскө кылтын эжигиниң бажын чыгарып келгени көрүнөт. Акакий Акакиевич бажын јайкап, каткырып ийеле, јолың алып базып ийди. Ол ненин учун каткырган? солун неме көрөлө, катырган ба, эмезе ол өскө көп чиновниктер чилеп, мынайда сананган болотон бо: «Је бу французтардың ижи! Олор нени ле эдер деп сананар болзо, кыйалтазы јогынаң эдип ийерлер...» Ол онойып та сананбаган болордон маат јок, — кижиниң санаазын, ол нени сананып турганын ончозын кижі канайып билер. Учы-учында ол столоначальниктиң болушчызы јаткан турага једип келди. Столоначальниктин болушчызы аргалу, —

бай жадып турган болгон: квартиразы экинчи этажта болгон, тепкижинде фонарь жарыдып турды. Акакий Акакиевич баштапкы кыпка кирип келзе, полдын үстүндө коштой-коштой жергелей тургузуп койгон калоштор жатты. Кыптыг талортозы тужунда шуулап, буузы бурлап, самовар турды. Стенелерде шинельдер ле плаштар илип койгон болды, слордын кезиктери кумдус жакалу, эмезе килинг өмүрлү болдылар. Эжик ачылып, куру стакандар, каймак салгыш ла сугайры салатан калама тургускан жаан тегерик табак (поднос) тудунган казанчы чыгып келерде, стененинг ары жанында угулып турган куучынның табыжы там жаанап, јарт угулып келди. Чиновниктердин келгени удай берген ле чайды баштапкы стаканнан ичип койгон болгодый болды. Акакий Акакиевич шинелин бойы илеле, кыпка кирип барза, свечилер, чиновниктер, канзалар, көзөр ойнойтон столдор бир ойинде элбендеже бердилер, онон-мынан угулып турган эрмек-куучынның ла ары-бери жылдырып турган столдордың табыжы оны чек кайкадып ийди. Ол кыптыг талортозы тужуна эби јок тура тужеле, эдер-тудар немезин билбей, ары-бери кылчагдап ајыктай берди. Је оны көргүлөп ийеле, кыйгы-кышкыла јуудып алдылар, ол ок өйдө ончолоры баштапкы кыпка баргылап, Акакий Акакиевичтин шинелин база катап ајыктап көргүледди. Акакий Акакиевич эмеш кемзине де берген болзо, је ару јүректү јалакај кижи болгон учун, оның шинелин ончозы мактагылап тургандарын көрүп суунбес аргазы јок болгон. Онон оның шинелин де бойын да таштагылап, ончолоры көзөр ойнойтон стол јаар баргылады. Бу мының ончозы: тал-табыш, эрмек-куучын, улустыг шакпырты — ончозы ла Акакий Акакиевичке кайкамчылу болуп көрүнип турды. Ол эп-аргазын таппай, колыбудын, бастыра бойын кайдаар эдерин билбей турала, учуучында, көзөр ойноп отурган улустыг жанына отура берди; бирде көзөр јаар, бирде кажы-бир кижининг чырайы јаар ајыктап көрүп отурды, онон анча-мынча ой өткөн кийининге эстеп, эриге берди, ого үзеери, оның жадып уйуктаарына темигип калган ойи өдө бергенин ол сезип ийди. Ол айылдың ээзиле эзендежип алала, јанар деп сананды, је јангы кийимди учурлап кыйалтазы јогынан бир бакалдан шампанский аракы ичип барбай дежип, оны божотподылар. Бир частыг бажында винегрет, бозуның кайнадала, соодып салган эдин, каарган буур, алайман-шикир тату пирогтор салган ла шампанский аракы тургускан күндү болды. Акакий Акакиевичке албадап, эки бокал аракы ичирттилер, бу бакалдарды ичкен кийининде кыпта јыргалду, омок боло бергендерин ол сезип ийди, је ондый да болзо он эки час болуп калга-

нын ла жанар өйи Jede бергенин ол ундуп болбой турды. Канайып-канайып айыл ээзи кижиге божотпос деп санана бербезин деп сананала, ол кыптан араай чыга берди, баштапкы кылка келип, шинели полго түжүп калган жатканын таап алала, кактап, ого жашынган жүзүн-базын немелерди арчып, кийип алала, тепкишти төмөн түжүп чыга берди. Оромдо жарык бойынча эмтир. Кандый-бир кичинекей лавкалар, дворовый ла оңоң до өскө кандый ла улус жуулып, жыргайтан клубтар ачык болуптыр, өскө клубтар бөктөлип те калган болзо, же олардын эжиктеринин жарыктарынан от жалтырап көрүнүп турды, оңоң көргөндө, олардын ичинде улус бары билдирет, олар бойлорунун жүргөн жерин господаларына билдиртпей куучындажып турган дворовый жалчы үй эмесе эр улус болгодый. Акакий Акакиевич санаазы оморкоп, суунип калган базып отурды, керек десе ол бастыра бойы киймыктажып, оның жаныла жалкын чылап элес эдип калган кандый да бир үй кижинин кийининен жүгүрүп турала, токтой берди, оңоң ойго ло бойынын жолун алып, араай базып, үй кижинин кийининен жүгүрөтөн чак менде кайдан келди не деп кайкап бразатты. Удабаганда, ол түндөгизинен болгой, күште де улус ас жүрөтөн ээн оромдордун жанына Jedип келди. Эмди бу оромдордо бир де кижиге жок, чек ээн болды: фонарьлар каа-жаа ла жалтыражат — оморго үстү ас божодып турган болгодый; оңоң ары агаш туралар, мандар көрүнүп келдилер, кайда да бир де кижиге көрүнбөйт; оромдордо жаңыс ла кар жалтырап ла көзөктөрүнүн жабуларын туй бөктөп салган жабыс турачактар караргылап тургандары көрүнөт. Ол бир келтейинде турган туралары арайдаң ла көрүнүп турган учы-базы билдирбес узун площадь оромды кечире карчык өдүп жаткан жерге жууктап келди, бу сыраңай ла кижинин коркыжы келгедий ээн жер болуп көрүндү.

Ыраагында, кайда да, кудай билер оны, ак-жарыктын жаказында туруп жаткандый көрүнүп турган кандый да будкада от жалтырап куйуп турганы көрүндү. Мында Акакий Акакиевичтин омок-жигеги жылып, коркыжы келди. Ол коркый-коркый площадь жаар кийдире басты, оның жүреги кандый да коомой неме болорун сезип тургандый болды. Ол кайа көрди, оңоң эки жаны жаар ажыктады, айландыра сыраңай ла талай ошкош болуп көрүндү. «Жок, мыны көргөңчө, көрбөзө, торт» — деп сананып, ол көзүн жумуп алала, басты, оңоң площадьтын учы жууктап келди эмеш пе деп, көзүн ачып ийерде, оның сыраңай ла чике алдында кандый да азу сагалдуу улус тургулады, же олардын сагалдары кандый болгонун ол жакшы лаптап көрүп албай калды. Оның көзүн өчөмиктелип, жүреги согула берди. «Бу менин шинелим ине!»

— деп, олардын бирузи жаркыраган кату үниле айдала, онын жакзынан кап тудуп алды. Акакий Акакиевич «караул» деп кыйгырарга сананды, же олардын база бирузи чиновниктин бажы кире жаан болчок јудуругын онын сырангай оозы орто жаба тудала, кезедип айтты: «Кыйгырар болзон, сеге бу!» Акакий Акакиевич жаңыс ла шинелни чупчыгылап алганын ла кемизи де будыла тееп ийгенин билип калды, кардын үстүне чалкойто келип тўшти, оноң ары нени де сеспеди. Бир канча минуттын бажында ондонып келеле, туруп чыкты, же бир де кижі јок болды. Ол јалаңда соок болгонын ла шинели јогын сезип ийеле, кыйгыра берди, же онын үни площадьтын учына јетпегедей, арай тунгак чыгып турды. Ол аайы-төйи јок кыйгырып, площадьты кечире будка јаар јүгүрди, будканын јанында малтазын тайанып алып турган каруулчык, бу кижі нениң учун јүгүрүп клееди не, не керек кыйгырып туру не деп билип аларга куунзеп тургандый, Акакий Акакиевич јаар соныркап көрүп турган болгон. Акакий Акакиевич ого јүгүрүп келеле, сен уйуктап калган. кижини тоногылап турганын көрбөгөн деп, тыныжы солыстап кыйгырып турды. Будканын каруулчыгы нени де көрбөдим, площадьтын талортозы тужунда оны эки кижі токтотконын көргөм, же ол улус онын бойынын најылары болор деп бодогом деп айдып, база сен калас кыйгырганча, онын ордына эртен эртелей надзирательге бар, шинельди алган кижини надзиратель бедреп таап берер деп айтты. Акакий Акакиевич айылына будуш-бадыжы не де аайы-төйи јок болуп калган јүгүрүп келди: онын саамайындагы ла јиткезиндеги суйук чачтары семтирейип калган, эки јанында, төжи ле штаны карга уймалып калган болгон. Эжикти оңы-бажы јок токылдада бергенин угала, айыл ээзи карыган эмеген орыннан мендей-шиндей тужуре калып, сыңар будында өдүктү, чамчазын төжине жаба тудуп алган, эжикти ачарга јүгүрди; же эжикти ачып, Акакий Акакиевичтиң будужи саң-башкаланып калганын көрүп ийеле, коркып, кайра басты. Же качан Акакий Акакиевич керектиң аайың куучындап айдып берерде, эмеген колдорын чабынып ийди, оноң ол көндүре ле частныйга барар керек, кварталныйга барза, ол төгүндөп ийер, таап берер болуп молјонзо до, нени де этпес, частныйдын бойына көндүре барар керек, ол керек дезе частныйдын бойына да таныш кижі, нениң учун дезе азыйда онын айылында казанчы болуп јүргөн Анна, чуваш уй кижя, эмди частныйда бала алаачы болуп иштеп јат, ол бойы да онынгу туразынын јаныла өдүп турганын ол јаантайын көрүп турган деп айдып, база ол кажы ла воскресен күнде церкпеге келип, кудайга мүргүп јат, улусты да јалакај јакшы көрүп јат, онын будүминен де көргөндө, јакшы кижі болго-

дый эди деп айтты. Онын айтканын лаптап угуп алала, Акакий Акакиевич бойынын кыбы жаар кунугып калган база берди, ол ондо тунди канайып откургеини, оскө кижинин айалгазын эмеш те болзо, ондоп билетен кижини шууп корзин. Ол эртен тура эртелеп туруп алала, частный жаар барды, же частный уйуктап жат деп айдышты, ол он часта барды — база ла уйуктап жат дештилер; он бир часта барды — частный уйде жок дештилер; ол ажанар ойдо барды — же писарьлар (качылар) ол кандый керектуу келген, ненин учун келген, не болгон деп кыйалтазы жогынан билип аларга кичеенгилеп, оны баштапкы кып жаар чек божотпой турдылар. Же Акакий Акакиевич, учу-учында, бойынын жалтанбазын журуминде бир де катап болзо коргузер деп сананып, мен частныйдын бойын корорго турум, слер мени божотпос учурыгар жок, мен департаменттен казенный керек учун келген кижини, слер керегинде комыдал берер болзом, ол тушта короргер деп кезе айтты. Качылар ого удурас сөс айдарына тинибдилер, олардын бирузи частныйга айдарга журе берди. Шинельди чупчылканы керегинде Акакий Акакиевичтин айтканын частный керекке де албаган айасту болды. Ол керектин сырагай ла жаан учурлу жаанына ажару эдердин ордына, ненин учун орой жанган, жолой келип жадала, кандый бир эр улус уу улусла жууктажатар турага кирип жургон бе деп, Акакий Акакиевичтен сурай берди, Акакий Акакиевич чек кемаанын, бу шинель керегинде керектин аайы мынаг ары канайып баргай не деп бойы да билип болбой, оной чыгып, журе берди. Бу кунде ол кере тужуне ле иште жок болгон (бойынын журуминде ол баштапкы ла катап ишке чыкпаган). Эртенгизинде ол чырайы куп-куу болуп калган, эски каподын кийгенче ишке келди, онын каподы там ары тыдылып уреле берген болгон.. Акакий Акакиевичти бу да тушта электеп шоодорго турган чиновниктер табылып келгендер, же ондый да болзо, шинельди тоногону керегинде жетиру коп чиновниктерди санааркадып ийди. Бир эмештен де болзо акча жууп, Акакий Акакиевичке омолдожип болужар деп сананып, тургуза ла акча жууй бердилер, же жууп алган акчазы сурекей ас болуп калды, ненин учун дезе чиновниктер директордын сурин журадарга ла отделениянын начальнигини, бир писательдин наязынын шуултези аайынча книне жакып бичидерине тегин де коп акча чыгымдаган болгондор, — онойып, жууп алган акчалары арга жок ас болуп калды. Же Акакий Акакиевичтин тубегине санааркап турган бир кижини, Акакий Акакиевичке ого жуу жакшы суме де айдып берип болужар деп сананып, ого кварталныйга барбазын, ненин учун дезе кварталный начальниктерге жакшы корунерге кичеенип, керде-марда шинельди таап та алга-

жын, шинель ошкош ло полицияда артып калар, ол чын ла онын шинели деп керелеп турган законный бичик керек болор; онын ордына ол бир жаан жамылу кижиге барзын, жаан жамылу кижикандый бир кижиле бичик алыжып, керекти жылгырладып ийерден айабас деп айтты. Акакий Акакиевич арга жокто, бу жаан жамылу кижиге барар деп сананды. Бу жаан жамылу кижинин жамызы кандый болгонынын жарты эмдиге жетире жок. Бир жаан жамылу кижикандый бу ла жуукта жаан жамылу кижикандый боло берген деп, онын алдында дезде ол кичинекей жамылу кижикандый болгон деп билип алар керек. Же онын жамызы ошко, онын жаан жамылу улустын жамызына коро, эмди де жаан эмес деп бодолуп турган болгон. Же ошко улустын кизине жаан жамылу эмес деп корунуп турган улусты жаан жамылу улус деп бодой берген улус качан да болзо табылып келет. Ого узеери, ол жаан жамылу кижикандый бойыннын жамызын жуун-базын эп-сумеле онын артык жаанадып, улууркадар деп кичеенген, темдектеп айтса, иштеерге келген тушта жабыс жамылу чиновниктер оны тепкиште уткугылап турзын, онын бойына кондире кем де барбай турзын, керек ончозы кату ээжи аайынча одуп турзын, коллежский регистратор губерниянын качызына докладывать эдип турзын, губерниянын качызы дезде — титулярныйга эмесе кандый бир ошко келишкен жамылу кижиге докладывать эдип турзын, онын кийининде ле керек онын бойына једип турзын деп, ол кату ээжи тургузып алган болгон. Онойып агару Русьта ончозы бойы-бойына отконижериле југушталып калгандар, качы ла кижикандый бойыннын начальнигине откони, ого тунгей болорына кичеенет. Керек дезде кандый да бир титулярный советникти кандый да бир алдынан башка турган жаан эмес канцеляриянын башкараачызы эдип ийерде, ол бойына алдынан башка аңылу кыпты болуп алала, оны «улус жуудатан кып» деп адап алган деп айдыжат, ол кыптын эжигине дезде ол кандый да кызыл жакалу улусты (капельдиндер) тургузып салган болгон, «улус жуудатан кыптын» ичи арга жок талчы болгон, онын ичинде бичик бичийтен стол арайдан ла бадып турган, же ондый да болзо, капельдиндер келген улуска онын эжигин тутказынан тудуп ачып береле, киригер деп айдып туратандар. Жаан жамылу кижинин улусты жуудып турар ээжизин чуми жаан ла улууркаганду да болзо, же коп эмес будулу болгон. Онын системазынын эн жаан учурлу тозолгози кату болоры болгон. «Кату болор, кату болор, база катап кату болор керек» деп, ол жаантайын айдып туратан, бу состордин калганчызын айткан тушта, куучынды кемге айдып отурган эди, ол кижинин жузи јаар кадай, кезе коруп ийетен. Онын онойып турарында кандый да шылтак жок болгон, ненин учун дезде

канцелярияның ижин башкарып турган көп тоолу чиновниктер, онызы жогынаг да коркыгылап, онын клееткенин ыраагынаг коргулеп ийгенде, ижин таштагылап, ол кыпты табара өдөрүн сакуыгылап, сирейип калган тургулай беретен. Ол жамызы жабыс улусла тегин ле куучындажып турганда, сыркыны кату болуп ла жаантайын ла мындый уч сости кыйалтазы жогынаг айдып туратан: «Мындый жан слерге кайдаг келген? Кемле куучындажып турганыгарды билип туругар ба? Слердин алдыгарда кем туруп јат деп туругар?» Тегин бойы ол нөкөрлөрине јалакай, јакшы санаалу кижі болгон до болзо, је генералдын жамызы оны санаазынаг чек астыктырып, үрөп салган болгон. Генералдын жамызын алган кийининде ол чике јолдон кыйып, санаазы булгалып, кандый болорын, канайда тудунарын чек билбей барган. Бойына түней улусла кожо болорго келишкенде, ол керек дезе сагышту, јакшы кижі деп көрүнетен; је онын жамызынаг жабыс улустын ортозында бойын эш немеге јарабас коомой тудатан, унчукпас ла өөркөп калган айасту болотон, је өйди оног артык јакшы өткүрер аргазы барын ол ок өйдө ол бойы да билип јүретен. Кандый-бир јилбүлү эрмек-куучынга кирижип ле јуулган улуска кожуларга сүрекей куунзеп јүретени кажы-бирде онын чырайынаг билдирип келетен, је мынызы бойын тон өткүрө жабыс тудуп, јупуйланганы болор эмес пе, төп эмес болгоны болор эмес пе, оны ажыра ол бойынын јаан учурын жабызадып ийер эмес пе? — деген шүүлте оны токтодып туратан. Ондый шүүлтелерден улам ол жаантайын унчукпай јүрер айалгада артып, каа-јаа ла тоолу сөстөр айдып салып јүретен, оног улам онын бүдүми унчукпас, кунукчыл кижининг бүдүмине кеберлеш боло берген. Бистин Акакий Акакиевич шак ла ондый јаан жамылу кижиге барган, айла ол бойына сырагай коомой, јаан жамылу кижиге дезе сырагай тузалу өйдө барган болгон. Јаан жамылу кижі көп јылдарга чыгара көрүшпеген, бу јуукта келген азыйгы таныжыла, бала тужундагы нөкөриле куучындажып, бойынын кабинетинде отурган. Бу өйдө ого кандый да Башмачкин келди деп јетиргендер. «Ол кандый кижі? — деп, јаан жамылу кижі узуктелген униле сурады. «Кандый да чиновник болуптыр» — деп, ого каруузын бергендер. «А! сакып алзын, менде оныла куучындажар өй јок» — деп, јаан жамылу кижі айткан. Је јаан жамылу кижі төгүндеген деп мында јартын айдар керек, ненинг учун дезе ондо өй бар болгон, ол најызыла не ле неме керегинде узак куучындашкандар, куучындары божой берерде, узак унчу-гушпай, айдар сөстөрүн тапкылабай, јалмаштарына араай тажыжып салып, каа-јаа мындый сөстөр айдып отургылаган: «Мындый, Иван Абрамович!» — «Ондый, Степан Варламо-

вич!» Же ондый да болзо, ол чиновниктер онын эжиктеги кыбында тургылап, канча кире ойго сагыгылап турганын бойынын наызы, узак иштебеген ле деревнеде айылынан чыкпай жадып турган кижжи корзин деп сананган, шак ла онын учун ол чиновникти саказын деп жакарган болгон. Учы-учында, куучындары чек божоп, унчукпай узак отургылаган кийининде, кайра салынып турар белдү отургуштарга отурып алып, сигарка танкыны божодо тарткылаган кийининде, жаан жамылу кижинин санаазына жагы ла кирип келген чилеп: «Чындап, анда чиновник сакуп турган болгодый эди, ого кирерге кем жок деп айдыгар» — деп, доклад эдетен чаазындар тудунып, эжиктин жаына тура берген качыга айтты. Акакий Акакиевичтин жобаш будумин ле онын эски вицмундирин коруп ийеле, жаан жамылу кижжи кенетийин оноор бурылып, эмдиги јерине отурадан ла генеральский жамыны алардан бир недеде озо, онотийин бойынын кабинетинде кукуниин алдына туруп, ажындыра уренип алган узуктелиш ле кату униле мынайда айтты: «Слерге не керек болды?» Акакий Акакиевич коркыырын озолодо сезип ийген болгон, ол эмеш кемзине берди, онон кучи јеткенче, тилдин јайымы јобин бергенче, бар-жок кучин тартынып, керек дезе «ондый» деп сости, окко ойдогизине коро, коп айдып, шинель сырагај жагы шинель болгон, эмди дезе оны кижжи кууни жок танмалар тоноп алдылар, мен слерге канайып-канайып болушсын, обер-полицмейстерле эмезе окко до кандый бир жамылу кижиле бичиктежип, шинельди таап берзин деп сураарга келдим деп айтты. Онын айтканы генералга ненин де учун некелте эдип турган аайлу деп корунди.

— Бу слер канайда бердигер, быйанду государь, — деп, ол онон ары узуктелтип айтты, — ээжини билбейтен бедигер? Кайда келгенигерди билип туругар ба? Керек канайда откурилип турганын билбезигер бе? Онын керегинде слер озо баштап, канцелярияга кузузу-сурак бичик берер учурлу болгонгар, канцелярия оны столоничальникке, отделениенин начальнигине берер, онон ол качыга берилер, качы дезе оны меге јетирер учурлу...

— Је, слердин превосходительство, — деп, Акакий Акакиевич бастыра бар ийде-кучин тартынып, ол ок ойдо оны-бажы жок терлей бергенин сезип, айтты, — мен слерге ненин учун чаптык эттим дезе, качылар ондый... будумјизи жок улус...

— Бу слер нени, нени, нени айдып туругар? — деп, жаан жамылу кижжи айтты. — Онойып айдатан јан слерде кайдан келген? Ондый шуултени слер кайдан алдыгар? Начальниктерге ле жаан бийлерге удурга сос айдатан јан јиит улус ортозына канайып јайылган?

Акакий Акакиевичтин јажы беженнег ажа бергенин јаан јамылу кижн билбеди ошкош. Акакий Акакиевич јинт кижн деп адаткадый болзо, онойып оны јангыс ла јетен јашка јсде берген кижн айткадый аргалу болгон.

— Слер мыны кемге айдып турганыгарды билип туругар ба? Слердин алдыгарда кем турганын билбей туругар ба? Мыны слер билбей јадыгар ба, билбей јадыгар ба? Мен слерден сурап тұрум.

Ол будыла полго тирс этире тееп, унин Акакий Акакиевичтен де өскө кижн коркый бергедий эдин, јүргеери там тыгыда айдып турды. Акакий Акакиевичтин санаазы чыгып, талыкшырай берди; ол тентирилип, бастыра бойы тыркыражып, туруп болбой барды, каруулчыктар ол тарыйында југурижип келеле, оны јомоп тутпаган болзо, ол полго јыгыла берер эди, оны турадаг чыгаргылап турарда, ол чек кыймыктанып албай барган болгон, јаан јамылу кижн дезе кайкадыш ойинен өдө бергенине маказы канып, менин сөзим де улустын сагынжын чыгарып ийетен турбай деп јаратканду сананып, бу мыны канайда көрүп туру болбогой деп билип аларга најызы јаар кылчас эдин көрди, најызы бойы да манзаарып, коркый берген болордо, јакшызына берди.

Тепкиштег канайып тушкенин, оромго канайып барганын Акакий Акакиевич чек билбеген. Колы-буттары да кыймактаганын ол сеспеген. Бойынын јүрумине ол генералга, ого узеери, өскө генералга онойып тыг качан да адылпаган. Ол оромдордо сыгырып, шуулап турган шуурганга удур оозы ачылып калган басып, тротуарлардан туура чыгып барып јатты; салкын Петербургтын јангы аайынча, төрт талазынаг, бастыра переулуктордон оны јаба согуп турды. Кенетийин онын тамагы соокко алдырып, оорый берди, ол айылына јук арайдан једип келеле, бир де сөс айдып болбоды, бастыра бойы тижип калган, төжөгине јада берди. Тын адылыш кажы бирде ондый јеткерлу болуп јат. Эртенгизинде ол эди-каны изип, оорый берди. Петербургтын климады кату, соок болгонинаг улам, онын оорузы кенетийин там јаанай берди, ол тушта ого доктор келип, онын тамырларынын согужын колыла сыймап көрөлө, нени де эдер аргазы јок болды, ол јангыс ла оору кижн медицинанын быйанду болужы јогынаг артпазын деп сананып, онын эди-канына изу неме салып јылыдар керек деп айдала, ол ок өйдө будун јарым коноктын бажында быжу өлөрин деп Акакий Акакиевичке јарлады. Онын кийининде айыл ээзи уй кижн јаар бурылып айтты: «Слер, энебис, өйди калас өткүрбей, ого эмди ле аспак агашла межик эттир-тигер, ненин учун дезе дуб агашла эткен межик ого баалу болор». Бу мындый коркушту сөстөрдн Акакий Акакиевич уккан ба, айса укпаган ба, уккан болзо, ондый сөстөр ого ја-

манын јетирген бе, ол бойынын ачулу јурумине килеген бе— онызынын јарты јок, ненин учун дезе ол бу өйдө эди-каны тын изип, јаантайын эдиреп куучындап турган болгон. Онын козине бирузи бирузинен коркышту немелер көрүнип турган: бирде ол Петровичти көрүп, ого уурчылар тудар тузакту шинель көктөп берзин деп јакып турган, уурчылар дезе ого суреле онын орынынын алдында јаткылаган деп көрүнөтөн, керек дезе ол бир уурчыны онын јуурканынын алдынан чыгара тартсын деп, айыл ээзи уй кижини минут ла сайын кычырып туратан; бирде ол менде јангы шинель барда, бу эски капотты мында не керек илген деп сурайтан; бирде ого генерал көрүнип, онын адылыжын угуп, ого: «Мен бурулу, слердин превосходительство!» — деп айдып туратан; бирде ол сырагай уйатту, айдарга јарабас коркышту да сөстөр айда беретен, керек дезе онон ондый немени качан да укпаган айыл ээзи карыган эмеген ондый сөстөрдү угала, крестенип ийетен, ого үзеери, мындый сөстөр «слердин превосходительство» деген сөсти ээчий айдылып тургандар. Онон ары ол кижичек ондобос сөстөр айда берген; бу сөстөрдиг ортозынан јангыс ла шинель деп сөс айдылып турганын ондогодый аргалу болгон. Учучуында, Акакий Акакиевичтин тыны кыйылып, өлбөрдү. Онын кыбында јобжөзин де бөктөп печеттебегендер, ненин учун дезе бир јанынан, онын энчи алар кижизи јок болгон, экинчи јанынан дезе, сүреен ас неме артып калган, јартап айтса: бир тутам кастын јуны, бир канча лист газетный чаазын, үч эжер чулук, штаннан сөгүлгөн эки-үч тарылга ла кычыраачыга јарлу капот артып калган. Бу ончозы кемге једишкенин кудай билер: бу повестти айткан кижичойы да онын керегинде билип аларга кичеенбеген деп, јартын айдып турум. Акакий Акакиевичтин сөггөн тартып апарып, јууп салгандар. Петербург Акакий Акакиевич јок артып калган, ол ондо качан да болбогондой боло берген. Кем де адаанын албаган, кемге де кереги јок, кемди де јилбиркетпеген, керек дезе чымылды көргөндө лө, тутуп алала, булавкага отургызып, микроскоп өткүрө көрүп туратан естествошинжүчилге де бойын ајаартпаган; канцелярияда иштеп турган улустын шоодылганына јалынганду чыдажып јүргөн, кандый да јаан кереги јогынан јебүге барган да болзо, је өлбөрдү алдында шинель ажыра јокту јадын-јуруми кенетийин ондоло бергенин көрүп алган, онон ары дезе ошкош ло каандарга ла телекейди бийлеечилерге табарып туратан јеткер-тубектий јеткер-тубекке бастырып ийген көөркий кижичойойып јоголып калган... Ол өлгөнинең ала бир-канча кундер өткөн кийининде, онын квартиразына начальник тургуза ла келзин деп алдыртып јат деп айдарга, каруулчык ийилген болгон, је каруулчык онон ойто јангыскаан барала, ол база ке-

лип болбос эмтир деп айткан. «Ненин учун?» — деген суракка ол мынайда каруу берген: «Ол јада калган, сөөгин жууганынан бери төрт конуптыр» — деп айткан. Онойып, Акакий Акакиевичтиг өлгөнүн департаментте билип ийгендер, Акакий Акакиевичтин иштеген жеринде, эртенгизинде ле өскө Акакий Акакиевичтег сыны узун, букваларды десе Акакий Акакиевич чилеп чике түс бичибей, кыйа-теие бичип турган чиновник отуруп, иштей берген.

Је мында Акакий Акакиевич керегинде куучын божой берген эмес деп, ол кемге де билдиртпей жүрген жүрүми учун кайралдаткан чылап өлгөн кийининде де бир-канча күндерге чыгара тал-табышту жүрген деп кем сананар? Је бу чын ла ондый болуп калган, бистин жокту историябыстын учы кенетийин фантастический болуп божоп јат. Өлгөн чиновник тун кире ле бергенде, Калинин курдин јанынан ла онон ары ыраагынан көрүнүп келип турган, ол кандый да чупчыткан шинелин бедиреп турган; ол шинели учун учурашкан ла кижининг шинелин чупча тартып алып турган, кискенин тере-зиле, кумдусла кыптаган, вата сырып кыптаган кандый ла бүдүлү шинельдерди, еноттын, тулкунин, айунын терезиле эткен тондорды, јартап айтса, бойынын эди-сөөгин бүркеп јабарга болуп, улустын сананып таап эдип алган жүзүн ле базын бүдүлү, алунын терезинен ле тегин тереден эткен тондорын, олоордын јамызын ла званиезин керекке албай, куун-кайрал јок блаап алып турган деген табыш, кенетийин Петербургка јайыла берген. Өлгөн кижини департаменттин чиновниктеринин бирузи акту бойынын көзиле көрөлө, ол Акакий Акакиевич болгонын тургуза ла танып ийген; је ол онон коркыйла, куды чыгып жүгүргөн учун, оны јакшы ајыктап көрүп албай калган, јангыс ла ыраагынан сабарыла кезедип турганын көргөн. Тунде шинельдерин чупчыттырып турганынан улам, јангыс ла титулярный советниктердин эмес, је керек десе сыраңай тайный да советниктердин сырттары ла ийиндери соокко алдырып, орып турганы керегинде комыдалдар, городтын ончо талазынан узук јок келип тура берген. Өлгөн кижини кандый да болзо, өлгөнгө дө, тируге де болзо, тудуп алала. өскөлөрине јозок эдип кату кезетсин деп полицияда јакару эдилген, је бу тужунда өлгөн кизи арай ла туттуртпаган. Јартап айтса, Кириушкин переулукто, кандый да кварталда турган будканын каруулчыгы сыраңай ла өлгөн кижининг бойын. азый флейтала ойноп жүретен кандый да бир отставной музыканттын фризовой шинелин чупчып јаткан жеринде кап тудуп алган. Ол оны јаказынан тудуп алала, эки нөкөрине кыйгырган, нөкөрлөри келерде, ол өлгөн кижини ологро тудуп тургар деп јакыйла, бойы десе јужуп калган тумчугын бойынын жүрүминде алтынчы катап сергидип алар деп колын кон-

чына сугуп, танкы салгыжын чыгарган; танкы сүреен ачу танкы болгон, онын ачузына керек дезе өлгөн кижиге чыдашпай барган. Будканын каруулчыгы тумчугынын он үйдүн сабарыла бөктөп алала, сол колында ууштанып алган танкызын жыткаардын кажы жанында өлгөн кижиге омордын үчүлезинин жүзине чачылта сүреен тын чүчкүрүп ийген. Онон омор көстөрүн жудуруктарыла жыжып турганча, өлгөн кижинин изи де жок болуп калган, керек дезе омор оны колыла чын туткан ба, жок по деп бойлоры да билгилебей алаңзый бергендер. Ол өйдөгү бери будканын каруулчыктары өлгөн улустаң сүреен коркый бергендер, омор керек дезе тиру де улусты тударынаң жалтангылап, оморды көргөндө, ыраагынан: «Эй, бойыңнын жолыңла бар!» — деп, кыйгырып туратандар, онын кийининде өлгөн чиновник Калинин күрдин ары жанынаң көрүнүп келип, коркынчаак улустың кудын чыгарып турар боло берген. Же бис фантастический куучыннын, ол ок өйдө бу чындык историянын чын ла шылтагы болгон бир жаан жамылу кижиге керегинде бир де неме айтпай, артырып салдыс ошкош. Санаазын чыгарта адылтып алган көөркий Акакий Акакиевич жүрө берген кийининде, жаан удабай, бир жаан жамылу кижиге ого ичи ачий берген аясту болгону сезип ийген деп, чынынча айдар керек. Онын кемзинери де жолду болгон, ненин учун дезе онын жамызы ого чаптыгын жетирип турган болзо, же онын жүрегинде көп буурзак жакшы куун санаалар бар болгон. Онын нажызы кабинеттен чыга берген тарыйында ла ол жокту Акакий Акакиевич керегинде санана берген. Жаан жамылу кижинин адылыгына чыдажып болбой салган көөркий Акакий Акакиевич ол өйдөгү ала онын санаазына жаантайын кирип турар болды. Акакий Акакиевич керегинде сананары онын санаазын токунатпай барганынан улам, жаан жамылу кижиге бир недеге өткөн кийининде, ол кандый жүргөн деп, чындап та айтса, ого кандый бир болуш жетирер арга бар ба деп билип аларга, Акакий Акакиевичтин айылына чиновникти ийген болгон; же онон ого Акакий Акакиевич оорыйла, кенетийн жада калган деп айдыжарда, ол сүреен кемзине берген, ичинде бойы бурулу деп сананып, кере тужүне аңказы азып, аамайтып калган жүргөн болгон. Эмеш соодонуп алар ла жаман керекти ундуп ийер деп сананып, ол бир вечер эдип жаткан нажызына барган, ондо жакшы улус жуулып калган болгон, эң ле жакшызы — ондо жуулган улус ончозы бир түнгөй жамылу улус болгондор, ол ончо немени ундуп, санаазы оморкой берген. Бу онын ичиндеги санаазына жакшы салтар жетирген. Ол ачык-жарык, куучынчы боло берген, улус оны сууй бергендер — жартап айтса, ол вечерди сүрекей жакшы өткүргөн. Эңирдеги кундуде ол эки стакан шампанский аракы ичкен — шампанский аракы кижинин санаазын омор-

кодып ийетени текши јарлу. Шампанский арақыны ичкен кийининде, ол јузун-базын неме санана берди, јартап айтса, айылына јанбай, бир таныш уй кижиге, Каролина Ивановнага барар деп сананды, ол немец укту уй кижиге болгодый эди, оны ол сырангај јакшы најызы деп бодоп туратан. Јаан јамылу кижиге јиит кижиге эмес болгон деп, уйининг јакшынак өбөгөни ле биленинг кундулу адазы болгон деп айдар керек. Ол эки уулду болгон, бир уулы канцелярияда иштеп турган, эрке јараш будумду, он алты јашту, эмеш корчок то болзо, је јараш суури тумучукту кызычагы, кунун ле сайын онын колын окшоп: «Вопјонч, рара!» — деп айдып туратан. Онын уйи эм тургуза јиит ле керек десе јараш да уй кижиге, озо баштап бойының колын онын алакаанының устуне салып, ого окшодып туратан, онын кийининде колын андандыра тудуп ийеле, онын колын окшойтон. Је јаан јамылу кижиге билезининг эркезинде јурген де болзо, городтыг база бир јанында јаткан бир өско уй кижиге најылажып алган болгон. Бу најы уй кижиге онын уйинег эмеш те ондузы јок, јажы да онын уйининг јажынаг кичинек эмес болгон, је ондыйда болзо, ондый задачалар ак-јарыкта болуп јат, онын керегинде шуури бистинг керегибис эмес. Онойып, јаан јамылу кижиге тепкиштен тужуп, чанагына отурала, «Каролина Ивановна јзар бара-рыс» — деп, кучерине айдала, бойы јылу шинелиле оронып, макалу јакшы айалгада отура берди, орус кижиге онон артык јакшы айалганы сананып та таап болбозын, јартап айтса, бойыг нени де сананбай да турган болзон, је бирузи бирүзинег артык санаа-шуултелер бойлоры ла бажыга ээчий-деечий эбелип келер. Вечерде көргөн-уккан ойын-јыргал, улусты каткырткан каткынчылу сөстөр онын санаазына кирип браатты; ол сөстөрдиг кезигин ол ичинде такып айдып, олор алдындагызындык ок каткынчылу болордо, бойы да чыдажып болбой каткырып отурды. Је кенетийин кайдан да, неден де улам сого берген јуткек салкын ого јаантайын чактык эди, јузин ачыдып, кардын оодыктарыла оны шыбалал, шинелининг јаказын бирде парус чылап калбандада јелбип, бирде бажына кептей согуп турды, онон улам бажын јакадан чыгарып аларга, улам сайын кичеенип турды. Кенетийин јаказынаг кем де бек тудуп алганын јаан јамылу кижиге сезип ийди. Ол кайа көрди: јабыс сынду, эски вицмундирлу кижиге Акакий Акакиевич болгонын танып ийеле, сүреен коркый берди. Чиновниктиг будужи кар ошкош куп-куу болгон, ол сырангај ла өлгөн кижининг көрижиле көрүп турды. Је качан өлгөн кижининг оозы шолјыраја бергенин көрүп, онон өлгөн кижининг јыды коркышту јытанып турганын сезип

Вопјонч рара — эзен бе, ада!

ле куучундай бергенин угуп ийген кийининде, јаан жамылу кижининг коркыганы кеминең өдө берди, өлгөн кижин мынайда айткан болгон: «А! учы-учында колго кирдин! учы-учында мен сени жакагнан тудуп алдым! Меңе сенин шинелиң керек болгон! Менин шинелимди таап аларга болуш дөзем, болушпаган жогун ба, ого узеери мен аайы-бажы жок адылган жогун ба, — эмди бойыннын шинелиңди бер!» Көөркий жаан жамылу кижин коркыганынан арай ла өлбөди. Канцелярияда ла жабыс жамылу улуска ол бүдүмү кату кижин деп көрүнөтөн, кандый ла кижин онын кату эр бүдүмүн көргөндө: «У, бүдүмү кандый кату кижин болгон!» — деп айдатан, эмди дөзе ол тыш бүдүмү баатыр кептү көрүнүп турган да болзо, сүрөөн коркып, керек дөзе талып, жыгыла бербеске кичеенип турды. Керек дөзе ол шинелин бойы ла турган чупчып береле, кучерине сыраңай кубулып калган сан башка унле кыйгырды: «Капшай, айыл жаар мантат!». Сыраңай жаан учурлу өйдө айдылатан ла кандый бир коомой немеле үйдележип туратан тегиндү эмес үнди угуп ийеле, кучер бажын ийлине кызынып, атты камчылап ийеле, аткан октый турган учуртып жатты. Жаан жамылу кижин алты ла минуттын бажында айылынын эжигине једип келди. Каролина Ивановнага барардын ордына ол чырайы кугарып, коркып калган, шинели жок јанып келеле, бойыннын кыбына јук арайдаң једип, тунди токунаазы жок өткурди, эртеңгизинде эртең тура чай ичип отурала, адазынын чырайы кугарып калганын көрүп, кызычагы айтты: «Бу слер бүгүн канайып кугарып калганыгар, ада?» Је адазы унчукпады, оныла не болгоны, канайда јүргени, кайдаар барарга сананганы керегинде ол кемге де, бир де сөс айтпады. Бу керек ого жаан салтарын јетирген болгон. Ол керек дөзе: «Слерде ондый жаң кайдан келген, слердин алдыгарда кем турганын билеп туругар ба?» — деп, каа-јаа ла айдып турар боло берди, ондый сөстөрдн айдып турган болзо, жаңыс ла керектин аайын јакшы быжулап угуп алган кийининде айдатан. Је анчадала кайкамчылузы, өлгөн чиновник ол өйдөң ала чек көрүнбей барган: генералдын шинели ого сыраңай јарай берген болгодый; улустын шинельдерин уштып турган деген табыш та ол өйдөң ала кайада да упулбай барды. Је ондый да болзо, көп жамылу ла кичеемкей улус санаазы токунап болбой, өлгөн чиновник городтын ыраак јакаларында эмди де көрүнүп келип турган деп айдыжып турдылар. Айла чын ла бир коломенский будканын каруулчыгы өлгөн кижини бир туранын ары јанынан чыгып келгенин акту бойынын көзиле көргөн; је ол чыдал-күчи эмеш уйан болуп бүткен кижин болгон, оны бир катап, кандый да частный турадаң мантап келген тегин ле чочканын балазы јыга табарып ийген, оны тууразынан көрүп турган унаачылар,

кенетийин јиркиреде каткырыжа бергендер, оноң ол каткырып электеген учун таңкы садып аларга јарым акчадан акча беригер деп, унаачылардан сураган, онойып ол кучи уйан болгон учун өлгөн кижини тур деп айдарга тидинбей, карануйда оның кийининег ары тегин ле ээчип базып отурган, учы-учында өлгөн кичи кайа көрүп тура тужеле: «Сеге не керек?» — деп айдала, коркышту јаан јудуругын көргүскен, ондый јаан јудурукты каруулчык тирү де улустан качан да көрбөгөн. Каруулчык: «Меге не де керек јок» — деп айдала, кайра бурылып, јүре берген. Је ондый да болзо, ол өлгөн кижиниң сыны узун, азу саталы јаан болгон, ол Обухов күр јаар ууланып базала, туннинг карануйында чек јоголып калган.

ЈУУЛГЕН КИЖИНИНГ БИЧИГЕН БИЧИКТЕРИ

3 Октябрь

Бугун солун учурал болды. Мен бүгүн эртен тура сүрекей орой турдым, Мавра арчып салган сопокторды меге экелерде, мен оноң канча час болды деп сурадым. Ол он час сокколы удай берди деерде, тон-өдүгимди мендей-шиндей кийе бердим. Бистинг отделениенин начальниги мен јаар јүзин јамандалта көрүп ийерин биле тура, мен департамент јаар барбас эдим деп, јартын айдып турум. Ол меге јаантайын ла мынайда айдып турат: «Бусенин, карындаш, санаанг јаантайын не булгалат? Кажы бирде сен угарга күйгендий ары-бери секирип турардың, керекти чек көрмөс то оңдобос эдип булгап ийедин, титулда кичинек буква тургузадың, керектинг кунин де, номерин де тургуспай јадың». Каргышту кужычак! Ол байла, мен директордың кабинетинде отурып алып, оның превосходительствозына перолор учап берип турганыма күйүнип турган болор. Мен казначейди көрөр болорым, ол карам таңмадан ажындыра јал акчамнанг бир эмеш те болзо, акча сурап алар болорым деп иженбеген болзом, департаментке барбас эдим. Је база бүткен ле кичи! Ол айга јетпей јүрүп, качан бир акча беретен болзо, жоркышту јаргы озо једип келер эмей. Канча да сура, акчаны канча да кире керексип турган бол, — бу буурып көрмөс качан да бербес. Квартиразында дезе оның бойынын казанчы уй кижизи оның јаактарына согуп јат. Онызы ак жарыкка текши јарлу. Департаментте иштееринде кандый туза барын мен чек билбей јадым. Кандый да ижемји јок. Губернский правлениеде, гражданский ле казенный палаталарда керек сыраңай башка: анда көрөр болзонг, кандый бир кичи тоолыкка кысталып алып бичип отурар. Оның фрагын көрөр болзонг, чек тыдылып калган, бүдүжин көрөр болзонг, јаба түкүрип ийер куунинг келер, је ол кандый дача јал-

дап алып јат! Ого алтын калайлу шаајың аяктар экелбе, ол: «бу докторлордыг сыйы туру ине» — деер; ого оның ордына эки јелишкир ат, эмезе абралар, эмезе үч јүс салковойго турар баалу кумдус бер. Тыш бүдүминен ол јобош кижиге деп көрүнөр, «перо учаарга бычагарды берзегер» — деп араай сурап отуар, је оноң ары дезе ол суракту келген кижини јүк ле јангыс чамчазы артканча тоноп алар. Је бистинг служба олордогызынан артыгы чын, топ лө уккур, кайда ла ару-чек, губернский правлениеде ондый ару-чекти качан да көрбөзін: бистинг столдор до кызыл агаштан эдилген, кижини бастыра ла начальниктер «слер» деп айдып јадылар. Служба ондый јакшы эмес болгон болзо, мен департаменттен туку качан ок јүре берер эдим.

Мен эски шинелимди кийип, зонтигимди тудунып алала, чыктым, ненинг учун дезе тышкаары ургун јанмыр жаап турган болгон. Оромдордо онду кижиге јок болды, јангыс ла платьелерининг эдектериле бүркенип алган үй улус, зонтиктерин јабылактай тудуп алган орус којойымдар ла курьерлер көрүнди. Укту-төстү јакшы улустан јангыс ла бистинг карындаш чиновник учурады. Ол јолдың белтиринде турганын көрүп ийдим. Оны көрөлө, бойыма айттым: «Эге! јок, кулугур, сен департамент јаар брааткан эмезинг, сен ол алдыңда барып јаткан үй кижининг кийининен барарга мендеп, оның будычактары јаар көрүп жадын». Бу бистинг карындаш чиновник канайып јуу-ле берди! Чындап та айтса, үй кижининг кийининен јутурерге кандый да офицерден адак эмес, кандый бир үй кижиге өдүп браатканын көрөр болзо, ого тургуза ла јапшына берер. Мен онойдо сананып турала, көрзөм, магазиннинг јанында карета (абра) туру, мен ол магазиннинг јаныла өдүп брааткан болгом. Бу каретаны мен тургуза ла танып ийдим: ол бистинг директордын каретазы эмтир. Је директордын магазинге келетен кереги јок болгон, мен санандым: «Чындап, бу оның кызы туру ине». Стенеге јапшынып, тура бердим. Каретанын эжигин жалчызы ачып ийерде, кызычак оноң кужычак чылап көкпөс эдип калып ийди. Ол он јаны јаар, сол јаны јаар көргөнин не деп айдар, кабактары ла көстөрү канайып суркурашпады деер... Кудайымай! Мен өлдим, чек ле өлдим деп санандым. Ол бу мындый јут күнде бери не келген! Уп-сапты үй улус тыг керексиейтен деп эмди айдып көр. Ол мени таныбады, мен бойым да ого танытпайын деп, өнөтийин јүзимди шинелимле бөктөп турдым, ненинг учун дезе менинг шинелим сүрекей кирленип калган, ого үзеерн азийгы чүм аайынча көктөлгөн шинель болгон. Эмди узун јакалу плащ кийип јадылар, менинг шинелим дезе бирүзи бирүзинен кыска јакалу, чекпени де чүмдү эмес болгон. Оның ийди магазиннинг эжигинен кирип албай калала, тыштында артып калды. Бу ийтти мен

билетем. Онын ады Меджи. Бир де минут өтпөди, кенетийин меге мындый чичкечек ун угула берди: «Эзендер, Меджи!» Бу не болуп барды! Кем куучындайт? Мен ары-бери аыктадым, оноң көрзөм, зонтиктү эки уй кижн басып отурды, олордын бирузи жарыган эмеген, бирузи десе сырагай иит кызычак болгон; же олор өдүп жүре бердилер, мениң жанымда десе база ла мындый ун угула берди: «Сеге килинчек жетсин, Меджи!» Кандый көрмөс бу! Оноң көрзөм, Меджи уй улусты ээчип жүрген ийтле жытажып турды. «Эге! — деп, мен бойыма айттым: — мен эзирик эмезим бе? Же ондый учурал менле каа-жаа ла болотон эмес беди». — «Жок, Фидель, сен онойдо темей сананып жадын, мен оору болгом, ав! ав! мея оору болгом, ав, ав, ав! Жаан оору болгом» — деп, Меджи деп ийт куучындап турганын мен акту бойымнын көзимле көрүп ле кулагымла угуп ийдим. Ах, ийтти сени! Ол ийт кижн чилеп куучындап турганын угала, сүреен кайкай бердим. Же оноң мынын ончозын жакшы сананып, билип ийген кийининде, кайкаарым токтой берди. Ак-жарыкта мындый учуралдар чын ла болуп турганын көргүзүп турган жозоктор көп. Англияда бир балык суунын үстүнө эжинип чыгып келеле, кижн билбес сан башка кайкамчылу тилле эки сөс айдып ийген деп, ученылар онын айткан сөстөрининг аайын билип аларга уч жылга чыгара шинжү иш өткүрген ле эмдиге жетире нени де билип алгылабагандар деп айдыжат. Лавкага келеле, биске фунт чай беригер деп сураган эки уй керегинде мен бойым да газеттерден кычыргам. Же Меджи деп ийттин куучындаганын уккан кийининде, мен анчадала тың кайкадым. Ол мынайда айткан болгон: «Мен сеге бичигем, Фидель; чын ла бичигем, мениң письмомды Палкан сеге апарып бербеди бе?» Ийттер куучындажып турганда, мен жалымды алып болбозым ба! Ийт бичикти бичип ийетен деп, мен бойымнын жүрүмимде качан да укагам. Бичикти жагыс ла*дворянин кижн чике бичиир аргалу. Кезик коюйым — конторщиктер де, керек десе крепостной до улус, кажы бирде бичип жадылар, же олордын бичижинде жастыралар ажаарылбай өдо берет: запятойлор, точкалар, сөстинг уйелери бичилбей турат.

Ийттердин куучындашканы мени тың кайкатты. Бир де кижн көрбогон до, укаган да немени мен бу жууктан ала угуп ла көрө бердим деп, фартын айдып турум. «Акыр, бу ийттин кийининен ары барып көрөйин, ол кандый ийт болгонын ла нени сананып турганын билип алайын» — деп, мен бойыма айттым.

Зонтигимди жайа тудуп ийеле, ол эмегеннин ле кыстың кийининен ары басып ийдим. Олор Гроховский оромды кечире базала, Мещанский оромго бурылдылар, оноң Столяр-

ный ором јаар барала, арт учында Кокушкин күрге једип, бир туранын алдына токтой бердилер. «Бу тураны мен билерим — деп, бойыма айттым. — Бу Зверковтын туразы». Кандый машина! Мында кандый улус јатпай јат деер: казан азаачы уй улустар, өскө јерден келген улус кандый көп! бистинг карындаштар, чиновниктер дезе, мында ийтер чилеп бирузи бирузининг устунде отургылап јат. Ондо менин де бир најым бар, ол трубала јакшы ойноп јат. Уй улус бежинчи этажка чыга бердилер. «Кем јок — деп санандым, — мынан ары барбазым, олордын кирген кыбын көрүп алала, ийт чыгып ла келтежин, оныла куучындажа берерим».

4 октябрь

Бүгүн среда күн. Онынг учун мен бүгүн бистинг начальниктин кабинетинде болдым. Онөтийин эртелеп барала, отурып алала, перолорды ончозын учап салдым. Бистинг директор сүреен керсү кижин болор. Онынг кабинетинде книгелер салган шкафтар көп. Мен кезик книгелерди кычырып көрдим: ончозы ла ученый улус бичиген, бистинг улус нени де ондобос. французский, эмезе немецкий тилдерле бичилген книгелер болуптыр. Бистинг начальниктин чырайы јаар көрөр болзо, фу, онынг көстөринең көрунип турган сайыркагын не дейзин! Ол артык сөс айтканын мен качан да укпадым. Јаңыс ла качан ого чаазындар апарып берер болзон, ол мынайда сураар: «Тышкаары кандый?» — «Јут, слердин превосходительство» — деп айдарын. Бистинг улустый бөди! Государственный кижине. Је ондый да болзо, ол мени тын сууп турганын мен биллип турум. Је кызы база... эх, канайдар оны!.. Кем јок, кем јок, унчукпас! «Адару» деп журналды кычырдым. Французтар база тенексү ле улус! Је ологорго не керек? Олорды тудуп алала, сын терелерин сыбыра чыбыктаган кижин! Ондо оккурский помещиктин бал керегинде сүрекеј јакшы бичигенин кычырдым. Курский помещиктер јакшы бичип жадылар. Онон он эки час јарымды согуп ийгенин угуп ийдим, бистинг начальник дезе уйуктайтан кыбынанг чыкпады. Је эки час јарымга шыдарлай берген тушта, кандый да перо бичип болбос учурал болды. Эжик ачыла берди, мен директор келген болор деп мангаарып, чаазындарымды тудунганча столдон туруп чыктым, је бу кыс бойы эмтир! Агарулар, онынг кийими кандый дейзигер! Онынг платьези апагаш, сыраңай ла куу деп куш ошкош: фу, кандый јараш! Көружин не деп айдар: күн, сыраңай ла күн! Ол бажын бөкөйтп. эзенде-желе, айтты: «Адам мында болды ба?» Ай, ай, ай! уни кандый! Тоорчык, сыраңай ла тоорчык! Мен мынайда айдайын деп санандым: «Слердин превосходительство, мени өлтүрзин деп јакарадыгар эмеш пе, өлтүрер болзогор, акту бойы-

гардын колыгарла өлтүригер». Же көрмөс алзын, чек тилим тартыла берди, мен жаңыс ла мынайда айттым: «Жок-с, болбоды». Ол мен жаар, менин книгем жаар көрүп турала, пладын түжүрүп ийди. Мен оноор тап эдип жүреле, килег полго тайкылып, жүзимди арай ла сыйрып албадым, же карын жыгылбай, платты алып бердим. Агарулар, плат кандый! Жукачаак, апагаш, сыраңай ла ак чечек ошкош! Онон генеральский жыт жаба согот. Ол алкыжын айдып, жараш тату эриндери ачылбай, каткырымзынып ийеле, чыгып, жүре берди. Мен база бир час кире отурдым, онон кенетийин жалчы кирип келеле, айтты: «Жаныгар, Аксентий Иванович, бариң айылынан жүре берди». Мен жалчыларды көрөр лө кууним жок, жаантайын ла баштапкы кыпта жалбайгылап калган отургылаар, кижини көрзө, бажын да кекибес. Онызы да ас. Онон болгой бир катап бу сагыжы жетпес немелердин бирүзи отурган жеринен турбай, мени таңкыла күндүлөөр деп сананган. Мен чиновник болгономды, утку-тосту бай улустан буткенимди бу тенек кулугур билбеген болгодый. Же ондый да болзо, мен шляпамды алып, шинелимди бойым ла кийип алала, чыгып жүре бергем, ненин учун дезе бу господалар качан да алып бербес. Айылыма жанып келеле, көп нургунын орынымда жаттым. Онын жийининде мындый бир сүреен жакшынак үлгерди көчүрүп бичип алдым:

«Кёөркийимди час кире көрбөй кала,
Жыл кире көрбөдим деп санандым.
Жүрүмүмди бойым жаратпай тура,
«Жүреге меге жараар ба?» — деп айттым».

Бу Пушкиннин үлгери болгодый эди. База бир катап көрүп аларга, ол көөркий каретага отуарга чыккай не деп, энирде шинелиме оронып алып барала, онын превосходительствозынын эжигинин жанында узак сакыдым, же кыс чыкпады.

6 ноябрь

Отделениенин начальниги мени чек жүүлтүп ийди. Департаментке барарымда, ол мени бойына кычырып алала, мынайда айтты: «Же, айт, сен нени эдип жадын?» «Канайып нени? Нени де этпей жадым» — деп, каруузын бердим. «Же, жакшы сананып көр! Сен төртөн жаштан ажып калган инен — сагыш кирер ой жеткен. Бойынды не тынзынадын? Сенин сананып жүргөн санаанды мен билбес болор деп пе? Сен директордын кызын алар деп умзанып жадын! Бойынды аякыктан, нени эдип турганынды санан, сен неге де турбас инен. Сеиде копейка акча да жок ине. Будужинди күскүдөн көр, кандый эмтирин, онын жерегинде сананып болгодый эмтиринг бе?» Көрмөс алзын, онын жүзи сыраңай ла аптекада эм уратан

болчок шиличек аайлу, бажында толголып калган болчок түк бар, ол оны брө көдүрүп, кандый да сүрткүшлө сүрткүштөп турат, ол жагыс ла ого нени де эдерге кем жок деп санат. Ол меге ненин учун ачынып турганын мен билерим. Улус мени жакшы көрүп, тоогылап турганын ол көрүп ийген болордон айабас, онын учун ол меге күйүнип жат. Мен онын жүзине түкүрүп ийерим! Надворный советниктин жааны анда турзын! Ол чазына алтын илжирме тагып алган, одус салковойдын сопогын кийип жат — көрмөс алзын оны! Мен кандый бир жүзүн-базын жамылу улустардан бүткөм бе, кийим көктөочилерден эмезе дунтер-офицерлердин балдарынан бүткөм бе? Жок. Мен дворян укту кижин. Менин де жаан жамыга жетире служить эдер аргам бар. Мен эмди жүк ле төртөн эки жашту — бу жаан жаш эмес, чынынча айтса, служба жагыс ла башталып жат. Акыр, нажы! Мен де полковник боло берерим, кудай болушса, ошондо жаан кандый бир жамы меге жеджер. Мен де сенен кирелу эмес, карын сенен жаан ла тоомжылу кижин боло берерден айабазым. Жагыс ла менен артык кижин жок деп, сен не сананадын? Чүмдөп көктөгөн ручевский фрагынды меге бер, ого үзеери мен сенин галстугун ошкош галстук тагынып алайын, — ол тушта сен менин чончойума да турбазын. Менде жагыс ла акча-жөөжө жок — түбек жагыс ла ондо.

8 ноябрь

Бүгүн театрда болдым. Орус тенек Филатканы ойнодылар. Каткырып, арай ла талбадым. Судейский чиновник керегинде, анчадала бир коллежский регистратор керегинде неден де жалтанбай, жайым бичилген улгерлу ойун коргустилер, мен оны цензура канайып өткүрди болбогой деп кайкадым, кожойымдар албаты-жонды төгүндөп жадылар, олоордын уулдары дезе кереш-согуш чыгарып ла дворяндар болорго албаданып турулар деп, бу ойында сыранай чын айдып турулар. Журналисттер керегинде бичилген улгер база да жылбулу болуптыр, ол улгерде журналисттер кереш-согуш чыгарарын сүйүтөн улус деп ле база бу улгерди бичиген авторды аргадап алыгар деп жуулган улустаң сурап турганы айдылат. Эмдиги писательдер сүрекей соотту пьесалар бичип турулар. Мен театрга жүрерин тын сууп жадым. Карманымда эмеш ле акча табылып келгенде, театрга барбай чыдажып болбойдым. Же бистин чиновниктердин ортозында сыранай чочко ошкош улус бар, олоорго тегин билет берзе, барардан башка, тегин бойлоры театрга качан да барбас. Бир артист уй кижин сүреен жакшы кожондоды. Онын кожонун угала, ол көөркий санаама кире берди... эх, канайдар оны! Кем жок, кем жок... унчукпас.

9 ноябрь .

Сегис часта департамент јаар бардым. Отделениенинг начальниги менинг келгенимди көрбөгөндий боло берди. Мен база бис экүний ортобыста не де болбогон деп турган кижидий боло бердим. Чаазындарды катап-катап шиндеп көрүп турдым. Төрт часта чыгып, жүре бердим. Директордын квартиразының жайыла өттүм, бир де кижиди көрүнбеди. Курсактанып алган кийининде көп сабазын орынымда жаттым.

11 ноябрь

Бугун бистинг директордын кабинетинде отуруп алып, ого бирме уч перо ло көөркийге, ай! ай!.. оның превосходительствозына төрт перо учап бердим. Көп перолор турарын директор тыг сууп жат. У! база керсу ле ок кижиди болор! Бир де унчукпайт, ол байла, нени-нени сананып турган болбой кайтсын деп санандым. Ол ончозынан ла көп нени сананат болбогой, оның бажына не эбелип туру болбогой деп, билип алар кууним келди. Мен бу господадардын жадын-жүрүмин, бу жүзун-базын жамылу ла укту-төстү жылбындууш улус канайып жаткылап ла нени эткилеп турганын жуугынан жакшы жазап айкап көрүп алайын деп санандым, — менинг билип алар деп сананган немем шак ла ол! Оның превосходительствозыла куучындажар деп канча-канча катап санандым, же көрмөс алзын, тилим чек барынбады, мен жаңыс ла тышкаары соок по, айса жылу ба деп сураганына каруу берип турдым, оного башка нени де айдып болбодым. Жук ле эжиги жаа-жаа ачылып калганы көрүнөтөн, оного айылчылар отуар кып жаар ла оның ары жанында турган база бир кып жаар көрөр деп санандым. Эх, жуунатканы кандый бай! Оңдо тургускан кус-күлердин ле шаајындардын жаражын не деер! Кыптын база бир келтегейи жаар, кыс көөркийдинг превосходительствозы отуруп турган жаны жаар, жүзун-жуур баночкалар, скляночкалар, кижиди тыныжын да тийдирип ийерге болбос кеен жараш чечектер турган, оның неге де тундеп болбос сүрлү жараш платьези жаткан жер жаар көрөр деп санандым, — менинг көрөр деп сананган неме шак ла ол! Оның уйкап турган кыбы жаар кылчас эдил көрүп ийер кууним келди... Кайкал деп неме шак ла ондо болбой кайтсын, тегеридеги де райдан артык жараш рай ондо болбой кайтсын деп санандым. Ол орынынан туруп келеле, сыгар будын тургузып ийетен ол турган бир отургужычакты көргөн кижиди, ол бу будына кар ошкош апагаш чулукты кийип турганын көргөн кижиди... ай! ай! ай! кем жок, кем жок... унчукпас.

Же ондый да болзо, бугун менинг санаамды жаркын жарыдып ийгендий болды! Невский проспекте куучындажып ту-

раачы эки ийттиң жуучыны кенетийин санаама кирип келди: «Јакшы, мен эмди ончозын билип аларым» — деп санандым. Бу эки јаман ийдичектиң алыжып турган бичигештерин айрып алар керек, ол тушта мен нени-нени чың ла билип аларым. Бир катап мен, керек дезе Меджи деп ийттиң бойын да бойыма кычырып алала, ого мынайда айткам: «Меджи, мениң айтканымды ук, бис эмди мында экуден ле эку туруп јадыбыс, эжикти јап дезен, јаап ийерим, бир де кижикөрбөс, сен ол барышня керегинде нени-нени билетен болзон, ончозын меге айдып бер, ол кандый кызычак? Мен бир де кижиге айтпазым, кудаы бу туру». Је сүмелү ийдичек куйругын кызынып ийеле, түрүлип, јада берди, оноң нени де укпаган чылап, эжиктең араай чыга берди. Ийт кижиден чик јок керсү болор деп, мен узактан бери сананып јүрөтөм, керек дезе ийт кижикчилеп куучындап ийерин, је јаныс ла ондо кандый да кедер кылык барын мен јарт билип алгам. Ийт јаан политик: ончозын билип јат, керек дезе кижининг алтап басканын да сезип ийер. Јок, мен кандый да болзо, эртен Зверковтың туразына барып, ол Фидель деп ийтти шылап көрөйин, келишкедий болзо, Меджининг ого бичиген письмолорын айрып аладым.

12 ноябрь

Фидельди кыйалтазы јогынан көрүп ле шылайын деп, тал түште эки часта айылымнан чыгып базып ийдим. Капустаны коркушту сүбөйтөм, онын јыды Мещанский оромдо турган бастыра ла магазиндерден јаба согуп ийди, ого үзеери кажы ла тураның каалгазынын алдынан кандый да јаман јыт јытанат, тумчугымды јаба тудуп алала, оны-бажы јок јүгүрдим. Мында оноң башка, кулугур ремесленниктер бойынын мастерскойларынан ума јок тоозын-тобрак ла ыш чыгарып турганынан улам, мында укту-төстү јакшы кижиге соодонып базып та јүргөдий арга јок эмтир. Алтынчы этажка чыгып келеле, күзүгини шыңырадып ийдим, бир јүзинде оогош толбыларлу, јараш кебеделдү кызычак чыгып келди. Мен оны танып ийдим. Ол карыган эмегенле кожо јүргөн кызычак эмтир. Онын чырайы кызара берди, мен ого каткырымзынып айттым: сен учканаң, байла, алар кижикерексип турган болорын. «Слерге не керек?» — деп ол айтты. «Меге слердин ийдигерле куучындажар керек болгон» — деп айттым. Сагыжы јетпес кызычак болгодый! Онын тенексүүзин мен эмди билип ийдим! Ийт бу өйдө меге уруп, мантап келди, мен оны тудуп алайын деп санандым, је кулугур таңма мениң тумчугымнан арай ла тиштебеди. Је мен онын толықтагы уязын көрүп ийдим. Э, меге де керектү неме шак ла ол! Мен оноор барып, агаш кайырчактын ичинде саламды казып ту-

рала, оок чаазындардын жаан эмес түрүктөрүн чыгарып келдим. Жаман ийдирик мыны көрүп ийеле, мантап келип, жодомдун балтырынан тиштеп ийди, ошон ойт ийеле, кыгзып, жалканчый берди, же мен ого: «Жок туру, учканак, эзен болзын!» — деп айдала, жүгүрдүм. Кызыкчак мени жуулгек кижиге деп бодогон болор, ненин учун десе ол менен сүрөөн коркый берген болгон. Айылыма жанып келген кийинде тургуза ла письмолорду аайлуу-башту эдип ылгаштыра салып, иштейин деп санандым, ненин учун десе свечинин жарыгында жакшы көрүп болбой жадым... же качажып, Мавра пол жуна берди. Бу тенек чуваш уй улус жаантайын ла кереги жок жерде аручк жүрөрүн суу жадылар. Онын учун мен тышкаары чыгып, бу керекти сананып, соодоп базып жүрдүм. Эмди мен, учу-учында, бу бастыра керектерди, санаа-шуултелерди, кижиге ондоп болбос немелерди ончозун билип аларым, ошон улам, учу-учында, ончо неменин аайы меге жарт боло берер. Ийттер ол керсү улус, олар ончо политический керектерди жакшы билип жадылар, онын учун бу письмолордо ончозы: бу эр кижинин сүри де, бастыра керектери де бар болор. Одордо онойдо ок ол кыс керегинде не-не айдылган болор... Кем жок, унчукпас! Эндирде мен айылыма жанып келдим. Көп сабазын орынымда жаттым.

13 ноябрь

Же, көрөлүктөр: сүрөкөй жарт бичилген письмо эмтир. Же ондуй да болзо, онын бичижинде кандый да ийтин деп айткандый неме бар. Кычыралыктар:

«Көбүркий Фидель! мен сенин мешчанский ат-чолонго эмдиге ле темигип болбой турум. Сеге ошон жакшы ат адап болгылабаган болотон бо? Фидель, Роза — кандый жаман ат! Же онын керегинде айтпай токтодоп салалыктар. Бис бойы бойыбыска бичижер деп сананганыбыска мен сүрөөн суунип турум».

Письмо сүрөкөй чын бичилген. Сөстүн аайы да, керек десе кату темдек те, кайда ла бойыннын жеринде туруп жат. Мынайып бистинг отделениенин начальниги де бичип болбос, ол айла кайда да университетте үренгем деп айдат. Ошон ары көрөлүктөр:

«Бойыннын сананып жүргөн санаа-шуултелерин ле көргөнукканын өскө кижиге айдып турарын мен ак-жарыкта бар сыраңгай жакшы немелердин бирузи деп бодойдум».

Гм! бу шуулте бир немецкий тилдег көчүрилген китепке алынган эмтир. Ол китептин ады санаама кирбей туру.

«Мен бистинг туранын каалгазынан ырада ак-жарыкка мантап жүрбеген де болзом, мыны бойымын ченемелим аайынча айдып турум. Менин де жүрүмүмдү жакшы өтпөй туру деп ай-

дарга јараар ба? Адазы Софи деп адап турган менинг барышням мени сууп јат».

Ай! ай!.. кем јок, кем јок. Унчукпас! «Адазы да мени јаантайын эркеледип јат. Мен каймакту чай ла кофе ичип турум. Ах, кооркийим, курсак азар кыпта бистинг Полкан јип туратан, челдеп салган јаан куу сооктордөн мен кандый да тузалу неме корбөй јадым деп, сеге айдар учурлу. Јаңыс ла куштыг сооктори, анчадала олордың јилигин кем де соруп јибеген тушта, јиирге сүрекей јакшы. Бир канча соустарды мырчактыг баштары ла маала ажы јогынанг колыштыра булгап јиирге база сүрекей јакшы; је мен ийттерге болчоктой тудуп салган калаш беретениненг јаман неме јок деп санайдым. Столдың ары јанында отурган кандый-бир господин, јузу-базын неме туткан колдорыла калашты макчып болчоктой тудала, сени кычырып, ол болчоктогон калашты оозына сугуп ийер. Је јип ийеринг; јиир кууниг келбей, јескинип те турган болзон, арга јокто јип ийеринг...»

Бу не болгонын көрмөс билер. Эш ле кереги јок неме! Би-чиирге онон артык неме јок болгон болбой. Оско страницаны корөлик. Ондо кандый-кандый јакшы неме бар болор бо.

«Бисте болуп турган не ле неме керегинде сеге айдарга мен сүреен кууизейдим. Софи адам деп айдып турган энг јаан господин керегинде мен сеге айткам. Бу кижини кайкагадый сан-башка кижини».

А! Учы-учында! Олор ончо немени политический јанынанг корөтөнин мен билип алгам. Адазы кандый, корөликтер:

«...сан-башка кижини. Көп сабазында унчукпай јүрет. Куучынды каа-јаа ла айдат; је бир недеде мынаг озо ол јаңыс-каан отурала: «Аларым ба, албазым ба?»—деп, узук јок куучынданып отурган. Бир колына бичиген, бир колына бичибеген чаазын тудуп алала, айдат: «Аларым ба, айса албазым ба?» Ол бир катап меге де мынайда айткан: «Сен канайда сананып јадың, Меджи? мен аларым ба, айса албазым ба?» Мен нени де ондобогом, онын сопокторын јытайла, туура база бергем. Онон, кооркийим, бир неделениг бажында адам сүреен суунип калган келди. Эрген тура мундирлу господа-лар ого келгилеп, оны неден де улам уткугылады. Ол столдо сүрекей оморкоп калган отурган, онын ондый омок јургенин мен качан да корбогөм, ол анекдот куучындап отурган, ажанып алган кийининде мени көдүрип, мойнына јаба ку-чактанып алала, айтты: «Көр, Меджи, бу не». Мен кандый да јаламачак көрдим. Оны јыткарып ийдим, је кандый да јараш јыт јытанбады, онон араай јалап ийдим; амтаны эмеш тусту болуптыр.»

Гм! Бу ийдичек, мен көрзөм, сын терезин сыбыра сабагылабазын деп, ойиненг өткуре көп калырап туру ошкош...А!

ол кунду-күрөөни сууитен кижн эмтир! Онызын шуултеге алар керек.

«Эзен болзын, көөркий, мен барып жадым, оног до өскөзи... оног до өскөзи... Эртең письмоны божодо бичиirim. Же, эзендер! Мен эмди ойто ло сениле кожо. Бугун менин барышням Софи...»

Je! Софи нени айдар эмеш, көрөли. Эх, канайдар оны!.. Кем жок, кем жок... оног ары кычыралы.

«... менин барышням Софи бугун сурекей туймеп шакпырады. Ол балга барарга шыйдырган, мен ол жүре берзе, ол жогынаг сеге письмо бичиир деп сууне бердим. Менин Софим балга барарын суреен сууп жат, же кийинип, жаранып турган тужунда жаантайын ла чугулданып турат. Балга барарынын нези жакшызын, көөркий, мен чек билип болбой жадым. Балдаг Софи эртең тура алты часта келип жат, ол көөркийге ондо курсак жиирге бербегендерин мен онын кугарып калган чырайынан жаантайын билип ийедим. Жартын айдып жадым, мен онойып качан да журуп болбозым. Меге соус кошкон сымданын эдин эмезе каарган такаанын канаттарын бербейтен болзо, ол тушта... мен канайда береримди билбей турум. Кашага кошкон соус база жакшы. Же морковь, эмезе тату чалкан, ол эмезе артишок өзүмдер ондый жакшы качан да болбой жадылар...»

Сыраңай ла алыш-колыш бичилген. Кижн бичиген эмези көрунип жат. Баштап жакшы ла бичип жүреле, учын ийттин бичижи чилеп божодып жат. База бир письмоны көрөликтер. Кандый да узун эмтир! Гм! күнин де тургуспаган.

«Ах! көөркийим, яс жууктап келгени кандый жакшы билдирип жат. Менин жүрегим нени де сезип тургандый согулат. Кулагыма жаантайын табыш угулат, мен жаантайын ла эжиктердин жанына барып, будымды көдүрүп алып, бар канча минутка чыгара тындап турадым. Менде жүзүн-базын кей-кебизиндер барын сеге айдайын. Мен оморды жаантайын ла көзноктө отуруп, көрүп турадым. Ах, сен көргөн болзон, омордын ортозында сыраңай кенеп-кертеп те калгандары бар. Кажы бирде бүдүжин кижн көрөр аайы жок, тенемири бүдүжинен көрунип турган ийди, оног артык неме жок чылап, оромло жакшыркап оноор көрүп те турган неме жок. Мен ого ажару да этпедим, базып отурат, оночолоры ла оноор көрөр болор деп сананат. Je оны көрбөөчи боло бердим. Менин көзнокгимнин алды орто тура берген тайгылдын жаанын не дейзин! Ол кийин буттарыла тура беретен болзо, онын сыны менин Софимнин узун сынду ла тепчек адазынын да сынынан чик жок узун болор эди, же бу кыяран кулугур туруп билбейтен ошкош. Бу тенек танма, коркушту уялбас, кулугур болгодый. Мен ого ыркырандым, же ол керекке де албады. Ого жүк кылчас эдип көргөн

болзо кайдат! Тилин чупчып алала, јаан кулактары талбагдажып, көзнөк жаар көрөт—сыраңай ла өбөгөннүн бойы! Же сен ончо ло немени мен жакшы көрүп турган деп сананып турун эмеш пе — ах, жок... Коштой турган туранын чеденин ажып келген бир уулды көргөн болзон, онын ады Трезор. Ах, көөркийим, онын будужи кандый дейзин!»

Тыфу, көрмөс алзын!.. Болор ло болбос неме!.. Мындый неге де жарабас немени письмого не чийет болбогой. Меге кижиге беригер! Мен кижиге көрөйүн деп турум; мен мени тойдырып ла санаамды жарыткадый курсак некеп турум, мындый эш кереги жок неме меге керек жок... База бир страницаны ачып көрөликтер, онду неме бар болор бо:

«...Софи столдун ары жанында отуруп алып, нени де көктөп отурды. Мен көзнөк жаар көрүп отурдум, ненин учун дезе туранын жаныла өдүп турган улусты көрөрүн сууп жадым. Кенетийин жалчы кирип келеле, айтты: «Теплов келди!» — «Кирзин деп айт» деп Софи кыйгырып ийеле, жүгүрүп келип, мени кучактанып алды. «Ах, Меджи, Меджи! Бу кем болгонун билетен болзон: кара чырайлу, камер-юнкер, көзи кандый дейзин! кап-кара, от чылап суркурап турар». Софи бойынын кыбы жаар жүгүрө берди. Минут кирези өй өткөн кийининде жаак сагалду иит камер-юнкер кирип келди, күскү жаар базып келеле, чачын түзөдүп, кыпты айкап көрдү. Мен ыркыранып жүрөм, бойымнын жериме отура бердим. Удабай Софи чыгып келди, камер-юнкер будун жышканына суунип, бажын бөкөйтүп ийди, мен дезе нени де сеспей турган чылап, көзнөк жаар көрүп, отура бердим, же ондой да болзо, бажымды эмеш жантайтып алала, олардын куучынын тындап угуп отурдум. Ах, көөркийим, олар нени куучындагы лабады деер! Олор танецтерде кандый да бир үй кижиге бер кебер көргүзөр ордына жастыра танцевать эткен, кандый да Бобов деп уул галстугун кийип аларда, сыраңай кара чиле деп кушка кеберлеш дешип, ол арай ла жыгылбаган дешип, кандый да Лидина деп кызычак бойынын жажыл көстөрүн чанкыр деп бодоп жат дешип ле оной до өскө болор ло болбос немени куучындагы лап отурдылар. «Түнгөйлөшүрүп көрөтөн болзо, Трезор бу камер-юнкерден чик жок артык болбой кайтсын!» — деп сандым. Көк тенери! олардын ортозында башказы кандый жаан! Бир жанынан, камер-юнкердин жүзи кип-килен, жалбак ла айландыра кара арчуула тагып алган неме ошкош, эки жаагында чичке кара сагалду; Трезордун жүзи дезе учалгак суури, сыраңай ла мандайында ак төөнөй бар. Трезордун мыкынын камер-юнкердин мыкыныла түнгөйлөргө болбос. Көстөри, кыймыгы, капшууны сыраңай башка. О, башказы кандый! Ол кыс бойынын Тепловун ненин учун жакшызынып

турганын мен чек билбей жадым, көөркий. Ол оныла ненин учун оморкойт болбогой?..»

Мен көрзөм, мында кандый-кандый төгүн бар. Камер-юнкер оны бойына канайып та белгелеп, тармалап алар аргазы жок. Онон ары көрөликтер:

«Мен бодозом, ого бу камер-юнкер жарап турган болзо, удабас онын адазынын кабинетинде отурган чиновник те жарай берер. Ах, көөркийим, сен билетен болзон, чек ле аамай, тене неме. Сырангай ла таар кийип алган черепаха ошкош..»

Бу кандый чиновник болуп барды?

«Онын ат-чолозы да сан башка. Ол жаантайын ла перолор учап турат. Онын бажынын чачы да өлгөн ошкош, самтрайып калган. Адабыс оны жаантайын ла жалчылардын ордына негеге ийип турат».

Бу кулугур ийдичек мени айдып турган деп, меге билдирет. Же менин чачымда өлгөнгө түнөй не бар?

«Софи оноор көргөндө, чыдажып болбой каткырып ийет.»

Төгүндөп жадын, каргышту ийдичек! Тилин кандый жаман! Бу керекке куйунип турган кижин барын мен билбес деп пе? Мынайда кем кылынып турганын мен билбезим бе? Бу отделиенин начальнигинин кылыгы. Ол мени недең де жаман көрүп жүрерим деп кекенген. Эмди дезе каршузын жетирип ле жетирип жат, кажы ла минутта жаманын жетирет. Же ондый да болзо, бу арткан база бир письманы көрөликтер. Онон керектиг аайы билдире берер болор бо.

«Көөркий Фидель, узак письмо бичибеди деп меге тарымба. Мен жагыс ла сууш керегинде сананып жүрүп калдым. Сууш ол экинчи жүрүм деп бир кандый да писатель сырангай чын бичиген. Ого үзеери бистин айылда эмди жаан кубулталар болуп туру. Камер-юнкер эмди күнүн ле сайын биске келип жат. Софи оны коркушту сууп жат. Адабыс сүреен суунип калган жүрет. Пол жалмал, жагыскаан куучынданып жүретен Григорий удабас той болор деп айтканын мен жерек дезе уктым, ненин учун дезе адабыс Софини генералга, эмезе камер-юнкерге, эмезе военный полковникке барзын деп куунзеп жат...»

Көрмөс ал! мен мынан ары кычырып болбозым... жагыс ла эмезе камер-юнкер, эмезе генерал. Ак-жарыкта бар ончо ло жакшы неме, эмезе камер-юнкерлерге ол эмезе генералдарга жедижип жат. Бойыңа жокту байлыкты таап алала, оны колыңла аларга турзан, — сенен оны камер-юнкер эмезе генерал блаап алар. Көрмөс алзын! Мен де генерал болорго куунзеер эдим, же мен жагыс ла ол кызыкты аларга ла онон до өскө немеге болуп генарал болор эмезим, жок, мен жагыс ла бу арлык-берлик санаалу жүзүн-базын улус мени тоогылап ла менин алдыма чөгөдөгилей бергенин көрөргө болуп ла онын кийининде слердин кажыгар да меге керек жок деп айдып,

олордын жүзине жаба түкүрүп ийерге болуп, генерал болорго куунзеер эдим. Кормос алзын! Ачынчылу! Мен бу тенек ийдичектин письмолорун жыртып-жыртып чачып ийдим.

3 декабрь

Ондый болор аргазы жок. Төгүн! Той болбос! Ол камер-юнкер болгонынын нези тузалу! Бу онын жарамыгынан окко не де эмес ине, кандый бир окко көрүнүп турар, колло алып ийер неме эмес ине. Камер-юнкер болгонынан улам онын маңдайына учинчи окс кожулбас ине. Онын тумчугы алтыннан эдилген эмес ине, менин ле менен де окко кандый ла кижинин тумчугы ошкош тумчук ине, ол тумчугыла жип турган эмес, жытап жат ине, жоткүрүп турган эмес, чүчкүрүп жат ине. Бу мындай башкалар неден улам болуп турганын билип алар деп мен канча-канча катап санангам. Мен неден улам титулярный советник болгом, ненин учун мен титулярный советник? Айса болзо, мен кандый-бир граф эмезе генерал болорым ба, тегин ле титулярный советник деп көрүнүп турган болорым ба? Эмезе мен кем болгонымды бойым билбей турган болорым ба? Дворяниннен болгой, кандый бир чүми-жок тегин кижин, кандый-бир мещанин, эмезе керек дезе крестьян кижин — кенетийин кандый бир жаан жамылу кижин боло беретен, кажы-бирде государь да боло берип туратан жозоктор историяда көп ине. Крестьян улус ортозынан кажы бирде атту-чуулу кижин будуп келетен болзо, дворян улустын ортозынан ошон артык кижин бутпес пе? Кенетийин мен генеральский мундирлу боло берген болзом: менин он ийинимде жамынын темдеги, сол ийинимде жамынын темдеги боло берген болзо, ийинимди арта чанкыр жалама жада берген болзо — ол тушта не болор? Ол тушта менин жаражайым канайып кожондогой не? Ол тушта онын адазы, бистин директорус, нени айткай не? О, ол сүреен жамыркак кижин! Ол масон', сыраңай ла масоннын бойы, ол онойып-мынайып та туратан болзо, же ол масон болгонын мен билип ийгем: ол кемле-кемле эзендежерге колын сунуп турган болзо, жаныс ла эки сабарыла тудуп эзендежер. Мен тургуза ла генерал-губернатор, эмезе интендант, эмезе кандый бир окко жамылу кижин боло берер аргам жок по? Мере билер керек, мен неден улам титулярный советник? Ненин учун мен титулярный советник?

5 декабрь

Мен бүгүн эртен тура газеттер кычырдым. Испанияда кайкамжылу керектер болуп жат. Олордын аайына да жакшы чыгып болбодым. Каанды ширеезинег жайладып салган, бийлер

Масон — религиозный организациянын жакытту члени.

каанның ордына тудар кижі таппай уур айалгада тура бердилер ле оңон улам кайкамчылу керектер болуп јат деп бичип турулар. Меге бу сүрекей кайкамчылу болуп көрүнет. Каан ширеезиниң канайып јайрадылган болотон? Каанның ширеезине кандый да бир абакай отургызыларга турган деп айдыжат. Абакай кижі каанның ширеезине отурар учуры јок. Канайып та отурып болбос. Каанның ширеезине король отурар учурлу. Чындап, король јок деп айдыжат. Король јок болор учуры јок. Государство короли јок болбос учурлу. Король бар, је ол јангыс ла кажы бир јерде билдиртпей јуруп јат. Ол ондо јуруп турар аргазы бар, ол јангыс ла ады-јолы јанынан шылтактардан, улам, эмезе коштой турган державалардан, јартап айтса, Франциядан ла оңон до өскө государстволордон коруланып јажынып јат, эмезе кандый-бир өскө до шылтактар бар болордон айабас.

8 декабрь

Мен департамент јаар барар деп санангам, је мени јүзүн-базын шылтактар ла шуултелер токтодып ийди. Испанский керектер санаамнаң чыкпай барды. Абакай кижі канайып король болотон? Ол король болорына јөбин бергилебес. Бир јанынаң, Англия јөбин бербес. Экинчи јанынаң дезе, бастыра Европаның политический керектери: Австриянын императоры, бистиң государь јөбин бергилебес... Бу керектер мени ончо јанымнаң силкип ле өлтүрип ийгендий болды, кере-тужине ле иш эдип болбодым. Мен неге де јилбиркебей барганымды Мавра да ссзип ийди. Чын ла мен айла эки тарелканы алгастанып, полго чачып ийген ошкош эдим, озор јарыла бергендер. Ажанып алган кийининде кырдың эдеги јаар базып, барып келдим. Бир де тузалу јакшы неме таппадым». Испаниянын керектери керегинде сананып, јоп нургунын орынмыда јаттым.

2000 жыл, апрельдин
48-чи куну

Бүгүңги күн — улу јаан јыргалдыг куну болды! Испанияда эмди король бар. Оны таап алган. Ол король мен. Ол керегинде мен јук ле бүгүн билип алдым. Мени кенетийин јалкын јарыдып ийгендий болды. Мен бойымды титулярный советник деп канайып сананып ла бодоп јүргенимди билбей турум. Ондый јуулгексу шуулте мениң бажыма канайып табылды болбогой? Ол тушта мени карын јуулгек улус сугатан турага отургузар деп кемнин де санаазына кирбегени јакшы болды. Эмди мениң алдыма ончозы ачыла берди. Мен эмди ончо немени алаканыма салып алгандый көрүп јадым. Азийда дезе мениң алдыма ончо неме кандый да туманның ортозында болуп көрүнөтөн. Эмди сананзам, ол ончозы кижинин меезин улус бажында деп бодоп туратаны-

нан улам болуп туратан болгодый, је онойдо сананары сы-
раңай жастыра: меени Каспийский талайдан согуп турган
салкын экелип јат. Мен кем болгонымды элдең озо Мавра-
га айттым. Оның алдында испанский король туруп јат деп
уккан тушта, ол колдорын чабынып ийди, коркыганынан
арай ла өлбөди. Ол тенемир уй кижы, испанский корольды
качан да көрбөгөн, је ондый да болзо, мен оның санаазын
токунадып, ол кажы бирде мениң солокаторымды јаман ару-
тап туратаны учун, мен сыраңай ачынбай јадым деп, оны
бийанду сөстөримле будүндире айдып салдым. Бу кара ал-
баты ине. Олорго јаан учурлу керектер керегинде айдарга
јарабас. Испанияда бастыра ла корольдор II-чи Филипп ош-
кош казыр болор деп сананып, ол коркый берди. Је мен ого
Филипп ле мениң ортобыста кандый да түней неме јок деп,
менде испанский бир де салковой акча јок деп айттым... Де-
партаментке барбадым... Оны көрмөс алзын! Јок, најылар,
мени эмди бойыгар јаар тартып болбозыгар. Эмди мен слер-
дин јескинчилу чаазындарыгарды көчүрүп бичибезим!

*Мартобря 86 число, тиннин 1'
туштин ортозында.*

Мени департаментке келзин деп айдарга бугун меге
бистинг экзекутор келди, мен ишке чыкпаганымнан ала уч
неделедең ажа берген болгон. Је мен департаментке јук ле
кокырлажып аларга болуп бардым. Отделениениң началь-
ниги мен ого бажыра ла јаманымды таштагар деп сураар
болор деп сананган, је мен оноор тоң өткүре чугулданганду
да, тоң өткүре јалынганду да эмес көрөлө, кемди де ајаар-
баган кижы болуп, бойымның јериме отура бердим. Мен бу
канцелярияда иштеп турган эдүлерди эбиреде ајыктап көрө-
лө, мынайда санандым: «Слердин ортогордо кем отурганын
билетен болзогор... Кудай ла дезен база! Канайып шакпы-
рабас эдигер, отделениениң начальниги бойы да, эмди ди-
ректорго бажырып турганы чылап, меге курлаазына јетире
бажып бөкөйтүп, бажыра берер эди». Экстракт этсин деп ме-
нинг алдыма кандый да чаазындар салгылап берди. Је мен
олорго сабарымды да тийгиспедим. Бир-канча минуттын
бажында ончозы шакпыража берди. Директор келип јат
дештилер. Бойын директорго көргүзерге көп чиновниктер
чыга кондылар. Је мен отурган јеримнен турбадым. Качан
ол бистинг бөлүкти табара өдөрдө, ончозы фрактарының та-
рылгаларын топчылап ийдилер; је мен нени де этпедим! Ол
кандый директор! Мен оның алдына туруп чыгатам ба, јок,
качан да турбазым! Ол айла кандый директор? Ол директор
до эмес, а бок ине. Тегин ле бөктин бойы, өскө не де эмес.

Шил бөктөп туратан бөк. Меге кол салзын деп чаазын бергилеерде, анчадала соотту болды. Мени листтин сырагай ла учы орто: столоначальник деп бичип, кол салар болор деп санангандар. Ондый болотон беги! Мен департаменттин директоры кол салатан сырагай жаан учурлу жерде: «VIII-чи Фердинанд» деп бичип салдым. Ончозы унчугышпай, оп-соп түже бердилер, је мен жагыс ла колымды жагып ийдим, оноң: «Меге жалыныштың кандый да темдеги керек жок» — деп айдала, чыга бердим. Оноң көндүрө ле директордың квартиразына бардым. Ол үйдө жок болгон. Жалчызы мени божотпос деп сананды, је мен ого кезе-кадай айдып ийеримде, оның колдоры да божой берди. Мен көндүрө ле кызычактын кыбына бардым. Ол кускунун алдында отурган, менен тескеерлеп, туура калып ийди. Ондый да болзо, мен ого мен испанский король деп айттым. Оноң ого жагыс ла сен сананып таппас сүреен жаан ырыс сени сакып жат деп, өштүлөр де өлтүрер деп коркыткажын, бис экү кожо болорыс деп айттым. Мен оноң башка нени де айтпас деп сананала, чыгып, жүрө бердим. О, үй кижиде неме — ол казыр неме! Үй кижиде ол кандый жаман неме болгонын мен жагыс ла билип ийдим. Үй кижиде кемди сүүп турганын бу өйгө жетире кем де билбеген: мен дезе ончозынан озо билип алдым. Үй кижиде көрмөсти сүүп жат. Кокыр эмес. Үй кижиде жагыс ла көрмөсти сүүп жат деп физиктер бичип жадылар. Көрүп туругар ба, ол ярустың ложазынан турнабайыла шыкалап жат. Слер оны ол отурган погонду тепчек кижини көрүп туру деп туругар ба? Жок, ол оны көрүп турган эмес, ол оның сыртында турган көрмөсти көрүп жат. Көрүгөр, көрмөс оның погонынын алдына кире берди. Ол оноң кызычак жаар сабарын сырандадып турганын көрүгөр! Ол ого барар. Кыйалтазы жогынан барар. А бу ончо чиновниктер, олардың адалары, бу ончо арыбери жылбыгдажып, каанның өрөзине жүткүп турган немелер, бойлорын патриоттор деп айдыжат, је бу патриотторго жагыс ла арендадар, арендадар керек болуп жат! Бу жамыркактар, христосты садаачылар энезин де, адазын да, кудаиды да акчага болуп, садып ийерлер! Бу ончо жамыркаш, жакшыркаш неден улам табылган дезе, тилдин алдында суулантыган болчок торсок бар, ол торсокто дезе жааны булавканың бажы кире курт бар, шак ла оноң улам мындый болуп жат. Бу мының ончозын Гороховыйда жаткан бир кандый да парикмахер эдип жат. Оның ады-жолы санаама кирбей туру, је ол бир сыймучы үй кижиле кожо магометанский мүргүүл жагын жер үстүнө текши таркадар деп сананып турганы текши жарлу, оноң улам Францияда албаты-жонның көп нургуны Магометтин мүргүүл жагына буде бердилер деп айдыжат.

*Кезик число. Күнчилы
жок болгон.*

Ады-жолымды жажырып, өнөтийин өскө ат аданып алып, Невский проспектке базып жүрдим. Государь император каан проспектни табара жортуп өтти. Бастыра город бөрүгин уштып ийди, мен база, же ондый да болзо, бойымды испанский король деп билдиртпедим. Мен король деп бастыра улустын көзинче айдарга эп жоксындым, ненинг учун десе мен озо баптап каанга барар учурлу. Жагыс ла королевский костюм менде эмдиге жетире жок болгон учун токтодынып турум. Кандый бир монах улус кийетен мантия да болзо, таап алар керек. Мен оны кийим көктөбчиге жакып көктөдөр деп санандым, же олор эш неме ондобос эштек ошкош танмалар, ого узеери бойынын ижин чек кичебей, улусты төгүндегилеп, көп нургунын оромдо таш салып иштеп турулар. Мантияны мен жүк ле эки катал кийген жагы вицмундирден көктөбөр деп санандым. Же бу шилемирлер үрөп ийбезин деп, оны бойым кижиге көргүспей, эжикти жаап алала, жагыскаан отуруп көктөп көрөйин деп санандым. Мен вицмундиримди ончозын кайчыла туурап кезип ийдим, ненинг учун десе мантияны үлгүлөп кезериктин аайы сыранай башка болор учурлу.

*Күнни санаама кирбейт. Айы
база жок болгон. Кандый да неме
болгонун, көрмөс билер оны*

Мантия көктөлип, буде берди. Мен оны кийип ийеримде, Мавра кыйгырып ийди. Же ондый да болзо, мен эм-тура каанын өргөзи жаар барар деп сананбай турум. Испаниядан депутация эмдиге жетире келбеген. Депутаттары жогынан эби жок болор. Менинг жарамыгыма кандый да тоомжы болбос. Мен олорды частанг часка сакып турум.

1-кы число.

Депутаттар өйинен өткүрө удап турганына мен кайкайдым. Олорды кандый шылтак токтодо тудуп туру болбогой? Франция эмеш пе? Бу айла сыранай аршамыгын жетирип турар держава. Испанский депутаттар келди бе деп сураарга почтага бардым. Же почтмейстер сыранай сагыжы жетпес кижилууптыр: нени де билбейт, мында кандый да испанский депутаттар жок дейт, письмо бичиір болзогор, тургузылган ээжи аайынча аларыбыс дейт. Көрмөс алзын оны! Письмо ол не? Ол болор-болбос неме ине! Письмоны аптекарьлар бичип жадылар...

*Мадрид. Одузынчы
февруарий.*

Онойып мен Испанияда болуп калдым, бу керек сүрекей турген өткөн учун мен ондонуп та албай калдым. Бүгүн

эртен тура меге испанский депутаттар келдилер, мен олорло
кожо каретага отура бердим. Бу келиш меге кайкамжылу
турген болды деп көрүнди. Бис сүреен түрген келген учун
жарым частын бажында Испаниянын границаларына једип
келдис. Ого үзеери, эмди бастыра Европада јолдорды
чой салып јазаган, пароходтор до сүреен түрген јүзүп ја-
дылар. Испания кайкамжылу јер: качан бис баштапкы кып-
ка кирил келеристе, баштарын тазада кырып салган улус
отурганын мен көрүп ийдим. Је мен бу грандалар¹, эмезе
солдаттар эмтир деп билип ийдим, ненин учун дезе олор
бажын кырдырып јадылар. Је мени колымнаг тудуп једп-
не берген государственный канцлердин кылыгы меге анча-
дала кайкамжылу болуп көрүнди, ол мени бир кичинекей кып
јаар ийде салып ийеле, айтты: «Мында отур, сен бойынды
Фердинанд король деп айдар болзонг, сенин ондый кууни-
н чыгара согуп ийерим». Је мен мынызы мени будундирип
турганынаг башка, не де эмезин билип, кыдырмактанган
айасту каруу бердим, — онын учун канцлер менин сыртыма
агашла эки катап оорыда тыг согуп ийди, онын ооружына
чыдашпай, арайдаг ла кыйгырып ийбедим, је карын јаан ја-
мыга турган тужунда рыцарьский жаг аайынча ондый болотон
деп санаама кирип келерде, кыйгырбадым, ненин учун дезе
рыцарьский кылык-јаг Испанияда эмдиге ле јетире бар.
Јагыскааг артып калала, государственный керектерди бу-
дүрер деп санандым. Китай ла Испания сырагаг жагыс
ороон, жагыс јер болгонын билип ийдим, олорды жагыс ла
неме оигдобозынаг улам эки башка будулу государстволор
деп бодоп јадылар. Мен Испанияны чаазынга тегин ле би-
чип алыгар деп ончолорына айдып турум, ол тушта Китай
ондо кожо болгоны көрүне берер. Је ондый да болзо, эртен-
ги күнде болотон јаан учурлу керек мени санааркадат. Эр-
тен јети часта коркушту неме болор: јер айдын үстуне оту-
ра берер. Онын жерегинде английокий атту-чуулу химик
Веллингтон бичип јат. Ай сырагаг бек эмес, бортык неме деп
сананарымда, јурегим чек токунабай барды. Айды Гамбург-
та эдип турган ине, ого үзеери ол коомой эдилеп јат. Бу ке-
рекке Англия ајару этпей турганын кайкайдым. Айды боч-
колор эдетен аксак ус эдип јат, ол тенек тагма ай керегинде
нени де билбейтен болгодый. Ол айга смолалу канат ла
бир эмеш агаштын сарјузын салган, онын учун јердин үстү-
не коркушту јаман јыт јайылган, кижи тумчугын бөктөөргө
келижет. Онон улам ай бойы да бортык, бек эмес шар болуп
буткен, онын учун улус айда канайып та јуртап болбой
јадылар, ондо эмди жагыс ла тумчуктар јуртагылап јат.

¹ Грандалар — Испаниянын бийик дворяндары.

Онын да учун бис бойыбыстын тумчуктарыбысты көрүп болбойдыс, ненин учун десе озор айда жүргүлөп жат. Жер ол уур неме ине, ол айдын үстүнө отургажын, бистин тумчуктарыбысты былча базыл ийер эмес пе деп сананала, коркый бердим. чулуктарымды ла башмактарымды кийип алала, жерге айдын үстүнө отураар арга бербезин деп полицияга жакару берерге государственнй советтин залыла жүгүрдим. Государственнй советтин залында бажын кырып салган улус сүреен көп болуптыр, озор сүрекей керсү улус эмтир, мен озорго: «Господалар, айды аргадап алалык, ненин учун десе күн айдын үстүнө отураарга жат» — деп айдарымда, озор менин каандык куун-санаамды бүдүрерге ол ок тарыйын ончозы жүгүргилей берди, озордын кезиги айды чыгара тартып аларга стенеге кармактана бердилер, же бу ойдо улу канцлер кирип келди. Оны көрүп ийеле, ончозы туш башка жүгүргилей бердилер. Мен король болгон учун жангыскаан артып калдым. Же канцлер мени агашла соголо, бойымнын кыбым жаар сүрүп ийди. Испанияда албатынын жандаган жагы ондый!

Ол ок жылын февральдын кийининде болуп калган январь.

Бу Испания кандый аайлу жер болгонун мен эмдиге ондоп болбой турум. Албатызынын жандаган жандары да, кааннын өргөзинин кееркел чүмдери де кандый да кижин кайкагадый солун будулуптыр. Мен мынын аайын чек ле ондоп билип болбой турум. Бүгүн менин бажымды тазада кырып ийдилер, мен монах болорго куунзебей турум деп, бастыра ийде-кучимди тартынып, ойгы-бажы жок кыйгырган да болзом, неме болбоды. Же качан менин бажыма соок суу тамыкылаарда, мен канайда бергенимди чек эске алынып болбой турум. Ондый килинчектү, немени мен качан да корбогөм. Чурче ле болзо, жууле берерге жастадым, мени арайдаг ла токтодо тудуп турдылар. Бу мындый сан-башка жаннын учурын мен сырагай билип болбой жадым. Бу пеге де жарабас, шуултези жок жан! Мындый эш кереги жок жангы эмдиге жетире токтотпой турган корольдордын шуултеси жок кылыктарын кайкайдым. Бу мынын ончозын шууп турала санандым: инквизициянын колына кирдим эмеш пе, мен канцлер деп турган кижин улу инквизитордын бойы эмеш пе? Мен корольды инквизитор кезедип согор учуры бар ба, жок по деп жангыс ла билип болбой турум. Же корольды соксын деп Франция, анчадала Полинияк некелте эдип турган болордоң айабас. О, Полинияк тенек кижин! Ол меге олгончо аршамык эдерим деп кекенген. Эмди каршузын сүре ле жетирип жат, же, нажы, сени англичанин тектерип турганын мен биле-

рим. Англичанин — ол жаан политик. Ол кайда да болзо, жылбындап жүрет. Мынызы ак-жарыктын алдына текши жарлу, Англия танкы жыткарып турган тушта, Франция чүчкүрүп турат.

25 число.

Бүгүн менин кыбыма улу инквизитор келип жүрди, мен онын базып клееткенин ыраагынан угуп ийеле, столдын алдына жажына бердим. Ол менин жогымды көрөлө, мени кычыра берди. Элден озо: «Поприщин!» — деп кыйгырды, — мен унчукпадым. Онын кийининде: «Аксентий Иванов! Титулярный советник! Дворянин!» — деп кыйгырды, мен база да унчукпадым. Онон «Испаниянын королу, VIII-чи Фердинанд!» — деп кыйгырды. — Мен бажымды чыгарып ийейин деп сананала, онон ойто мынайда сананып токтой бердим: «Жок, карындаш, төгүндөп болбозун! Сени мен билерим: менин бажыма база ла соок суу урарга жадым». Же ондый да болзо, ол мени көрүп ийеле, столдын алдынан агашту чыгара сүрүп ийди. Бу каргышту агаш кижини суреен оорыдып жат. Же бу мынын ончозы учун меге быжылгы табынты болушты: Испания кандый ла пөтүктө барын мен билип ийдим, ол онын канаттарынын алдында жадып жат. Улу инквизитор чупулданып, мени кандый да кезедүлү коркыдып, жүре берди. Же мен онын ийде-кучи жок кезедузин керекке де албадым, менин учун десе ол англичанинниң машиназы, жепсели болуп иштеп турганын билерим.

Чи 31 сло жылдын ай февраль 319.

Жок, чыдажарга кучим жетпей барды. Кудайымай! Олор мени канайтпай жат деер! Бажыма соок суу да ургулайт! Олор меге килебей де, мени көрбөй дө, айткан сөзимди укпай да жадылар. Мен олорго нени эткем? Олор мени ненин учун кыйнап турулар? Менен, жокту кижиден, нени аларга турулар? Мен олорго нени берер аргам бар? Менде не де жок. Олордын мындый кыйындарына мен чыдажып болбой бардым, бажым оорып жат, менин алдымда ончо неме айланыжып, собырыла берди. Мени аргадагар! Мени алыгар! Меге куйун чылап куйбурта берер үч жүгүрүк ат беригер! Унаачым, отур, күзүним, шыгыра, аттарым, учуртыгар, бу жарыктан мени апарыгар! Ырада, ырада, бир де неме көрүнбесин. Менин алдымда тенери айланыжат, ыраагында жылдыс мызылдайт, барынкый агаштар да, ай да менин жанымла элес өдө берет, боро туман менин буттарымнын алдына жайыла берет, туманда гитарам жагыланат, бир жанынан талай, бир жанынан Италия көрүнөт, туку ол орус туралар көрүнүп келдилер. Ол ыраагында менин турам көгөрүп турган эмес пе?

Козноктің алдында мениң энем эмес пе? Эне, бойынның
жокту уулыңды аргадап ал! Онын оору бажына көзинің
жжын төк! Оны канайып кыйнагылап турганын көр! Бойын-
ның жокту өскүзінгди төжінге жаба тут! Ого ак-жарыкта жүрер
жер жок! Оны кайда ла болзо, чыгара сүрүп турулар! Эне!
Бойынның оору балачагыңа киле!.. Же, алжирский военный
бийдин сыраңай ла тумчугының алды тушта болчок ур ба-
рын билетен бедигер?

ТУМЧУК

I

Марттың 25 күнінде Петербургга саң-башка, сүреен аякту учурал болгон. Вознесенский проспекте жаткан цирюльник Иван Яковлевич (оның өбсөзү ундылып калган, керек десе «Канды да божодып жат» деп бичиктү, жаагын самындап алган господин журалган вывскада да артык бичилген неме жок болгон), цирюльник Иван Яковлевич уйкудан эрте ойгонып келеле, изү калаштын жыдын жыткарып ийди. Орыннан эмеш көдүрилип келеле көрзө, оның кофе ичерге сууйтен уйн, тоомжылу уй киж, печкеден жангы ла бышкан калаштар чыгарып турган.

«Бүгүн мен, Прасковья Осиповна, кофе ичпезим» — деп, Иван Яковлевич айтты: «оның ордына изү калаш ла согоно жиір кууним бар» (Чылынча болзо, Иван Яковлевичтиң онызын да, мынызың да жиір кууни бар, же эки немени бираай суураарга жарабазын ол билип турган, нениг учун десе Прасковья Осиповна ондый чумди чек суубейтен болгон). «Керек пе, калашты тенек жигей ле—меге ле жакшы болгой»—деп, уйн бойында сананды, «артык кофе ле арткай». Жангыс ла калашты столдын үстүнө чачып берди.

Иван Яковлевич чамчазынын тыштына фрак кийеле, столдын жанына отуруп, тус, эки болчок согоно белетеп алды. оның кийининде колына бычакты алала, көзин соок көрүп, калаш кезе берди. Калашты эки жара кезип ийеле, өзөгүн көрүп ийерде, оның кайкамжызына, ондо кандый да саң-башка неме агарып жатты. Иван Яковлевич оны бычакла чебер кодорып ийеле, сабарыла тудуп көрди. «Кату! — деп, ол бойына айтты:—бу мындый не болотон?» Ол сабарын кийди-ре сугала, чыгарып келзе—тумчук!.. Иван Яковлевичтиң колдору да божой берди; көстөрүн лаптап жыжала, тудуп көрзө:

тумчук, чып ла чын тумчук! Ого узеери кемнинг де таныш тумчугы деп көрүнди. Иван Яковлевичтин жүзинен онын сүреен тыг коркыганы билдирди. Же бу коркыганы онын уйнинг атыланып чыкканына көрө не де эмес болды.

— Бу сен, анг ошкош, тагма, тумчукты кайдан кезип алдың? — деп, ол чугулду кыйгырып чыкты. — Кулугур! Аракызак! Полицияга мен сени бойым үгузарым. Кандый шилемир! Сен улустыг сагалын кыар тужунда олордын тумчукгарын аайы-бажы жок тарткыштап турганынан улам, олордын тумчуктары јеринен арай ла үзүлбей турат деп, мен уч кире кижиденг уктым.

Је Иван Яковлевич тынду да эмес, өлгөн дө эмес немедий болуп барды. Бу тумчук кажы ла среда ла воскресен сайын сагалын кырып турган коллежский ассессор Ковалевтын болгонын ол танып ийди.

— Акыр, Прасковья Осиповна, мен оны бөскө оройло, толыкка салып койойын, ондо ол эмеш јатсын, онын сонгында оны апарарым.

— Угар да кууним жок. Мен турама кодоро кезип салган тумчукты јатыргызарга јарадарым деп пе? Кулугур! Сен јагыс ла бритваны кайышка јыжарын билеринг, удабас ижинди де чек будурип болбос болорынг, шилемир! Сениг учун мен полициянын алдына каруузына турайын ба? Ах, сени, јалјырды, тенек тоормошты! Кедери апар оны! Кедери! Кайдаар апаратан эдинг, апар! Мен онын јыды да укпайын! *

Иван Яковлевич кайдар да аргазы жок, магзаарып тура калды. Сананып, сананып, ол чек сагыжынын бажына чыкпай турды. «Бу канайып мынайда боло берген, көмөс оны билер», — учы-учында кулагынын кийининен тырманып айтты: «Кече мен эзирик јанып келгем бе, эрүүл бе, байла, эмди санаама да кирбес. Је бастыра ла ол темдектерденг көрзө, бу көрек сан ла башка: нениг учун дезе калаш — ол быжырган неме, тумчук дезе чек башка неме. Нени де аайлабай јадым»... Иван Яковлевич унчукпай барды. Полицейскийлер онын туразынанг тумчукты бедиреп тапса, оны бурулап салар деп сананганы оны чек токунатпай, санааркатты. Онын көзине эмештенг ле мөнгүнле чүмдеп көктөгөн кызыл јака, үлдү... көрүнип, бастыра бойы калтырап, тыркырап турды. Учы-учында, ол бойынын кийимин ле сопокторын чыгарып, бойына кептей тартып алды, онын кийининде тумчукты бөскө оройло, кийининенг Прасковья Осиповнанын арбаныжын уга-уга тышкаары чыкты.

Ол оны кайдаар-кайдаар таштап ийерге сананган, эмезе воротанын алдындагы тумбага, ол эмезе болгобой тужүрип ийеле, переулук јаар бурып, жүре берерге шуунди. Је, онын коронына, таныш улус үзүк жок туштап, «кайдаар браадын?

эмсе мындый эрте кемди кыарга браадын?» — деп, сурашкылап турганына улам, Иван Яковлевич канайып та чөлбө минут таап болбоды. Бир катап ол оны түжүрүп ийген, же будошник¹ ого ыраагына ла агажыла уулап көргүзөт: «сен ол нени де түжүрүп ийдин, көдүрүп ал» — деди. Иван Яковлевичке мында тумчукты көдүрөт, карманына сугуп аларга келишти. Ол мында канайдар да аргазын таппай турды, ого үзөөри магазиндер ачылган сайын оромдо улус там ла көптөп турган.

Ол Исакиевский күргө барарга сананып алды: айса ол оны канайып-канайып Невага таштап ийер эмеш пе? Же мен бир кезек бурулу: тоомжылу кижиле Иван Яковлевич керегинде эмдиге жетире нени де айткалагым.

Иван Яковлевич, кажы ла тоомжылу орус мастеровой чылап, сүрөөн тың аракызак кижиле болгон. Күнүн ле улустың сагалын кырып та турган болзо, же бойының сагалы качан да кырылбайтан. Иван Яковлевичтин фраты өлбө болгон, жартап айткажын, ол кара болгон, же бастыра бойы сары-күрөң ле боро болгон; жаказы жылтырап турган, уч топчызының ордында десе жаңыс ла учуктар салбаңдап жүргөн. Иван Яковлевич кемзинип билбес кижиле болгон, качан коллежский ассессор Ковалев сагалын кырдырып отурап тушта, ого айдатан: «сениң, Иван Яковлевич, колын жаантайып жытанып турат!» Ого Иван Яковлевич суракла каруузын беретеп: «неден улам ол жытанатан?» — «Билбезим, карындаш, жаңыс жытанып ла жат» — деп, коллежский ассессор айдатан, Иван Яковлевич десе танкызына жытап алала, мының учун оның жаагын да, тумчугының алдын да, кулагының кийинин де, ээгинин алдын да, кыскарта айтса, оның сагыжы ла жеткен жерди самындап туратан.

Бу тоомжылу гражданиң качан ок Исакиевский күрге турды. Озо баштап ол айландыра аыктанып көрди; оның кийининде сууда көп балык жүрү эмеш пе деп көрбөгө турган кижиле болуп, күрдин тайанчыгына жөлөнпө алала, тумчукту бөсти туйка таштап ийди. Ого он пуд кирези: неме бойынагы түшкөн деп бодолды; Иван Яковлевич сунгенинне керек десе каткырынып та ийди. Чиновниктердин ээктерин кыарга барардын ордына ол стакан чай сурап ичерге «Курсак ла чай» деп вывескалу заведение жаар ууланды, же кенетийин күрдин учинда ол агару будулу, жалбак ээк сагалду, уч толықту шыпалу ла үлдүлү кварталный надзирательди² көрүп ийди.

¹ *Будошник* — озодо туратан жеринде будкалу постовой полицейский.

² *Квартальный надзиратель* — городтың кандый бир кварталында иштеп турган полицейский.

Ол чек калажырай берди; кварталный десе ого сабарыла имдеп, айдып турды: «Бери келзег де, көөркийек!»

Иван Яковлевич ондый улусла бойын тудунатанын билип, ыраагынан ла бөрүгүн чупчып, жууктап келеле, айтты: «Слердинг благородиеге жакшы су-кадык куунзейдим».

«Жок, жок, карындаш, благородие эмес, күрде турала, нени ондо эттинг, айдып берзег».

«Кудай бу туру, сударь, сагал кырып жүреле, суунын агыны түрген бе деп көрөгө токтодым».

«Төгүндеп жадын, төгүндеп жадын! Мыныла керектен айрылып болбос турун, каруузын бер».

«Мен слердий тоомжулу кижинин сагалын недеде эки катаптан, керек болзо, уч те катаптан бир де сөс жогынап кырага белен» — деп, Иван Яковлевич каруун берди.

«Жок, нажы, бу неме эмес! Мени уч цирюльник кырып жат, ого үзесри омор оны бойына жаан макка бодогылайт. Бот, сен ондо нени эттинг, меге айдып бер?»

Иван Яковлевич кугара берди... Же мында бу учурал жарталбай божоп жат, онон ары не болгонын, кем де нени де чек билбес.

II

Коллежский ассессор Ковалев уйкудан эрте ойгонды, эрдиле «брр...» деди, ол онойып ненин учун эдип турганын бойы билбей де турган болзо, уйкудан турган ла сайын жаантайын онойдо эдет.

Ковалев керилеле, столдо турган кичинек күскүни берзин деп сурады. Ол кече энирде тумчугында чыккан чийканды көрөгө сапанган, же бойы сүрсен тын кайкап, тумчуктыг ордында чек түс жер болгонын көрүп ийди. Коркыйла, Ковалев суу сурады, онын кийиминде коларткышта көстөрүн жыты: чын ла тумчук жок! Уйуктап жат эмеш пе деп билерге, ол колыла бойын сыймап көрди. Уйуктабай жат ошкош. Коллежский ассессор Ковалев орыннан тура жүгүреле, силкинип ийди: тумчук жок. Ол тургуза ла кийимин алдыртып кийеле, чике ле обер-полицейскийлерге барды.

Кычырачы бу коллежский ассессор кандый укту кижин болгонын кычырып билзин деп, Ковалев керегинде нени-нени айдар ок керек. Ат-нерезин ученый аттестатла алып турган коллежский ассессорлорды Кавказта эдилеп турган коллежский ассессорлорло тундерге жарабас. Бу эки башка, чек агылу немелер. Ученый коллежский ассессорлор... Же Россия ондый сан-башка жер, бир ле коллежский ассессор керегинде айтканын Ригадан Камчаткага жетире жаткан бастыра коллежский ассессорлор кыйалта жогынап бойына алынар. Басты-

ра ат-нерелер ле жамылар керегинде ондый ок деп билип тур. Ковалев кавказский коллежский ассессор болгон. Ол бу ат-нереде турганынан ала эки ле жыл өткөн учун, жамызын бир де минутка ундыбай жүретен. Жамыркап, бойын бийиктедерге ол коллежский ассессордын ордына качан да болзо майор деп аданатан. «Уксан да, көөркийек,—манишкалар садып жүрген үй кижиге тышкаары жолыгала, ол айдатан — «сен менин айылыма келзен, менин квартирам Садовойдо; майор Ковалев мында жадыры ба ла деп суразан, сеге кандый ла кижги көргүзүп берер. Качан кандый-кандый чынаркак үй кижиге жолыкканда, ого үзеери жажытту жакылта кожогон: «сен, көөркийек, майор Ковалевтын квартиразын суразан». Онын учун бис те бу коллежский ассессорды мынан ары майор деп адаарыбыс.

Майор Ковалев күнүг сайын Невский проспектке базып печи болгон. Онын манишказынын жаказы жаантайын сүреен ару ла крахмалдап салган болотон.

Онын саамай сагалдарындый сагалдарды губернский ле уездный землемерлерде, архитекторлордо ло полковой докторлордо эмди де бис көрөдүбис; онойдо ок жүзүн-жүүр полицейский ишти будүрүп тургандардын ла бултук кызыл жаагы ла бостонды сүреен жакшы ойноп билетен бастыра жамылуларда да бар. Майор Ковалев баалу таштардан чүмделген көп жүзүн-жүүр печетьтер алып жүретен: олордо герб жүрүлган, среда, четверг, понедельник оной до өскө сөстөр бичилген. Майор Ковалев Петербургка керектү келген, жартап айтса, бойынын ат-нерезине жарагадый жер таап аларга: келишсе, вицегубернатордын жерин, оной болбозо, кандый-кандый жаан департаментте экзекутордын жерин. Сыргалы эки жүс муң энчилү болзо, Майор Ковалев кижги де алардан мойнобос эди. Качан ол бойынын тапту ойинде, кем жок тумчугынын ордына көрөргө эби жок, айдары-жок түп-түс килег жерди көрүп ийерде, бу майор кандый айалгада болгонун кычыраачы эмди бойы да билип алар.

Качажып, тышкаары бир де абралу ат (унаачы) көрүнбей турарда, ол бойынын плащине оронып алала, тумчугынан кан агып турган кижги болуп, жүзин платла жаап алып, ого йоуу барарга келишти. «Айса болзо, мынайда меге тегин ле эбелген: ала ла көндөлөнгө тумчук жоголо берер учуры жок»—деп, ол сананала, өнөтийин күскүгө көрүнерге кондитерский магазинге кирди. Онын ырызына, кондитерскийде кем де жок болгон: уулчактар комнатааларды жалмап, отургуштарды тургускылап турдылар; көстөри уйкулу кезиктери подностордо изу пирожоктор тажып тургулады, столдордо ло отургуштар-

да кофеге уймалып калган кечеги газеттер чачылып жатты. «Же кудайга баш, кем де жок—деп, ол айтты:—эмди көрүнип те аларга кем жок.» Ол күскүгө араай жууктап келеле, көрүп ийди: «Көрмөс оны билер, кандый жескинчилу неме!» — деп тукурип ийеле, ол айтты... «тумчуктын ордына өскө неме болгон болзо кайдат, айла не де жок ине».

Ачынганынан эрдин тиштенип, кондитерскийден чыгып, алдындагы чылап, улус жаар көрбөй, кемге де күлүмзиренбей барарга сананып алды. Кенетийин бир туранын эжигинде ол кыймык жок тура берди; онын көзине сан-башка неме көрүндү: подъездтин жанында карета токтоды; онын эжиги ачыла берерде, мундирлү господин корчойып, чыгара калып ийеле, тепкиш өрө жүгүрди.

Качан ол онын бойынын ла тумчугу болгону танып ийерде, онын коркыганы ла кайкаганы кандый тыг болды! Бу айдары жок аякту немени көргөнүнөн, онын көзине бастыра не-неме айланыжа бергендий көрүндү, ол арай ла жыгылбай турганын бойы сести, бастыра бойы калтыраак ооруда чылап, калтыража берди, не де болзо, онын каретага ойто бурыларын сагып аларга сананды. Эки минуттын бажында тумчук чын ла чыгып келди. Ол алтынга чумделген ле жаан тургуза көктөлгөн жакалу мундирлү, килинг баалу штанду болгон: жалмажында кылышту. Жүндү шляпазын көргөндө, онын жамызы статский советник болгодый. Аайын көргөндө, ол кайда да керекту бараткан ошкош. Ол эки жанын көрүп ийеле, унаачыга кыйгырды: «Бери!» Онын кийининде отурала, жүре берди.

Ковалев арай ла жүүлө бербеди. Бу мындый сан-башка аякту учурал керегинде нени сананатанын ол билбей де турды. Чындап та айтпаза, кече ле онын жүзүндө болгон, басып жүрүп болбос тумчук канайып мундирлү жүрер боло берген! Ырыс болуп, ол ыраак эмес барала, Казанский церквенинг жанына токтой берген каретанын кийининен жүгүрди.

Ол церквенинг ичи жаар ууланды, алдында ол бойы ла электеп, каткырып турган, жүстерин эки көскө тежик артыргызала, туй тангыяап алган тербезен бабушкалардын рядын өдбө, церквеге кире берди. Церквенинг ичинде бажыраачылар ас болгон, олоор ончозы эжиктинг үдинде ле тургулады. Ковалев сүрөсн ачынганынан бажырып та болбой, көзиле бастыра толыктардан ол господинди бедиреди. Учында, онын туура турганын көрүп ийди. Тумчук жаан жаказына жүзүн чек бөктөп алала, тыг кудайзак кижиле болуп, бажырып турды.

«Ого канайып жууктап келейин?» — деп, ол сананды. «Бастыра темдектериненг — мундириненг, шляпазынаң көргөндө, ол статский советник болгодый. Канайып ого жууктаар, ши-лемир оны билер».

Ол онын жанында эместен жөдүлдөп турды. Же тумчук

бойыннын кудайзак бұдуун бир де минутка кубултпай, эң-чейип, бажырып турды.

«Күндүлү государь... — ичинде эмеш омок болорго албаданып, Ковалев айтты: «күндүлү государь...»

«Слерге не керек?» — деп, оноор баштанып, тумчук каруузын берди.

«Мен кайкап турум, күндүлү государь... мен бодозом, слер бойыгардын жереерди билер учурлу. Сакыбас жанынан мен слерди кайда, кандый жерде жүргенигерди көрүп жадым — церкведе. Јӧпсинзегер...»

«Менин жаманымды таштагар, слер не керегинде куучындап турганыгарды мен ондобой турум... Јартап айдып берзегер».

«Мен ого канайып јартап айдып берейин?» — деп, Ковалев сананала, бойын көкудип баштады: «Је, мен... Мен бойым майор болорым. Тумчук јок јүерге. бутсегер, меге эби јок. Воскресенский күнде арчып салган апельсиндерле садыжып отурган кандый-кандый садучыга тумчук јок оту-рарга кем јок. Је меге... Ого узеери көп жерде уй улусла таныш бололо: статский советница Чехтарева ла оног до ӧс-кӧлӧрилсе... Слер бойыгар сананзагар... Мен билбей турум, күндүлү государь. (Бу тужунда майор Ковалев ийиндери кызынды) жаманымды таштагар. Бу мыны бастыра ээжилер аайынча көргӧжин... Слер бойыгар да ондоор учурлу...»

«Чек нени де ондобой жадым» — тумчук каруузын берди. — «Киж и ондогодый эдил куучындазагар». «Күндүлү государь... — бойын омок тудунып, Ковалев айтты: «слердин куучыныгарды канайып ондойтонын билбей турум... Мында бастыра керек чек јарт болгодый... Эмезе слер менин ле бойымнын тумчугым ине!»

Тумчук майор јаар көрӧлӧ, кабактарын јуурып ийди.

«Слер јастырып жадыгар, күндүлү государь. Мен алдынан бойым. Ого коштой, бис экунин ортобыста јуук билижетен кандый да учур јок. Слердин виц-мундиригердин топчыларынан көргӧндӧ, слер ӧскӧ ведомство иштеп турганыгар болгодый». Мыны айдала, тумчук тескеери бурылала, онон ары бажыра берди.

Ковалев нени эдетенин, керек дезе нени сананзтанын да билбей, чек калажырай берди. Бу ок ӧйдӧ уй кижинин платьезинин табыжы угулды: бастыра бойы кружевала чумделген, јажы јаанап келген уй кижиле кожо чичкечек мыкыпында суреен элту отурган, јараш ак платьелу ле пирожный ош-кош јегилчек, кызыл шляпалу кызычак јууктап келди. Јаан ээк сагалду ла бир ле тудам жакаларлу бийик сынду гайдук олордын кийинине базып келеле, табакерказын ачып ийди.

Ковалев јууктап келеле, манишказынын батист жаказын

чыгарып, алтын илжирмеге илдирип салган печетьтерин элтеп жайа тудала, айландыра көрүп, күлүмзирешип, жаскы чечек чилеп эмеш эгчейип алала, куу сабарлу ак колын маңдайына тийгизип турган жеңилчек абакайды аярып көрди. Качан ол онын шляпазынын алдынан тегерик, ап-апагаш ээгин ле жаскы баштапкы кыскалтым чечектин өңиндий өңдү качарларын көрүп ийерде, Ковалев там ла тың каткырына берди. Же кенетийин ол, отко күйген чилеп, түргөн туура тап этти. Тумчугынын ордында чек неме де жок болгону сагыжына кирип келерде, онын көзинин жажы тамчылай берди. Ол, куурмакчы ла кулугур, статский советник болуп мекеленип те жүргөн болзо, онын бойынын ла тумчугы болгону чике ле кезем айдарга мында ол кайа көрди. Же тумчук качан ок жок болгон: байла, ол база ла кемге-кемге керектү жүре берген болбой кайтсын.

Бу мынан улам Ковалевтың чек кандайдар да аргазы жок боло берди. Ол ойто кайра базала, кайдан-кайдан тумчук келер эмеш пе деп, айландыра көрүп, колонналардын жанына бир минутка тура түшти. Онын шляпазы жуңла кееркедилген, мундири десе алтынла чүмделип көктөлгөн деп, ол жакшы эске алынып турган; же шинелин де, онын каретазынын онин де, аттарын да аярбай калды, керек десе онын кийининде лакей бар ба, жок по, ол кандый кийимдү болгону аярбады. Ого үзеери көп тоолу кареталар ары-бери түргөн жүрүжип турганынан улам, оларды темдектеп те аларга күч болгон, же олардын бир биризин темдектеп те алгачын, оларды канайып та токтодып болбос эди. Күн айас, жакшынак болгон. Невскийде албаты-жон кыймырап турган; полицейскийлерден Аничкин күрге жетире үй улус бастыра тротуарларла чечектер чилеп, чоокырланып, баскылап жүргүледи. Туку ол өскө улустын көзинче бойын подполковник деп аданып туратан, таныш надворный¹ советник барат. Туку ол сенаттагы столоначальник Ярышкин, ол бостон ойногондо, жаантайың ойнодып салатан мениң жаан најым. Туку ол, Кавказта ассессордын ат-нерезин алган майор, ол колыла жагып, мени бойы жаар кычырып жат.

«А, көрмөс сени сок!» — деп, Ковалев айтты. «Эй, унаачы, чике ле обер-полицмейстер жаар мени апар».

Ковалев абрага отурала, унаачыга жагыс ла мынайда кыйгырып турган: «бастыра ла бар күчинле маңтат!»

«Обер-полицмейстер бойында ба?» — деп, ол сенекке киреле, кыйгырып чыкты.

«Жок, жок» — деп, каруулчык айтты, «жаңы ла жүре берген».

«Ме, сеге ол!»

¹ *Надворный советник* — Россияда каанның гражданский жамы.

«Эйе» — деп, унаачы айтты, «удабаган да болзо, је јуре берген. Минут кире озо келген болзогор, айса болзо, айылында туштаар эдигер».

Платты јүзинен албай, Ковалев абрага отурала, аайы-бажы јок кыйгырды: «Баралык!»

«Кайдаар?» — деп, унаачы айтты.

«Чике ле баралык».

«Канайып чике? Мында бурылчык: он јаны јаар ба, эмезе сол јаны јаар ба?»

Бу сурак Ковалевты токтодып, база ла ойто санандырды. Бу айалгада ого элден озо благочиниенин¹ Управазына барар керек болгон, онын полицияла чике жуук колбулу болгоны учун эмес, је онын јакыдталарын, өскө јерлерге көрө, түрген бүдүрүп турганы учун; тумчуктыг иштеп турган јерининг башкараачыларына барып, каруу аларга база да јарабас болгодый, ненин учун дезе тумчуктын бойынын ла карууларына көргөндө, ол кижиде агару не де јок болгоны јарт, ол бу да тушта, алдындагы чылап ок, тогундеп салардан маат јок. Онойткондо, Ковалев благочиниенин Управазы јаар апарзын деп јакарарга отурала, ойто токтоды; баштанкы тушташта уйалбай, онойып кылынып турган куурмакчы ла кулугур неме, эпту өйдө база ла городтон билдирбенин кача бергедий, ол тужунда менин бастыра бедирежим тегин јерге барар, эмезе качажып, бир айдыг туркунына удап калар. Учунда теңери бойы ого сагыш алындырар. Ого туштаган кижини оны танийла, ол ок тарый јетирип берзин, эмезе түргөн јерин билеле, айдып берзин деп, ол чике ле газетный экспедицияга² барып, онын бастыра темдектерин чокум бичиген јар берерге шууп алды. Онойдордо, ол онойып шуунип алаала, унаачыга газетный экспедиция јаар барзын деп јакарды, бойы дезе јолой барадала, узук ле јок онын белине јудуруктап: «Капшай, кулугур! Капшай, шилемир!» — деп, айдып турды, — «Эх, барин,» — деп, бажын калаңдадып алып ла боожоло болонканын³ туги ошкош, узун јелбер тукту адын камчылап, унаачы айдып турды. Учунда абра токтой берди. Перо тиштенип алаала, столдын јанында акча тоолоп отурган, эски фракту ла буурыл башту чиновникке Ковалев тыныжы бадышпай жүгүргенче ле кирип келди.

«Мында кем јар алып јат?» — деп, Ковалев кыйгырды. «А, эзендер!».

«Менин кууним слерге» — деп, бир минутка өрө көрблө,

¹Благочиниенин Управазы — городтын бастыра полициязын башкарып турган полициянын управазы.

²Газетный экспедиция — газеттин редакциязы.

³Болонканын туги — узун јелбер тукту, сөбгн кичинекей пийт.

жайрадып алган акчаларына төмөн көрүп, буурыл башту чиновник айтты.

«Мен кепке бастыраарга...»

«Акыраар, кичинек сакып алыгар, сурап турум» — бир колыла чаазынга цифра тургузып, сол колынын сабарлары-ла сөттүн эки очказын жылдырып, чиновник айтты. Тыш бүдүмиле аристократический айылдарга кирип жүрөтени көрүнип турган, галунду¹ лакей колында запискалу столдын жанында туруп алала, бойун ачык-жарык кижидий көргүзөргө албаданып айтты: «Бүтсегер, сударь, ийдинчек сегизен де акчага турбас, жартап айтса, мен онын учун сегиз те акча бербес эдим, графиня десе оны сууп жат, — онын учун оны тапкан кижиге — жүс салковой! Жадын-жүрүмнүн ээжилери аайынча, бу мында бис экунинг ортозында айтса, улустын жаңкылыктары бойы бойына түнөй болбой жат: анчы болзонг, лягавый, эмесе пудель укту ийт пудар керек, беш жүс мун да салковой ачынбай бер, же жагыс ийт ле жакшы болзын».

Тоомжы кеберлү чиновник кебин соодып алала, мыны угуп отурды, же ол ок өйдө ол экелген запискада канча буква барын тоолоп, сметаны жазап турды. Айландыра көп жаанактар, коёйымдардын садучылары ла колдорунда бичиктерлү дворниктер отургылады. Бир жарда арагы ичпес унаачы жылга берилип жат деп айдылган; экинчизинде — 1814 жылда Парижтен экелген абрачак; ондо 19 жашту, кийим жууп билер, онондо өскө иш иштеер дворовый кызычак берилип жат; бир рессоразы жок бек абра; он жети жашту боро ат; Лондоннон экелген тату чалканнын ла редистин жаңы үрөндери; ат буулаар эки чакылу, жакшынак кайыгнын, эмесе тегеннинг садын өскүрүп алгадый жерлү дача; ондо ок саду өткүрөтөн жерге күнүн сайын 8 частан 3 часка жетире өдуктин эски тамандарын садып алар күндүлөрдү кычырып турган кычыртулу жар-бичик болгон. Бастыра бу улус отурган комната кичинек болгонынан улам, мында тынчу, жытту уур кей турган. Ле коллежский ассессор Ковалевко бу жытты жыткараар арга жок болды, ненин учун десе платла туй бөктөнүп алган, онон тумчук бойы та кандый жерлерде теенип жүргенин, кудай билер оны.

«Күндүлү государь, слерди сураарга жаратсагар... Мере сүрөөн керек» — деп, ол учунда энчигип болбой айтты.

«Удабас! Удабас! Эки салковой төртөн үч акча! Бир ле минут! Салковой алтан төрт акча!» — деп, чаазындарды жаанактардын ла дворниктердин көзине чачып, буурыл башту господин айдып турды». — Слерге не керек? — деп, ол учунда Ковалевко баштанып сурады.

¹ Галун — озодо жалчылардын кийимин чүмдейтен жазап.

«Мен сурап турум... — деп, Ковалев айтты. — Куурмак эмезе төгүн болгон бо, мен бойым да эмдиге жетире канайып та билип болбой турум. Ол кулугурды жетирип берген кижиге жеткилинче кайралдалар деген жарды газетке бассын деп, слерди сурап турум».

«Слердинг өбөккөр кем?»

«Жок, өбөкөзи не керек? Меге оны айдарга жарабас. Менде таныш улус көп: статский советница Чехтарева, штабс-офицерша Палагея Григорьевна Подточина... Ажарбас жанынан билип ийзе, кудай-май! Слер тегин мынайда ла бичип салаар: коллежский ассессор, эмезе оного артык, майордын жамызында турган».

«Кача берген кижиге слердинг дворовый кижиге болды ба?»

«Кандый дворовый кижиге? Ол тон ло ондый жаан куурмак болбос эди ле! Менеги... тумчук кача берген...»

«Гм, кандый сан-башка өбөккө! Бу господин Тумчуков көп акчанын жөөжөзүн тоноды ба?»

«Оскөртө айтса, тумчук... Слер өскө немеге сананып жадыгар! Тумчугым, менин бойымнын ла тумчугым кайдаар да жоголо бергени жарты жок. Көрмөс мениле ченежип жат, ошкош».

«А бу канайып жоголо беретен болгон? Мен жакшы билип албай турум».

«Же мен канайын жоголгонун айдып болбой турум; жангыс ол эмди бойын статский советник деп аданып, городло өрөтөмдө жортуп журуп жат. Онынг учун оны туткан кижиге тургуза ла меге жетирип берзин деп, слерди сурап турум. Слер бойыгар бодозогор, кижининг эдичинг ондый көрүнөр бөлүгү жок, мен канайдатам? Айла бу сопокко сугуп ийзе, көрүнбей калатан буттынг кандый-кандый чычалыгы эмес. Мен четвергтер сайын статский советница Чехтаревада болуп жадым; штабс-офицерша Подточина Палагея Григорьевна ла онынг сүреен жараш кызычагы база сүреен жакшы таныштар, мен эмди канайдатам, слер бойыгар бодозогор. Меге олорго эмди келерге де жарабас».

Онынг тиштенип алган эрдинең көргөндө, ол терең сананып отуру деп бодоор.

«Жок, мен ондый жарды газетке салып болбозым».

«Канайып? Ненинг учун?»

«Онойдо. Газет бойынын тоомжызын жылытып та салардаң маат жок. Качан кажы ла кижиге онынг тумчугы кача берген деп бичий берзе, ол тужунда... Тегин де жузун-жуур неге де келишпөс ле төгүн табыштар кепке базылат деп айдыжат».

«Ненинг учун бу керек неге де келишпөс болотон? Мында ондый не де жок болгодой».

«Бу слерге анайып не де жок деп билдирет. А бу өткөн недеде мындый ок учурал болгон. Эмди слер ок чылап, бир

чиновник записка экелген, толөйтүни аайынча ого 2 салковой 73 акча төлөбүргө келишкен, кичинек кара ийдичек кача берген деп жар экелген. Мында неме де жок ошкош. Же төгүн чыккан: ол ийдичек десе, санаама кирбейт, кандый да учреждение-нин казначеи болгон».

«Же мен слерге ийт керегинде жар берип турган эмезим, бойымнын ла тумчугым керегинде: айдарда, бойым керегим эткениле түгөй».

«Жок, ондый жарды мен канайып та салып болбозым».

«Же менин тумчугым: чын ла жоголгон ине!»

«Жоголгон болзо, ол медиктердин кереги. Кандый ла тумчукты кондуруп салар улус бар деп, айдыжат. Же мен слерди улусла кокырлаарга сүүйтен кубуксу кижиге деп көрүп турум».

«Бу агару кудайымла чертенип турум! Керек болзо, мен слерге көргүзүп те берейин ле».

«Не керек шакпыраар» — деп, таңкыдан жытап, ошон ары чиновник айдып турды. «Эмесе күчсинбезеер, — жылбир-кенинин ол кожуп айтты, — көрүп те ийзе кайтсын».

Коллежский ассессор жүзинин платты алып ийди.

«Чындап та, сүреен кайкамчылу!» — деп, чиновник айтты: «Жагы ла быжырган блине ошкош, чек түс жер болтыр. Сан-башка түс жер!»

«Же, слер эмди де сөс блаажарга ба? Газетке салбаска жарабазын бойыгар көрүп жадыгар. Бу учурал слерле таныжып аларга меге жакшынак арга бергенине мен сүреен тын сүүнип, слерге бойымнын жаан күндүүм жетирип турум».

Майор эмеш сүмеленип, төгүндөнерге сананып алганы билдирет.

«Кепке базып чыгарары тын күч эмес ле» — деп, чиновник айтты: «Жагыс мен бу мынан слерге кандый да мор болбос деп бодоп турум. Бичиирге турган болзогор, чечен тилду, жакшы бичийтен кижиге берзеер, ол бичийле, бу статейканы «Северный Пчелада» кепке базып чыгарзын (мында ол таңкыдан база жытап алды), жашоокуримдерге де туза болзын (мында ол тумчугын арчып алды), эмесе онойдо, текши жылбуге».

Коллежский ассессордын иженер немези чек жок болды. Ол газеттин спектакльдар керегинде жар базылган учу жаар төмөн көрди; ондо жараш актрисанын адын көрүп ийеле, каткырынып ийерге сананала, карманында акча жүрү эмеш пе деп, озо карманын жоктоп көрди: не керек десе, онын шүүлтезиле, штаб-офицерлерге креслодо отуруп учурлу—же мында тумчугу керегинде сананып ийерде, бастыразы үреле берди!

Чиновник Ковалевтын уур айалгада болгону көрүп, ого килеп тургандый болды. Онын түбегин эмеш жеңилтерге,

ол ого бойынын килегенин бир-канча сөстөрлө билдиртерге шуунип алды: «Слерле бу мындый аъекту жаман неме болгоны меге ачымчылу. Слер танкы тартып аладыгар эмеш пе? Ол баштын оорзуынан ла кунукчыл санаадан жазып жат... Мыны айдып, чиновник какпагында шляпалу кандый да абакай журалган табакерказын эптү ачала, Ковалевко жууктадып келди.

Бу болгобос жанынан эткен кылыктан Ковалевчугулын тудунып болбоды. «Слер мында канайып кокырлап турганыгарды мен кайкап турум» — деп, ол өкпөөрип айтты: «Менде жыткаратан тумчук жогын слер канайып көрбөй туругар? Көрмөс алзын слердин танкыгарды! Слердин жаман березинский танкыгардан болгой, лапе танкынын бойын да экелип берген болзогор, мен оны көрөр дө кууним жок». Мыны айдала, ол газетный экспедициядан сүреен ачынган чыгып, сахар жиирге сүреен куунзейтен частный приставтын айылы жаар ууланып барды. Онын айылынын гостинийында, мында ок столовыйы, толтыра ла којойым нажылары тажыган жузун-жуур болчок сахар жаткан болтыр. Бу өйдө уй кижичастный приставтан казёный ботфортты¹ чечип турган; онын улдузи ле бастыра жуу-жепсели качан ок толыктар сайын илуде тургулады, учтолыкту коркушту шляпазын онын уч жашту уулчагы тудунып туратан, бойы дезе эмди жуу-согушту жадыннын кийининде амыр-энчү жадынды жадып көрбөргө шуунип турды.

Ол керилеле: «Эх, эки часка жакшынак уйуктап аларым» — деп, айдарда ла, Ковалев кирип келген. Онын учун коллежский ассессордын келгени чек ого жарабаган деп, бис эртеден билип турубыс. Бу өйдө ол ого бир канча фунт чай эмезе чепкен де экелген болзо, ол оны тын жалакай уткуур эмеш пе, билбей турум.

Частный жузун-жуур искусствонун ла оок-тобыр эдимдердин коручызы болгон, же государственный акчаны ол ончозынан артык суйтен. «Бу баалу неме» — деп, ол айдатан, «бу немеден артык неме жок, курсак сурабас, көп жер керексибес, карманда качан да болзо жер табылар, тужурип ийзен — оодылбас».

Частный Ковалевты соок уткып, обедтин кийининде следствие өткүретен өй эмес, же кижичактары ачалала, эмеш амырайтан эди деп, жебрен чактардагы ойгорлордын чечен куучындарын частный пристав билип туратанын коллежский ассессор мынан билди, жанжык жакшы кижинин тумчугун үспес, онон өскө ичине кийер жакшы кийими де жок, жаман жерлерге жүрер жой жүрүмдү жузун-жуур майорлор жердин үстүндө көп деп, айтты.

¹ Ботфорт — озодо жуучылдардын узун конычту сопокторы.

Оскөртө айтса, бу чике ле көзінче айдылган! Ковалев тыг тарынчак кижі болгон деп, мында айдар керек. Ол бойын канайып та жаман айттырза, керекке албайтан, је онын жамызын эмезе ат-нерезин жамандагажын, ол оны канайып та тегин артыспас. Театральный пьесаларда обер-офицерлер керегинде не ле деп айдылганын керекке албай өткүрип ийерге жараар, је штабс-офицерлер керегинде жаман нени-нени айдарга жарабас деп, ол бодойтон. Частныйдын онойып уткуганы оны тыг ачындырган учун, ол талтана туруп алала, бойын бийик тудунып айтты: «Слердин мындый коронду сөстөригердин кийининде мен слерге база нени де айдып болбозым» — дейле, чыга берди.

Ол айылына буды жерге тийгенин жакшы билбей де жетти. Бозом кире берген болгон. Бу калас жүрүштин кийининде квартиразы ого кунукчыл эмезе сүреен жескимчилү деп көрүнди. Туранын алдындагы кыбына кирип келеле, ол потолокто бир ле жерге чип-чике тукурип, тере диваннын үстүндө чалкойто жаткан бойынын лакейин, Иванды көрүп ийди. Онын онойдо бир де неме керексибей турганы оны тыг чукулдандырды; ол оны шляпала мандайына согуп ийеле, айтты: «Сен, чочко, жаантайын болор ло болбос неме эдип отурадын!»

Иван кенетийин јеринен тура жүгүреле, онын плащин черге тал этти.

Комнатазына арып, ачынып калган кирип келеле, креслого отура түжүп, канча-канча катап улу тынала, айтты:

«Кудай-май! Кудай-май! Ненин керегинде меге мындый түбөк түшти? Менин колым эмезе будым јок болзо — ондо до кем јок болор эди; менин кулактарым јок болзо — жаман, андый да болзо, артык, је тумчугы јок кижі — та не-не, көрмөс оны билер: куш дезен — куш эмес, гражданин дезен — гражданин эмес, тегин ле неме, алала, көзөңктин ары јанына чачып ийгедий! Јууда эмезе дуэльде кескилеп салган болзо, ол эмезе мен бойым бурулу болгон болзом; је тегин ле жерге јоголып калган, бир де акча учун эмес!...» «Јок, андый болбос керек» — эмеш сананала, ол айтты. «Тумчук јоголор учуры јок, канайып та учуры јок. Бу, байла, түш јеримде көрүнип жаткан болор, эмезе онойып эбелип јат; айса болзо, сагал кырып божогон кийининде ээгим арчып турган суунын ордына мен болгобой аракы ичип ийдим эмеш пе. Јенек Иван ичпесте, мен, байла, оны јудуп ийгем». Бойынын эзирик эмес болгонын јарт билерге, ол бойын тыг чымчып ийерде, ачузына бойы да чынгырып ийди. Бу оорынкайдан ол уйуктабай, бу јерде жүрүп јат деп, јарт билип алды. Ол, айса болзо, тумчук бойынын јеринде көрүне берер эмеш пе деп, күскүге араай јууктап келеле, озо баштап көстөрін јүмүп ийди: је

ол ок минутта тескерилеп барала, айтты: «Кандый јескимчилу неме!»

Бу чын ла јарт эмес болгон. Топчы јоголгон болзо, мөнгүн калбак, час, ол эмезе ондый ок өскө до не-неме; је јоголордо, айла не јоголгон? Ого үзеери бойынын квартиразында!.. Майор Ковалев бастыра јанынан шууп көрөлө, бу керекте кызын алзын деп куунзел турган штаб-офицерша Подточина бурулу болгоны аланзу јок деп, сананып алды. Ол бойы да оныла сертежип јурерге сууйтен, је учы-түбинде керек канайып божойтонын сананып, онон кыйып јүретен. Качан штаб-офицерша кызын ого берерге сананып алганын чике айдып ийерде, ол эм тургуза арай јиит, туй ла төртөн эки јаш болгончо ого база беш јыл кире иштеер керек деп, шылтактанып, ологго јүрүжин токтодып салды. Онын учун штаб-офицерша, байла, өштөп, оны үрөп саларга кандый-кандый белгечи эмегендер јалдап алган. ненин учун дезе тумчукты кескилеп апарган деп сананарга канайып та келишпей јат: онын комнатазына кем де кирбеген, цирюльник Иван Яковлевич оны средада кырган, бастыра среданын туркунына, керек дезе бастыра четвергте онын тумчугы будүн болгонын ол јарт эске алынып, сурекеј јакшы билип турган, онын үстүне ол оорынгкайын (ачузын) сезер эди, шырканын орды да ондый түрген јазылала, блине чилеп, түп-түс боло бербес эди. Ол санаазында јүзүн-јүүр пландар шууп будүрген: штаб-офицершаны јаргыга кычыратан ба, айла айылына келип, бурузын илезине чыгаратан ба? Онын ондый шүүлтезин эжиктин јарыгынан өдүп, јарый берген оттын јарыгы үсти, мынан Иван алдындагы кыпта свечини куйдүрип ийгени билдирди. Удаган јок Иван бастыра комнатаны јарыдып, свечини алдына тудунып алган кирип келди. Баринде мындый сан-башка немени көрөлө, тенек неме оозын ачып алала, кайкап тура бербезин деп, Ковалев капшай ла платты алып, кечеги тумчук болгон јерди јаба тудуп аларга умзанды.

Иван бойынын кыбына чыгып баргалакта, алдындагы кыпта таныш эмес үн угулды: «Коллежский ассессор мында јадыры ба?»

«Киригер. Майор Ковалов мында».—Түрген тура јүгүрип, эжикти ачып турала, Ковалев айтты.

Өткүре сары эмес, өткүре кара эмес ээк сагалду, бултук јаакту, јараш чырайлу полицейский чиновник кирип келди, шак ла бу кижі повесть башталарда Исакиевский күрдин учында турган.

«Слер бойыгардын тумчугарды јылыйтп салдыгар ба?»

«Эйе, ондый».

«Ол эмди табылган».

«Слер нени айдазыгар? — деп, майор Ковалев кыйгырып

ийди. Суунгенинег онын тили тартыла берди. Семис эрдинде ле жаактарында свечининг жапылдап турган оды жаркындалып турган кварталный жаар ол көзин жаандадып коруп турды. «Канайып табылды?»

«Кайкамчылу учуралда: оны жолдо тудуп алгандар. Ол Ригага жүре берерге дилижанска отуруп турган. Пашпортты да бир чиновникке эртеден бичип белетеп салтыр. Кайкамчылузы онын незинде дезе, мен оны бойым да баштап господин деп бодогом. Же ырыс болуп, менде очка бар болуп, мен тургуза ла ол тумчук болгонын коруп ийгем. Менин көзим ыраактагы немеге жетпес ине, слер менин алдыма туруп алзагар, меге слердинг жаныс ла жүзигер көрүнөр, тумчугарды да, нени де коруп болбозым. Менин кайын энемнин, өскөртөйтса, эмегенимниг энезининг көзи база жетпес».

Ковалев энчигип болбой барды. «Кайда ол? Кайда? Мен тургуза ла жүгүредим».

«Шакпырабагар. Слерге ол керек болуп турганын билип, мен оны кожо экелдим. Эмди съезжейде¹ отуруп турган, Вознесенский оромдо жаткан кулугур цирюльник бу керектин туржуаачызы болгоны кайкамчылу неме. Мен оны аракызака база уурданып жат деп, удааннан бери серенип жүрөтөм, башкун ле ол бир лавкадан топчылар уурдап алган. Слердинг тумчугар алдындагызындый ла». Бу мында кварталный карманынан чаазынга ороп салган тумчукты чыгарып келди.

«Ондый, ол! — деп, Ковалёв кыйгырды: «Шак ла ол! Бүгүн мениле кожо бир аяк чай ичигер!»

«Жаан күндүгө бодоп ичер эдим, же канайып та жарабас: меге мынанг смирительный турага² кирер керек. Бастыра ашкурсактын баазы тыг көдүрилген... Менин журтымда мениле кожо кайын энем, өскөртөйтса, менин эмегенимнинг энези ле балдар жадып жат, жааны анчадала ыраак барар: сүреен керсү уулчак, же оны воспитывать эдерге акча чек жок». Ковалёвтын сагыжына кирип, столдон кызыл ассигнацияны (чаазын акчаны) алала, будын жыжыштырала, чыгып отурган надзирательге берип ийди, же бу ок өйдө абрала бульварга жортуп келген бир тенек эр кижини тижине согуп, айткылап турган онын үнин Ковалев угуп ийди.

Квартальный жүре берген кийининде, Ковалев бир канча минут нени де эдип болбой отурала, база бир канча минут өткөн соңгында не-немени коруп, сезер аргалу боло берди, сакыбаган жанынан келген ырыс онын сагыжын чыгарып ийгендий болды. Ол табылган тумчукты колдоруна чебер ууштай тудуп алала, база катап оны лаптап аяктап көрди.

¹ Съезжей — полицияга арестовать эткен улусты отургызатан кып.

² Смирительный тура — сагыжы өңделген улусты салып, эмдейтен тура.

«Ондый, ол, шак ла ол! — деп, майор Ковалев айтты. — Кечеги кун чыккан чыйкан бу ок сол жанында жүрү». Майор сүүнгенинен арай ла каткырып ийбеди.

Je жердин үстүндө узак ойгө кубултазы жок турар неме жок, онын учун бир минут өткөн соңында, экинчи минутта сүүмжи ондый толо эмес боло берет; учинчи минутта ол онон жүдек боло берет, арт учында дезе, сууга чачкан таштан жайылган тегериктер суунун түс үстиле тендежи, чек-тузелип калатаны чылап, кижинин тегин ле куун-санаазыла ол билдирбезинен бириге берет. Ковалев шуунин турала, керек божобогоны санаазына кирди: тумчук табылган, Je эмди оны жапшырып, бойынын жерине тургузар керек.

«Жапшынбас болзо, не болор?»

Бойына тургускан мындый сурактаң майор кугара берди.

Тын коркыганынан ол столго түргөн жууктап келеле, тумчукты канайып-канайып кыйа тургуспаска кускуну жууктадып алды. Онын колы тыркырап турды. Оны ол эски жерине чебер жаба салып ийди. О, кайракан! Тумчук жапшынбай турды!... Ол оны оозына жууктадып, тыныжыла жылыдала, база ла эки жаагынын ортозындагы түс жерине жаба тутты, Je тумчук канайып та тудулбай турган.

«Je, Je, турзан, тенек!» — деп, ол ого айдып турды. Je тумчук агаш немедий столго, бок чилеп, сан-башка табышту тужуп турды. Майордын жүзи тыргыйа берди. «Канайып жапшынбас эмеш?» — деп, ол коркып, айдып турды. Je ол оны канча ла катап бойынын ла жерине жаба тудуп та турза, онын кичеенижи темей болды.

Ол Иванды кыйгырып алала, бу ок турада, бельэтажта, эн артык квартирада жаткан докторго ийген. Бу доктор тоом-жылу будүмдү кизи болгон, кап-кара жараш ээк сагалду, сукадык, жакшынак үйлү болгон, ол эртен тура яблоколор жип туратан, база кажы ла эртен тура оозын сүреен тын ару тударга, оны үч часка жуук жайып ла беш жүзүн-жүүр щеткаларла жыжып туратан. Доктор бу ок минутта једип келди. Түбек качан болгонын сурап угала, ол Ковалевты ээгинен өрө көдүреле, азийда тумчук болгон јерге узун сабарыла чертип ийерде, майор бажын кайра кедейтерде, јиткези стенеге тын түртүле берди. Медик ого кем жок дейле, стенеден эмеш ырада тургузала, бажын озо баштап он јанына бөкөйтсин деп јакарала, тумчуктын ордын тудуп корөлө, «Гм!» — деди. Онын кийининде бажын сол јанына бөкөйтсин деп јакарзла: «Гм» — деди, учында, база ла узун сабарыла чертип ийерде, майор Ковалев тижин көрүп турган ат чылап, бажын кедейтип ийди. Мындый ченемелди өткүреле, эмчи бажын јайкап, айтты: «Јок, јарабас. Слер онын ордына мынайда ла артыгар, ненин учун дезе оны онон до јаман эдип салардан маат

жок. Жапшырып ийерге арга бар ла, мен де эмди оны слерге жапшырып берер эдим; же бу оноң жаман болор деп, мен слерли будумжилеп турум».

«Жакшы! Мен канайып тумчук жок артатам?» — деп, Ковалев айтты. «Эмдигизинен коомой болбос ло. Бу та не мындый, көрмөс оны билер! Мындый жескимчилу немеле мен кайдаар жүрерим? Менде жакшы таныштар бар; бүгүн де меге эки айылда вечерде болор керек. Менде көп таныш улус бар: статский советница Чехтарева, Подточина, штаб-офицерша... Жаңгыс бу мындый кылыктын кийининде меге оныла полиция ажыра билижер керек. Быйаныгар жетирзегер» — деп, Ковалев жайнап айтты: «кандый-кандый средство бар эмеш пе? Канайып-канайып жапшырып берзегер; тың жакшы да эмес болзо, жүк ле тудулгадый эдип, кандый бир жеткерлу өйдө мен оны эмеш колло до тудуп тургайым. Үзеери ого канайып-канайып аярынбай каршу жетирип ийгедий мен танцевать та этпей жадым. Меге келип жүргенигердинг учун слерди кайралдаары керегинде амыр болыгар, мениң акча-жөөжөм жеткенче ле...»

«Бүдүп туругар ба» — деп, тың да эмес, араай да эмес, же кату ла будумжилу униле доктор айтты. — «Мен качан да акчага эмдебей жадым. Бу мениң ээжилериме ле искусствомо келишпей жат. Чындап, мен жүрүп эмдейтен учун жаңыс ла бойымнын мойногонумнаң улусты тарындырбаска жал алып жадым. Слердинг тумчугарды мен жапшырып берер эдим ле, же слер меге бүтпей турган болзогор, мен слерди будумжилеп турум. Онын ордына онойып ла арткай. Соок суула улам ла јунуп тураар, ол тужунда, мен слерди будумжилеп турум, тумчук јокко до, тумчукту кижги чилеп ок, су-кадык жүреригер. Тумчукты дезе спиртту банкага салып койоор деп, јоп берип гурум, эмезе оноң артык, ого үзеери эки калбак аракы ла жытыткан уксус уруп салзаар — ол тужунда слер онын учун көп акча алар эдигер. Слер тың баалатпас болзогор, мен де оны садып алар эдим».

«Јок, јок, канайып та сатпазым» — деп, ачынып калган майор Ковалев айтты. — «Онын ордына ол тегин јерге јада калзын».

«Јаманымды таштагар» — деп, доктор айтты. «Мен слерге туза жетирерге санангам. Кайдатан! Же мениң кичеенгенимди слер көрдигер ине». Мыны айдала, доктор бойын улуркак тудунып, чыга берди. Ковалев тың санааркаганына онын јүзин де аярып көрбөди. же жаңыс ла онын кара фрагынын јенинин алдынан кар ошкош ак, ару чамчазынын јенги көрүнип турганын көрүп калды.

Комудалды бергелекте, ого келижиپ турган немени таргыш јогынан ла берип ийзин деп сурап, ол эртенгизинде ле штаб-офицершага бичијрге сананып алды.

Кундулу государыня, Александра Григорьевна!

Слердин кайкамчылу кылыгарды мен ондобой турум. Мынайда кылынып, слерге не де түшпес, слердин кызыгарды алзын деп мени албанла айбылап болбозоор, билип туругар. Мениң тумчугымла болгон история керегинде ле онойдо ок бу мында эн жаан бурулу кижн слер болгоныгарды мен жап-ярт билип турум. Ол кенетийин бойынын јеринен кодорылып, чиновник болуп кубулып алаала, учында качып јургени— ол бастыразы слердин, эмезе слер чилеп мындый кылык кылынып тургандардын шылтуузы. Мен слерге мындый јетирү эдер учурлу: бу адап турган тумчук бугүн ле бойынын јеринде болбозо, мен закон аайынча некежерим».

*Слерди тооп турган ла слерге
цккур жалчыгар Платон Ковалев*

Кундулу государь, Платон Кузьмич!

Слердин письмогор мени сүреен кайкатты. Слер кижини тегин јерге каарып айдар деп, мен сананбагам, акту јүрегимнен айдып турум. Слер адап турган чиновникти кубулып кийинип те алганын, кубулбай, бойы да јургенин мен бойымнын айылыма качан да жуутпагам деп, слерди бүдүмжилеп турум. Чындап, меге Филипп Иванович Потанчиков келип јүрген. Чын, ол бойы јакшы кылык-јанду ла бийик үредүлү де кижн болзо, ол мениң кызымды аларга сөс айткан, је мен оны качан да ижендирбедим. Слер база тумчук керегинде бичип јадыгар. Бу мынызыла мен слерге јоп бербей, слерди тумчукту артыргызып саларга туру деп билип турган болзогор, мениң шуултем ого удурлаш болгонын билип ле тура, слердин онойып айдып турганыгарды мен кайкап јадым; слер эмди ле закон аайынча мениң кызымды сөстөгөн болзогор, мен тургуза ла слердин сурагарга јобим берер эдим, ненин учун дезе бу менин јаантайын куунзеген кууним болгон, слердин айбыгарды эмезе сурагарды угарга качан да болзо белеп артып турум».

Александра Подтопина

Ковалев письмоны кычырып ийеле, «јок»—деп айтты. «Ол чын ла бурулу эмес. Ондый болбос керек! Письмонын бичигенин көргөндө, бурулу кижн онойып бичип болбос керек. Коллежский ассессор бу керекти ненин учун јакшы билип турган дезе, канча-канча катап Кавказта следствие өткурерде болгон. «Бу учурал канайып, кандый салымнын учун болгон? Јаңыс көрмөс аайлаар оны!»—деп, ол колдорын бош салала, учында айтты.

Ол ок өйдө бу кайкамјылу учурал керегинде табыш тын да кубулбай, бастыра столицага јайыла берди. Ол тужунда

бастыра улустын санаалары сан-башка неме угарга јилбиркегилеп тургандар, ненин учун дезе бу ла јуукта улусты магнетизмнин ченемелдери јилбиркеткен. Бу тужунда Коношенный оромдо танцевать эдип турган отургуштар керегинде история эскиргелек болгон, онын учун коллежский ассессор Ковалевтын тумчугы 3 часта Невский проспекте амырап јүрү деп, удаган ла јок улус айдыжа бергенине кайкаар неме јок. Јилбиркеечи улустын кунун сайын јуулып турганы сүрекей көп болгон. Тумчук Юнкердин магазининде болгон деп, кем де айдып ийерде, Юнкердин јанында көп улус јуулып, тыгылыжа бергенинен, полицияга кирижерге келишти. Театрга кирер эжиктин јанында јузун-јуур кургак кондитерский пörөктör садып турган тоомылу, тыш будүүлү, јаан сагалду кондитер кижии кажы ла кижиден 80 акчадан акча алып турган. Бир ат-нерелү полковник öнөтийин айылынан эрте чыгала, тыгылышкан улустын ортозыла јук арайдан ла öдүп чыкты; је магазиннин көзнөгинде тумчуктын ордына тегин ле түк фуфайканы, чулугын түзеде кийип турган кыс ла агаштын ары јанынан кыс јаар көрүп турган, ачык жилеттү ле јаан эмес сагалду уул јуралган, он јылдаг ажыра бир ле јерде кыймык јок турган литографированный картинканы ол көрүп ийди. Ол туура базала, чугулду айтты: «Канайып мындай кей-төгүн табышты јайып, улусты түймедип тургандар?» — Мынын кийининде майор Ковалевтын тумчугы Невский проспекте эмес, Таврический садта соодоп јүргөн деп, онын ондо јүргөни удай берди деп, база ондо ого Хозрев Мирза кайкаган деп табыш угулды. Хирургический академиянын бир кезек студенттери оноор јүгүрдилер. Бир тоомјылу будумду бай уй кижии агылу письмодо садты кичееп јүреечи кижини бу јаантайын болбос айалга керегинде онын балдарына көргүзип, јарагадый болзо, јииттерге туза эдип, оны јартап берзин деп, сурап турды. Уй улусты каткыртарга сууп, кычыртулу вечерлерге јаантайын јүреечи светский јиит улус бастыра бу јилбүлү учуралдарга сүреен тын суунгендер, ненин учун дезе бу öйдө олордын јилбүлү куучындары эскирип, түгөнип калган болгон. Тоомјылу ла јакшы куунду улустын јаан эмес бөлүгине бу неме сүреен јарабады. Бир господин тын чугулданып, бийик үредүлү улус бар чакта (өйдө) мындай учы-түби јок төгүн канайып јайылып турат не деп, башкару бу мындай немени не жөрбөй јат деп, чугулданып айтты. Бу господин башкаруны бастыра немеге, керек дезе уйиле кунун сайын чугулдажып турганына да кожуп турган господалардын тоозынын бирүзи болгоны јарт көрүнөт. Мынын кийининде... је мында бу кайкамјылу учурал јарты јок артып јат, оноң ары не болгонын кем де, нени де билбес.

Јердин устунде ајыкту немелер коп болуп јат. Кезикте ол чын ла болгодый неме эмес: статский советниктин јамызында өрө-төмөн јортуп јүрүп, городто канча кире табыш эткен тумчук, не де болбогон чылап, кенетийин ойто бойынын јерине, өскөртө айтса, Ковалевтың эки јаагының ортозына тура берди. Бу неме апрельдин 7-чи күнинде болды. Ойгонып келеле, болгобой күскүге көрүнип ийзе: тумчук! колыла тудуп көрзө — чын ла, тумчук! «Эге!» — деп, Ковалёв айдала, суунгенине комнатаның ичине тропаканы јыланаш бутту бийеле берерге турды, кирип келген Иван ого чаптык этти. Ол бу ок өйдө јунунып аларга сурады, јунунып турала де-зе база бир катап кускуден көрүнди: тумчук. Қоларткышла арчынып турала, ол база күскү јаар көрди: тумчук!

«Көрзөн дө, Иван, мениң тумчугымда чийкан чыккан ош-кош! — деп, ол айтты, бойы ол ок өйдө сананды: «јок, су-дарь, чийканнан болгой, тумчук бойы да јок эмтир» — деп, Иван айтса, — кандый түбек болгой не!».

Је Иван айтты «јок, кандый да чийкан јок: тумчук ару!»

«Јакшы, көрмөс оны алзын!»—деп, майор Ковалёв бойы на айдала, сабарларыла корсылдадып ийди. Бу өйдө эжик-тең цирюльник Иван Яковлевич, јуу уурдаган учун јангы ла соктырткан кiske чилеп, тың коркынып көрди.

«Озо баштап айт: колдорын ару ба?» — деп, ыраагынан Ковалёв ого кыйгырды.

«Ару».

«Төгүндеп јадың!»

«Қудай бу туру, ару, сударь»

«Је, көр».

Ковалёв отурып алды. Иван Яковлевич оны салфеткала јабала, онын ээгин ле јаагының алдындагы јанын түрче ле ортозына којойымдардың имениназында јиирге салатан крем-ге¹ бүдүштеш эдип ийди. «Көрзөн дө!» — деп, тумчукты көр-лө, оның кийининде бажын база бир јаны јаар јантыйтып ала-ла, оны тууразынан көрүп, Иван Яковлевич бойына айтты. «Бот кандый! Эх оны, чын ла сананзан» — деп, ол оноң ары тумчук јаар узак көрүп айтты. Учында, оны учынан тудуп кө-рөргө, ол эки сабарын сүреен тың чебер өрө көдүрди. Иван Яковлевичтин кылығы ондый болгон.

«Је, је, је, көр!»—деп, Ковалёв кыйгырып ийди. Иван Яковлевич колдорын божодып ийеле, алаң кайкап, качан да кемзинбегендий тың кемзине берди. Учында, ол оның ээгинин алдын бритвала чебер кыра берди, је ого тумчуктан тутпай, кыарга сүреен эби јок то болгон болзо, ол бойының кодыр

¹ Крем — тату калашты сүртерге жазаган сарјудан ла сахардан эткен тату көбүк.

јаан сабарыла жаагына ла алдындагы буулезине тайанып. учында бастыра буудактарды јенип, кырып божой берди. Качан бастыразы бүде берерде, Ковалёв мендеп, тургуза ла кийинеле, унаачы јалдап алала, чике ле кондитерский јаар ууланып атанды. Кирип јадала, ол ыраагынан ла кыйгырып ийди: «Уулчак, бир аяк шоколад!» бойы дезе ол ок ойдо күскүге: «тумчук бар». Ол сүүнчилү кайа көрөлө, бирузи топчыдан да жаан эмес тумчукту эки военный јаар шоодып тургандый сыгалап көрди. Мынын кийининде ол вице-губернатордын, онон болбозо, экзекутордын јерине ишке кирерге турган департаменттин канцеляриязына барды. Приёмныйды өдүп барадала, күскүден көрүп ийди: тумчук бар. Онын кийининде ол улусты электеп каткырага сүүйтен бир коллежский ассессорго барды, онын айткан јүзүн-јүүр коронду куучынынын каруузына Ковалев айдып туратан: «Је сен, мен сени билерим, сен кулугур!» Јолой ол сананды: «Мени көрөлө, майор каткыдан өлбөзө, ол тушта ол не ле бар, бастыра немелер бойынын јеринде тургулаганынын темдеги». Јолдо ол кызыла кожо келеткен штаб-офицерша Подточинага туштады, озор оны сүүнчилү тын унденгениле уткуды: айдарда, кем јок, ондо не де коробогон болтыр. Ол озорло сүрсен узак куучындашты, онын кийининде табакерказын өнөтийин чыгарып келеле, «Је бу кадыттар, куштый албаты! кызын дезе андый да болзо албазым. Тегин ле сүүшсе, — ол тужунда јараар эди!» Онон ло бери майор Ковалёв, оныла не де болбогон чылап, Невский де проспекте, театрларда да, кайда ла соодоп јүрет. Тумчук база, оныла не де болбогон чылап, онын јүзинде, туура јерге барып јүргенин билдиртпей де, отурган. Онын кийининде майор Ковалёвты жаантайын сүүнчилү күлүмзиренип јүретенин, чынары јараш бастыра үй улустарды истежип јүретенин ле керек дезе бир катап, бойы бир де орденнин кавалери болбогон до болзо, оны Гостиный двордын јанындагы лавкадан кандый да орденский ленточка садып алып турганын улус көргөндөр.

Бистин элбек государствовын тундук столицазында бот кандый учурал (история) болды! Эмди шүүнип көрөр болзо, бу мында чын болбогодый көп неме бар болгодый. Тумчук канайып та болбос јанынан бойынын јеринен кодорылала, статский советник болуп кубулып алган, туш ла башка јерлерде көрунип јүргени де керегинде айтпаза — тумчук керегинде газетный экспедиция ажыра јар берерге јарабазын Ковалев канайып билбеген? Мында мен јар учун баалу төлбөргө келижетен учун айдарга турган эмезим: бу тегин неме (куру сөс), менде дезе бойыма тартылгадый андый мынды сагыш јок. Је табы јок, эби јок, јаман! База ок — тумчук

канайып быжырган калашка кирип калган ла Иван Яковлевич бойы канайып?.. јок, бу мыны мен канайып та аайлап болбой јадым, чек аайлап болбой јадым! Је бастыразынан кайкамчылузы, бастыразынан јарт эмес болгоны ол бу мындыј сюжеттерди авторлор канайып произведениелерине алат не. Акту јүрегимнен айдып турум, бу не билип болбос неме, чып ла чын... јок, јок, чек аайлабай турум. Баштапкызында, тѳрѳлиске кандый да туза јок; экинчизинде... је экинчизинде де база туза јок. Тегин ле мен билбей турум, бу...

Ондыј да болзо, мындыј учуралдар онызы да, оскѳзи де, учинчизи де, айса болзо, болуп јат... је кайда ајыкту немелер болбой јат?.. Је сананып кѳргѳжин, бу мынын бастыразында не де бар. Нени де айтсан, је бого туней учуралдар јердин үстунде болуп јат, каа-јаа да болзо, је учурап јат.

БАЖАЛЫКТАР

Шинель	. 3
Јуулген кижининг бичпктери	. 32
Тумчук	. 54

Н. В. Гоголь
П О В Е С Т И

На алтайском языке

Редактор *Л. В. Кокышев.*
Художественный редактор *А. М. Кузнецов.*
Технический редактор *М. И. Тихтиев.*

Переводчики *А. М. Борбуж*
и *З. И. Табакова.*

Корректоры
Ф. Ф. Пёкёрова и *А. М. Борбуж.*

* * *

Сдано в набор 17/VII 1959 г. Подписано
в печать 26/IX 1959 г. Формат 60×92¹/₁₆.
Печ. л. 5,5. Уч-изд. 4,7. Тираж 2000 экз.
Заказ № 367. Цена 1 р. 20 коп.

* * *

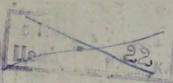
Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15. г. Горно-Алтайск,
проспект им. Сталина, 29.

Т у з е д у л е р

стр.	строказы	јастыразы	кычы.рары
42	16 строка аидыанг өрө	бар	бир
47	13 строка устуненг төмөн	л -	ле
48	15 строка алдынанг өрө	өрөзине	өрөгзине

Баязы 2 салк. 20 акча
Цена 2 руб. 20 коп.
(в переплете)

Юная и
0 руб. 05
1884 год

Н. В. Гоголь
ПОВЕСТИ

На азиатском языке